

Σεμινάριο για Εκπαιδευτικούς

**ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Αθήνα 2 & 3 Δεκεμβρίου 2010

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ

ΕΒΡΑΪΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ.....	4

ΜΕΡΟΣ Α' ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΟΜΙΛΙΑ ΤΗΣ κ. ΖΑΝΕΤ ΜΠΑΤΤΙΝΟΥ, ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑΣ ΕΒΡΑΪΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ.....	6

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΦΙΛΩΝΟΣ, ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ.....	9

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ κ. ΜΑΚΗ ΜΑΤΣΑ, ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ Δ.Σ. ΤΟΥ ΕΒΡΑΪΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ.....	11

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ κ. ΜΩΥΣΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗ, ΜΕΛΟΣ ΤΟΥ Δ.Σ. ΤΟΥ ΕΒΡΑΪΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ	13

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ κ. ΜΠΕΡΡΥ ΝΑΧΜΙΑ, ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΟΜΗΡΩΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ	14

ΜΕΡΟΣ Β' ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ Πέμπτης 2 Δεκεμβρίου 2010

ΜΑΡΙΑ ΕΥΘΥΜΙΟΥ <i>Οι Εβραίοι της Ελλάδας: Σύντομη Αναδρομή 2500 Χρόνων.....</i>	15

ΙΑΣΟΝΑΣ ΧΑΝΔΡΙΝΟΣ <i>Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, 1941-'44.....</i>	18

ΕΛΕΝΗ ΜΠΕΖΕ – ΚΑΜΧΗ Η συμβολή των μαρτυριών στη μελέτη και στη διδασκαλία της Γενοκτονίας των Εβραίων: με αφορμή την έκδοση “ <i>Νέοι στη Δίνη της Κατοχικής Ελλάδας. Ο Διωγμός και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων 1943 – 1944</i> ”.....	26

ΜΕΡΟΣ Γ΄: ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΜΕ ΕΠΙΖΩΝΤΕΣ

ΔΑΝΕΛΟΣ ΑΛΧΑΝΑΤΗΣ.....	38
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΙΜΧΑ	42

ΜΕΡΟΣ Δ΄ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ Παρασκευής 3 Δεκεμβρίου 2010

ΝΙΝΑ ΑΛΚΑΛΑΗ Προτάσεις για μια Βιωματική Διδασκαλία του Ολοκαυτώματος μέσω της Τέχνης...	44
ΆΛΚΗΣ ΡΗΓΟΣ Αντισημιτισμός και Ολοκαύτωμα	50
ΟΝΤΕΤ ΒΑΡΩΝ- ΒΑΣΑΡ Πρίμο Λέβι – Χόρχε Σεμπρούν: η εμπειρία της εκτόπισης και η στρατοπεδική λογοτεχνία.....	57
ΥΙΦΤΑΧ ΜΕΙΡΙ Everyday Life in the Warsaw Ghetto	60

ΜΕΡΟΣ Ε΄: ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

ΧΑΡΑ ΓΑΛΑΝΟΥ Γενοκτονία, Ολοκαύτωμα και Εθνική Κάθαρση: Νομικοί Όροι. Γενοκτονίες του 20ου αιώνα.....	65
ΜΑΡΙΖΑ ΝΤΕΚΑΣΤΡΟ Μια πρόταση για τη δημιουργική χρήση της λογοτεχνίας στην τάξη	71
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΛΟΥΔΑΡΟΥ Judaica Europeana, ένα ψηφιακό εκπαιδευτικό εργαλείο	75
ΟΡΙΕΤΤΑ ΤΡΕΒΕΖΑ – ΣΟΥΣΗ «Σύλβια»: ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Ε.Μ.Ε. βασισμένο στην ομώνυμη έκθεση	77
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΟΜΙΛΗΤΩΝ.....	79

ΕΚΤΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ

«ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ»

ΕΒΡΑΪΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αθήνα, 02 - 03 Δεκεμβρίου 2010

Πρόγραμμα

Πέμπτη 02 Δεκεμβρίου 2010

13:00-13:30	Εγγραφή συμμετεχόντων
13:30-14:00	Σύντομοι χαιρετισμοί: Εκπρόσωπος του Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, του Υπουργείου Εξωτερικών, του Δ.Σ. του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος και των Ελλήνων Εβραίων Επιζώντων του Ολοκαυτώματος
	ΜΕΡΟΣ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
14:00-14:45	Μαρία Ευθυμίου: «Οι Εβραίοι της Ελλάδας: Σύντομη Αναδρομή 2500 Χρόνων»
14:45-15:30	Ιάσοντας Χανδρινός: «Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, 1941-'44»
15:30-15:45	Διάλειμμα για καφέ ή τσάι
15:45-16:15	Ελένη Μπεζέ – Καμχή: «Η συμβολή των μαρτυριών στη μελέτη και στη διδασκαλία της Γενοκτονίας των Εβραίων: με αφορμή την έκδοση “Νέοι στη Δίνη της Κατοχικής Ελλάδας. Ο Διωγμός και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων 1943 – 1944”»
16:15-16:30	Ερωτήσεις – Συζήτηση
	ΜΕΡΟΣ 2: ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΜΕ ΕΠΙΖΩΝΤΕΣ
16:30-17:30	Προσωπικές Μαρτυρίες Επιζώντων από το Ολοκαύτωμα: Σαμ Νεχαμά, Σαλβατόρ Μπακόλας, Αλέξανδρος Σιμχά.
17:30-18:00	Ερωτήσεις – Συζήτηση
	ΜΕΡΟΣ 3: ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΑΙΝΙΑΣ

18:00-19:00	Προβολή Ταινίας του Τώνη Λυκουρέση: « <i>Το Τραγούδι της Ζωής</i> »
19:00-19:30	Συζήτηση με το σκηνοθέτη

Παρασκευή 03 Δεκεμβρίου 2010

09:00	Προσέλευση συμμετεχόντων
	ΜΕΡΟΣ 4: ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ
09:00-09:45	Νίνα Αλκαλάη: Προτάσεις για μια Βιωματική Διδασκαλία του Ολοκαυτώματος μέσω της Τέχνης (Εργαστήριο)
09:45-10:30	Άλκης Ρήγος: « <i>Αντισημιτισμός και Ολοκαύτωμα</i> »
10:30-10:45	Διάλειμμα για καφέ ή τσάι
10:45-11:30	Οντέτ Βαρόν- Βασάρ: « <i>Πρίμο Λέβι – Χόρχε Σεμπρούν: η εμπειρία της εκτόπισης και η στρατοπεδική λογοτεχνία</i> »
11:30-13:00	Yiftach Meiri (Yad Vashem): " <i>Everyday Life in the Warsaw Ghetto</i> " (Παρουσίαση και Εργαστήριο)
13:00-13:30	Ερωτήσεις – Συζήτηση
	ΜΕΡΟΣ 5: ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ
13:30-14:30	Ελαφρύ γεύμα (μπουφές)
14:30-15:15	Χαρά Γαλανού: « <i>Γενοκτονία, Ολοκαύτωμα και Εθνική Κάθαρση: Νομικοί Όροι. Γενοκτονίες του 20^{ου} αιώνα</i> »
15:15-16:00	Μαρίζα Ντεκάστρο: Μια πρόταση για τη δημιουργική χρήση της λογοτεχνίας στην τάξη (Εργαστήριο)
16:00-16:15	Διάλειμμα για καφέ ή τσάι
16:15-16:30	Αναστασία Λουδάρου: « <i>Judaica Europeana, ένα ψηφιακό εκπαιδευτικό εργαλείο</i> »
16:30-17:00	Οριέττα Τρέβεζα - Σούση: « <i>Σύλβια</i> »: ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Ε.Μ.Ε. βασισμένο στην ομώνυμη έκθεση. (Εργαστήριο)
17:00-17:15	Συμπεράσματα - Λήξη σεμιναρίου.

Το σεμινάριο απευθύνεται σε δασκάλους και καθηγητές της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τελεί υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων. Θα διεξαχθεί στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, Νίκης 39, Σύνταγμα. Απαιτείται γνώση της αγγλικής γλώσσας για την παρακολούθηση της αγγλόφωνης παρουσίασης. Παρακαλούμε επικοινωνήστε με το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος για δηλώσεις συμμετοχής και όλες τις σχετικές πληροφορίες, το αργότερο μέχρι την Πέμπτη 25 Νοεμβρίου 2010 (υπάρχει περιορισμένος αριθμός θέσεων).

Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος
Νίκης 39, 105 57 Αθήνα
Τηλ. 210- 32 25 582
Φαξ. 210- 32 31 577

e-mail: info@jewishmuseum.gr
website: www.jewishmuseum.gr

ΜΕΡΟΣ Α' ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΑΠΟ ΤΗΝ κ. ΖΑΝΕΤ ΜΠΑΤΤΙΝΟΥ, ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ Ε.Μ.Ε.

Κυρίες και κύριοι, αγαπητοί φίλοι,

Καλωσορίσατε στο έκτο σεμινάριο για εκπαιδευτικούς που οργανώνει το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος με θέμα τη διδασκαλία για το Ολοκαύτωμα στα ελληνικά σχολεία. Το έργο του Ε.Μ.Ε. αποτελείται από τρεις κύριους τομείς δραστηριοτήτων: την έρευνα, τις εκθέσεις και την εκπαίδευση. Στο πλαίσιο των παιδευτικών του δράσεων ανήκει και το σημερινό σεμινάριο, το οποίο στηρίζεται στο ιστορικό, αρχαιακό και φωτογραφικό υλικό του Μουσείου, σχετικό με το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, αλλά και στην εμπειρία του Ε.Μ.Ε. πάνω στη θεωρία και την πράξη της διδασκαλίας αυτού του ιδιαίτερα ευαίσθητου και σημαντικού θέματος, από το 1999 μέχρι σήμερα.

Το σεμινάριο «Διδάσκοντας για το Ολοκαύτωμα στην Ελλάδα», υποστηρίζεται φέτος από το Υπουργείο Εξωτερικών, το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος και την Πρεσβεία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Τους ευχαριστούμε θερμά. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τους εισηγητές του σεμιναρίου και όλους τους συμμετέχοντες εκπαιδευτικούς, που έσπευσαν από κοντά ή και από μακριά, για να μοιραστούν μαζί μας αυτή την εμπειρία.

Και τώρα θα ήθελα να καλέσω κοντά μας για να απευθύνει χαιρετισμό:

Χαιρετισμοί:

1. Πρέσβης **κ. Αλέξανδρος Φίλων**, εκπρόσωπος του Υπουργείου Εξωτερικών, Επικεφαλής της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στο International Task Force.
2. **κ. Μάκης Μάτσας**, Πρόεδρος του Δ.Σ. του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος.
3. Μήνυμα από την **κ. Μπέρρυ Ναχμία**, Πρόεδρο του Συλλόγου Ομήρων Ισραηλιτών Ελλάδος και εκπρόσωπο των επιζώντων του Ολοκαυτώματος.

Ευχαριστούμε πολύ τούς εκλεκτούς επισήμους που τίμησαν τη διοργάνωση αυτή με τα λόγια τους.

Κατά την είσοδο σας στο χώρο του σεμιναρίου παραλάβετε μια σακούλα με διάφορες εκδόσεις που πιστεύουμε ότι θα σας φανούν χρήσιμες στη δουλειά σας. Το βιβλίο «Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη», σε επιμέλεια της Οντέτ Βαρών-Βασάρ, αγοράστηκε για σας με χορηγία του κ. Αλέξανδρου Σιμχά. Τον κατάλογο της παρούσας

περιοδικής έκθεσης «Σύλβια», τον οποίο τύπωσε το Ελληνικό Κέντρο Φωτογραφίας, σας προσέφερε ο κ. Μάκης Μπατής. Η έκδοση «Οι Εβραίοι της Ζακύνθου» έχει προσφερθεί για σας από τον συγγραφέα της, κ. Σαμουήλ Μόρδο. Η ιδιαίτερα σημαντική έκδοση σε τέσσερα τεύχη «Μετά την Ισπανία», πολύ χρήσιμο διδακτικό βοήθημα για τη σεφαραδίτικη ιστορία και κουλτούρα, είναι προσφορά της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, που την εξέδωσε. Το βιβλίο «Νέοι στη Δίνη της Κατοχικής Ελλάδας» έκδοση του Κ.Ι.Σ.Ε. και της Γ. Γ. Νέας Γενιάς, είναι δωρεά του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου. Το πακέτο παλαιών καρτ ποστάλ από την περιοδική έκθεση «Εικόνες Ελλήνων Εβραίων» και το DVD «Εβραϊκές Γειτονίες της Ελλάδας» σας προσφέρει το Μουσείο μας. Τέλος, ο κ. Αλέξανδρος Σιμχά σας προσφέρει το βιβλίο του «Τα χαμένα χρόνια», όπου περιγράφει την ιστορία της οικογένειας του στα χρόνια του πολέμου. Όπως κάθε χρόνο, η Εταιρεία Μωρίς Γκαττένιο ΑΕΒΕ, προσέφερε ευγενικά και φέτος τη γραφική ύλη για το σεμινάριο και τους ευχαριστούμε πολύ.

Στο τραπέζι εδώ, υπάρχει υλικό από προηγούμενα σεμινάρια, κατάλογοι και εκδόσεις του Ε.Μ.Ε. που είστε ευπρόσδεκτοι να πάρετε, αν δεν τα έχετε. Θα ήθελα να σας ζητήσω, αν ήδη έχετε ή δεν χρειάζεστε κάποιο από το υλικό που περιέχεται στο φάκελο ή στη σακούλα σας, να το αφήνετε εδώ στην άκρη για να το διαθέσουμε σε άλλους εκπαιδευτικούς, που δε μπόρεσαν να παραβρεθούν στο σεμινάριο. Θέλω να σας παρακαλέσω να σεβαστείτε το χώρο της βιβλιοθήκης του Ε.Μ.Ε. που μας φιλοξενεί και να αντισταθείτε στον πειρασμό να φυλλομετρήσετε τα βιβλία, και να μας βοηθήσετε να διατηρήσουμε τους χώρους του Μουσείου καθαρούς και ασφαλείς κατά τη διάρκεια του σεμιναρίου. Ακόμη, σας παρακαλώ στο τέλος του σεμιναρίου, να παραδώσετε στο προσωπικό τις πινακίδες, που δανειστήκαμε από το εκπαιδευτικό τμήμα για την εξυπηρέτησή σας.

Θα θέλαμε να σας ζητήσουμε να αφιερώσετε λίγο χρόνο μετά το πέρας των εργασιών και να συμπληρώσετε το ερωτηματολόγιο, που θα βρείτε μέσα στους φακέλους σας, για να μας βοηθήσετε να βελτιώσουμε αυτό το σεμινάριο σύμφωνα με τις ανάγκες και επιθυμίες σας, καθώς και να σας προσφέρουμε άλλες σχετικές δράσεις και εκδηλώσεις. Επίσης, σας παρακαλούμε να συμπληρώσετε τη διαθέσιμη σελίδα με τα στοιχεία σας, εφόσον θέλετε να είστε σε επαφή με το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος και να ενημερώνεστε για εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Στη διάρκεια του σεμιναρίου το προσωπικό του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος θα

είναι στη διάθεσή σας για κάθε ερώτηση και πληροφορία. Τελειώνω με μια εγκάρδια ευχή για καλή επιτυχία στη σημερινή κοινή μας προσπάθεια.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΦΙΛΩΝΟΣ, ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Ως επικεφαλής της αντιπροσωπείας της Ελλάδος στο International Task Force (ITF) δηλαδή στην Ομάδα Εργασίας για τη Διδασκαλία, Έρευνα, Μνήμη του Ολοκαυτώματος των Εβραίων, θα ήθελα να σας πληροφορήσω για τη συμμετοχή της χώρας μας στην ομάδα αυτή. Στην αρχή επήγαμε ως παρατηρητές, για να δούμε πώς λειτουργεί η Ομάδα του International Task Force, η οποία ιδρύθηκε το 1998 κατόπιν πρωτοβουλίας του τότε Πρωθυπουργού της Σουηδίας κ. Persson. Το 2000 (ίσως είναι η σημαντικότερη εξέλιξη), η Σουηδία οργάνωσε ένα διεθνές συνέδριο που ενέκρινε μια σημαντική διακήρυξη (η Διακήρυξη της Στοκχόλμης), την οποία προσυπέγραψε ο τότε Υπουργός Εξωτερικών κ. Γ. Παπανδρέου εκ μέρους της Ελλάδας.

Η ελληνική αντιπροσωπεία παρακολούθησε ορισμένα συνέδρια της ομάδας εργασίας στη Ρώμη, στην Τεργέστη, και στη Βαρσοβία. Τελικά η Ελλάδα εξελέγη παμψηφεί, στην Κρακοβία το 2005, μέλος αυτής της Ομάδας, γεγονός που απετέλεσε αναγνώριση της μεγάλης προόδου της Ελλάδας στον τομέα της διδασκαλίας και της έρευνας στον τομέα του Ολοκαυτώματος. Όσον αφορά τη μνήμη, σημαντική είναι η απόφαση της Ελληνικής Βουλής, που όρισε την 27^η Ιανουαρίου ως ημέρα μνήμης των Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων και Ηρώων του Ολοκαυτώματος. Είναι πλέον νόμος του Κράτους, που ψηφίστηκε ομοφώνως. Το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο, με τις Νομαρχίες και τη βοήθεια άλλων κρατικών υπηρεσιών όπως το Υπουργείο Παιδείας, το Υπουργείο Εξωτερικών, το Υπουργείο Εσωτερικών αναλαμβάνουν την οργάνωση τελετών μνήμης σ' όλη την Ελλάδα. Όσον αφορά ειδικότερα τα σχολεία, το Υπουργείο Παιδείας εκδίδει μια Υπουργική εγκύκλιο, γι' αυτό το θέμα, που στέλνεται σε όλα τα σχολεία.

Θα ήθελα να σας ενημερώσω για τις εργασίες της Διεθνούς Ομάδας Εργασίας (ITF). Με ανταλλαγή απόψεων εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο η κάθε χώρα αντιμετωπίζει το θέμα της διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος των Εβραίων και πόσο αποτελεσματική είναι αυτή η διδασκαλία, το ίδιο ισχύει για την έρευνα. Και σε κάθε χώρα, το Ολοκαύτωμα εξετάζεται κάπως διαφορετικά, λόγω διαφορετικού ιστορικού παρελθόντος. Υπάρχουν πληροφορίες διάφορες, από έρευνες σε αρχεία και μελέτες ιστορικών και βεβαίως προσωπικές μαρτυρίες. Το θέμα που τίθεται δεν είναι μόνο τι θα διδάσκεται, είναι πως οι εκπαιδευτικοί θα μπορούν να διδάσκουν αποτελεσματικά το μάθημα αυτό. Πώς εσείς θα απαντάτε όταν θα σας ρωτούν τα παιδιά, οι γονείς των παιδιών, «Τι έγινε; Είναι αλήθεια αυτά που λένε; Είναι πραγματικοί οι αριθμοί; Πράγματι έγιναν αυτά; Ακούμε διάφορα. Τι έγινε;» Πρέπει εσείς να έχετε στοιχεία – διεθνώς αναγνωρισμένα στοιχεία, - για ν' απαντήσετε. Και τα παιδιά συνήθως δεν αρκούνται, με μια απάντηση. Συνήθως σας βομβαρδίζουν μ' ερωτήσεις και καμιά φορά μπορεί να βρεθείτε κι' εσείς σε δύσκολη θέση και θα θέλετε να μάθετε περισσότερα, για να μπορέσετε ν' απαντήσετε με ακρίβεια.

Στοιχεία για την απάντηση σε ερωτήματα περιλαμβάνει η Διακήρυξη της Στοκχόλμης, που όπως προανέφερα υιοθετήθηκε το 2000 από πολλές ευρωπαϊκές και άλλες χώρες και που αποτελεί την βάση των εργασιών της ITF αλλά και της πολιτικής των χωρών που την υπέγραψαν. Σημειωτέον ότι προ ετών τα Ηνωμένα Έθνη υιοθέτησαν παμψηφεί απόφαση για το Ολοκαύτωμα.

Σ' αυτή τη Διακήρυξη, την οποία έχετε στο φάκελο σας, θα δείτε ότι υπάρχουν οκτώ βασικά σημεία. Αυτή είναι η θέση της Διεθνούς Κοινότητας για το Ολοκαύτωμα. Διότι, όπως λέει κι' η Διακήρυξη, το Ολοκαύτωμα (και μάλιστα χρησιμοποιείται και μια άλλη λέξη, που ίσως μερικοί δεν την ξέρετε, που λέγεται Σσόα, είναι η εβραϊκή λέξη η Shoah): «Αποτέλεσε ένα θεμελιώδες πλήγμα κατά του Πολιτισμού.» Πράγματι, ήταν μια άνευ προηγουμένου, σε ευρύτητα και σε συστηματικότητα, γενοκτονία. Πρέπει να ξέρετε, η ομάδα εξετάζει και άλλες περιπτώσεις γενοκτονίας και ειδικά οι πιο πρόσφατες που μία χώρα ή μια ομάδα προσώπων έχει διαπράξει εναντίον μίας εθνικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ομάδας. Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων δεν είναι φυσικά η μοναδική γενοκτονία. Υπάρχουν δυστυχώς πολλές γενοκτονίες και ένας απ' τους σκοπούς αυτών των μαθημάτων, είναι να εξετασθούν τα αίτια και οι μηχανισμοί της γενοκτονίας. Αλλά σχετικά με την γενοκτονία των Εβραίων πολλοί ρωτούν για ποιο λόγο γίνεται η έρευνα γι' αυτήν ειδικά; Σε μέγεθος, σε συστηματικότητα και σε γεωγραφική έκταση (πέραν των γερμανικών συνόρων σε όλη την Ευρώπη) ξεπέρασε κάθε άλλη γενοκτονία. Οι Ναζί έλεγαν ότι επειδή ανήκει σε αυτή τη ράτσα ή έχεις αίμα εβραϊκό σε κάποιο ποσοστό, όποιος και να είσαι, Γερμανός η άλλης εθνικότητας, όπου και να ζεις, όποιο το φύλλο ή η ηλικία, ο ποιο άξιος των ανθρώπων, ο μεγαλύτερος συνθέτης, ο καλύτερος επιστήμων, πρέπει να εξαφανιστείς.

Ξέρουμε πολύ καλά εμείς για άλλες γενοκτονίες. Έχουν γίνει και στην περιοχή μας, και γίνονται τώρα δυστυχώς και σε άλλες περιοχές, στην Αφρική παραδείγματος χάριν. Όταν γίνεται η διδασκαλία για το Ολοκαύτωμα των Εβραίων πρέπει οι μαθητές να αντιληφθούν ότι και στο μέλλον μπορούν να επαναληφθούν τέτοια γεγονότα. Πρέπει επίσης να γνωρίζουν και να μην ξεχνούν τα γεγονότα του παρελθόντος και να γνωρίζουν επίσης ποιοι ήταν υπεύθυνοι, ποιοι βοήθησαν τα θύματα και ποιοι παρακολούθησαν τα γεγονότα χωρίς να αντιδράσουν. Είναι σημαντικό επίσης να διαπιστώσουμε πώς μία κοινωνία, (η Γερμανική) η οποία ήταν υπεύθυνη για ένα τέτοιο φρικτό έγκλημα, το αναγνώρισε και διδάσκεται σήμερα στα παιδιά, σε όλα τα σχολεία της χώρας, όλη η αλήθεια, τονίζοντας πως δεν πρέπει να ξεχασθεί το έγκλημα αυτό προς αποφυγή άλλων βιαιοτήτων όπου και να συμβούν. Δυστυχώς— άλλες κοινωνίες δεν το κάνουν. Έχουμε ένα παράδειγμα, το ξέρουμε όλοι, μια γειτονική χώρα, η οποία δεν θέλει να αναγνωρίσει γενοκτονίες. Δεν φταίνε οι σημερινοί Γερμανοί, δεν φταίνε οι σημερινοί γείτονες, οι νέες γενιές. Πρέπει όμως αυτοί να γνωρίζουν τι έγινε και πως έγινε. Το Ολοκαύτωμα, το οποίο οργανώθηκε από την ηγεσία μιας ευρωπαϊκής υποτίθεται πολιτισμένης κοινωνίας, μπορεί να γίνει σε μια άλλη κοινωνία. Γίνεται στην Αφρική, θα γίνει ενδεχομένως και αλλού. Αυτός είναι νομίζω ο σκοπός της διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος.

Έχω ξαναρθεί σε αυτά τα Σεμινάρια και ένα πράμα παρατήρησα: Όσο προχωρούσε η συζήτηση και η εξέταση σε περισσότερο βάθος των θεμάτων, τόσο μεγαλύτερο ήταν το ενδιαφέρον των συμμετεχόντων. Διότι έχω διαπιστώσει απ' τη δική μου εμπειρία ότι όταν μαθαίνεις λίγο και επιφανειακά για ένα θέμα, το ενδιαφέρον σου είναι περιορισμένο. Όταν εισχωρείς βαθύτερα και το ψάχνεις και ανακαλύπτεις ένα σωρό πτυχές τις οποίες δεν υποψιαζόσουν αρχικά τότε το ενδιαφέρον αυξάνεται. Ψάχνεις στο Διαδίκτυο, σε βιβλία και αλλού, ρωτάς άλλους, και έτσι αλλάζει τελείως η οπτική σου γωνιά. Το ενδιαφέρον δεν εμφανίζεται μόνο τη στιγμή που εξετάζεις το θέμα σ' ένα σεμινάριο, αλλά συνεχίζει και μετά. Και, όπως έχω διαπιστώσει, πολλοί που πέρασαν από αυτά τα Σεμινάρια, συνεχίζουν την έρευνα κι' αυτό είναι ένα πολύ θετικό στοιχείο ιδίως για τη διδασκαλία.

Σας εύχομαι επιτυχία στις εργασίες σας και κυρίως να έχετε κατά νου να ρωτάτε συνεχώς για ό,τι αμφιβολίες μπορεί να έχετε κι' ό,τι μπορεί να περάσει απ' το μυαλό διαφόρων γνωστών σας και μαθητών. Εδώ στο σεμινάριο δεν είναι απλώς να μάθει κανείς ορισμένα στοιχεία ή ιστορικά γεγονότα. Εδώ έχετε την ευκαιρία να ρωτήσετε για όλες τις πτυχές του θέματος και να συζητήσετε σε βάθος το θέμα.

Ευχαριστώ.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ κ. ΜΑΚΗ ΜΑΤΣΑ, ΠΡΟΕΔΡΟΥ Δ.Σ. ΕΒΡΑΪΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αγαπητοί Φίλοι, κυρίες και κύριοι,

Είναι ιδιαίτερη χαρά και τιμή για μένα να σας καλωσορίσω εκ μέρους του Δ.Σ. του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος στο σημερινό, έκτο σεμινάριο για εκπαιδευτικούς με τίτλο: «ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ». Όπως γνωρίζετε, το σεμινάριο αυτό αποτελεί την κορωνίδα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων, εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων σχετικών με το Ολοκαύτωμα, τα οποία προσφέρει το Μουσείο μας στο μαθητικό και γενικό κοινό του από το 1999. Πραγματοποιείται, από το 2004, μία φορά το χρόνο, και βασίζεται κατά κύριο λόγο, στην μεθοδολογία και επιστημονική κατάρτιση του Οργανισμού International Task Force for Holocaust Education, Remembrance and Research. Θερμές ευχαριστίες απευθύνονται στο Υπουργείο Εξωτερικών, στην Πρεσβεία της Γερμανίας, στο Κ.Ι.Σ. και στους ιδιώτες, Φίλους του Ε.Μ.Ε., για την υποστήριξη αυτής της διοργάνωσης.

Τέλος, θα ήθελα να αναφερθώ στους πιο σημαντικούς από τους παρευρισκομένους, και αυτοί είστε εσείς αγαπητοί φίλοι, δάσκαλοι και καθηγητές. Το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος με τη σημερινή του διοργάνωση αλλά και με τα διαπολιτισμικά και διαθρησκευτικά προγράμματα που προσφέρει για παιδιά και νέους από το Δημοτικό μέχρι και το Πανεπιστήμιο, στοχεύει στο να ενισχύσει την δική σας προσπάθεια να ανοίξετε τα μάτια των παιδιών μας και να στρέψετε το βλέμμα τους προς ένα καλύτερο αύριο, ενώ συγχρόνως τους προσφέρετε τα εφόδια και τα εργαλεία για να το δημιουργήσουν. Εκτιμούμε ιδιαίτερα τη συμμετοχή σας στο σεμινάριο, καθώς καταδεικνύει την ευαισθησία και την αφοσίωση με την οποία προσεγγίζετε το λειτούργημά σας. Σας υπόσχομαι ότι στις ευγενικές προσπάθειές σας, το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος θα σταθεί πάντα αρωγός και θα σας παρέχει σύγχρονο και αποτελεσματικό εκπαιδευτικό υλικό, αλλά και έναν φιλόξενο χώρο γνώσης και ανακάλυψης.

Σας εύχομαι καλή επιτυχία στη σημερινή σας προσπάθεια.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ κ. ΜΩΥΣΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗ, ΜΕΛΟΣ ΤΟΥ Δ.Σ. ΤΟΥ ΕΒΡΑΪΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Κυρίες και Κύριοι,

Εκ μέρους του Προέδρου και του Διοικητικού Συμβουλίου του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος θέλω να σας καλωσορίσω στους χώρους του Μουσείου και να ευχηθώ καλή επιτυχία στις εργασίες του 6^{ου} σεμιναρίου για εκπαιδευτικούς με την ονομασία «Διδάσκοντας για το Ολοκαύτωμα στην Ελλάδα». Το σεμινάριο πραγματοποιείται κάθε χρόνο από το 2004, υποστηρίζεται από Διεθνείς Οργανισμούς που ασχολούνται με την ιστορία και τη διδασκαλία του Ολοκαυτώματος και έχει την υποστήριξη του υπουργείου Παιδείας, δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων και του Ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών, όπως επίσης και του Κεντρικού Ισραηλιτικού συμβουλίου Ελλάδος και ιδιωτών.

Σκοπός του Σεμιναρίου είναι να διευρύνει την μάθηση για το Ολοκαύτωμα στα Ελληνικά σχολεία και να βοηθήσει εσάς τους εκπαιδευτικούς στη διδασκαλία του μεγαλύτερου εγκλήματος στην ιστορία της ανθρωπότητας, του εκτοπισμού και της δολοφονίας έξι εκατομμυρίων Εβραίων της Ευρώπης (ανδρών, γυναικών, παιδιών) για μόνον το λόγο της θρησκείας τους.

Το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος αποτελεί σήμερα το σημαντικότερο τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς του Ελληνικού Εβραϊσμού. Συντηρεί ζωντανή την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και παρουσία 2.300 χρόνων των Ελλήνων Εβραίων.

Κυρίες και Κύριοι,

Εκ μέρους του Εβραϊκού Μουσείου θέλω να ευχαριστήσω θερμά όσους συνέβαλαν στην πραγματοποίηση του σημερινού σεμιναρίου. Ιδιαίτερα ευχαριστώ το υπουργείο Εξωτερικών που συμπαρίσταται πάντα σε κάθε εκδήλωση σχετική με το Ολοκαύτωμα.

Ευχαριστώ από καρδιάς όλους εσάς, τους εκπαιδευτικούς που συμμετέχετε στο σημερινό σεμινάριο και με την παρουσία σας τιμάται την μνήμη των 70.000 Εβραίων Ελλήνων πολιτών που θανατώθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα του θανάτου.

Τέλος ευχαριστώ την διευθύντρια και το προσωπικό του Μουσείου για την επιτυχή προσπάθεια της διοργάνωσης του Σεμιναρίου.

Καλή επιτυχία σε όλους.

Σας ευχαριστώ.

ΜΗΝΥΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ κ. ΜΠΕΡΥ ΝΑΧΜΙΑ, ΠΡΟΕΔΡΟ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΟΜΗΡΩΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αγαπητοί Φίλοι,

Με ιδιαίτερη συγκίνηση χαιρετίζω την έναρξη του φετινού σεμιναρίου του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος με τίτλο «Διδάσκοντας για το Ολοκαύτωμα στην Ελλάδα», εκ μέρους των Ελλήνων Εβραίων που επιβίωσαν από τα ναζιστικά στρατόπεδα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Ιδιαίτερα χαιρετίζω, αγαπητοί δάσκαλοι και εκπαιδευτικοί, την παρουσία σας σε αυτό το σεμινάριο, που αποτελεί απόδειξη της προσπάθειάς σας να διδάξετε στους μαθητές σας τις ανθρώπινες αξίες και τις ηθικές αρχές που περιέχονται στο θέμα του Ολοκαυτώματος. Για μας που επιζήσαμε από αυτό τον εφιάλτη μεταφέρει το μήνυμα ότι ίσως η θυσία μας δεν ήταν μάταιη και ότι υπάρχει ελπίδα τα παιδιά και τα εγγόνια μας να ζήσουν σε ένα καλύτερο κόσμο. Σας εύχομαι κάθε επιτυχία στο καίριο για τη κοινωνία μας έργο σας.

(Το μήνυμα αναγνώστηκε από την κ. Ζανέτ Μπαττίνου, καθώς η κ. Ναχμία δεν μπόρεσε να παρευρεθεί στις εργασίες του σεμιναρίου λόγω ασθένειας)

ΜΕΡΟΣ Β' ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ Πέμπτης 2 Δεκεμβρίου 2010

Μαρία Ευθυμίου

Εβραίοι και Έλληνες: μια ιστορία 2500 χρόνων συνύπαρξης

Οι Εβραίοι και οι Έλληνες ανήκουν στους αρχαίους λαούς της γης και ο χώρος ανάπτυξής τους βρίσκεται στην ίδια θαλάσσια λεκάνη: την λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου. Οι Έλληνες ανέπτυξαν γύρω στα 1500 π.Χ. τον πρώτο ενοποιητικό τους ιστό μέσω της πολιτισμικής ενοποίησης που τους προσέφερε ο ελληνόφωνος μυκηναϊκός πολιτισμός, την ίδια περίπου εποχή (1200 π.Χ.) που οι Εβραίοι ενοποιούνταν πολιτισμικά με την αποδοχή μίας καινοφανούς, μονοθεϊστικής, θρησκείας και των δέκα βασικών εντολών της.

Οι δύο αυτοί πολιτισμοί –προϊόντα και οι δύο λαών με, αναλογικά, μικρή πληθυσμιακή εκπροσώπηση και με μακρά διασπορική ιστορία- πορεύτηκαν έκτοτε παραλλήλως, άλλοτε συγκλίνοντας και άλλοτε αποκλίνοντας, προσφέροντας πρωτότυπες και συναρπαστικές προσεγγίσεις του κόσμου, που επηρέασαν και επηρεάζουν ευρύ φάσμα της πνευματικής ιστορίας της ανθρωπότητας μέχρι σήμερα. Ο κόσμος των Εβραίων ήταν ο κόσμος της υποδοχής του θελήματος του μοναδικού θεού και της υποταγής τού ανθρώπου στο θέλημά του. Ο κόσμος των Ελλήνων ήταν, αντίθετα, ο κόσμος της υποταγής των θεών στις ανάγκες και τις προτεραιότητές του ανθρώπου, την ίδια ώρα που -από τον 6^ο αι. π.Χ. και τους Ίωνες φιλοσόφους- αναζητούσε την αρχή της γέννησης της ζωής σε μία και μόνη δύναμη και ύλη.

Η ιδιότητα, για την εποχή της, θρησκευτική -και, συνακόλουθα, και πολιτική- σύλληψη των Εβραίων, τους έκανε να ξεχωρίζουν από τους παγανιστικούς λαούς (αλλά και αργότερα, τους χριστιανικούς και μουσουλμανικούς λαούς) με τους οποίους γειτόνευαν και συνυπήρχαν, με αποτέλεσμα να υφίστανται τις επιπτώσεις της διαφορετικότητάς τους αυτής. Έτσι, η ιστορία τους θα συνδεθεί διαχρονικά με την έκπληξη, περιέργεια, επιφύλαξη, καχυποψία και αντιπαλότητα που εξουσίες και κοινωνίες θα εκφράσουν εναντίον τους, την ίδια στιγμή που οι τελευταίες θα επηρεάζονται, περισσότερο ή λιγότερο, από πλευρές του εβραϊκού ιδεολογικού οικοδομήματος που αντιμάχονται: Βαβυλώνιοι του 6^{ου} αι. π. Χ., Έλληνες του 4^{ου} αι. π. Χ., ηγεμόνες των ελληνιστικών βασιλείων του 4^{ου}, 3^{ου} και 2^{ου} αι. π. Χ., Ρωμαίοι του 2^{ου} π. Χ. αι. έως και τον 5^ο μ.Χ. αιώνα, Βυζαντινοί από τον 4^ο έως και τον 15^ο μ.Χ. αι., Φράγκοι, Ιταλοί και Σλάβοι ηγεμόνες του μεσαιωνικού και του νεότερου δυτικοευρωπαϊκού κόσμου, Οθωμανοί από τον 13^ο έως και τον 19^{ον} αιώνα, Άραβες από τον 7^ο έως και τον 19^{ον} αιώνα, οι κοινωνίες των εθνικών κρατών του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα αναμετρήθηκαν με τα αισθήματα που η ιδιαιτερότητα των Εβραίων προκαλούσε στις δικές τους ιδεολογικές, πολιτικές και κοινωνικές συλλήψεις, κατασκευές και πραγματικότητες. Εξ αυτού, οι διώξεις θα γίνουν, συχνά, τμήμα της αναμέτρησης αυτής, είτε με την (περισσότερο ή λιγότερο επίμονη) προσπάθεια αλλαξοπιστίας των Εβραίων (όπως, π.χ., κατά καιρούς, στην Ελληνιστική, την Βυζαντινή και την Οθωμανική περίοδο), είτε με την προσπάθεια οικονομικής ή και φυσικής τους εξόντωσης (όπως, π.χ., κατά την Ρωμαϊκή περίοδο, τον δυτικοευρωπαϊκό Μεσαίωνα, την τσαρική Ρωσία, την ναζιστική Γερμανία).

Στον ελληνικό κόσμο οι Εβραίοι διασπάρθηκαν νωρίς: αξιοσημείωτη είναι, μετά την βαβυλωνιακή αιχμαλωσία, η παρουσία τους στα μικρασιατικά παράλια και στον κορμό της ελληνικής χερσονήσου, παρουσία που θα ενταθεί μετά τους διωγμούς και τις καταστροφές που θα υποστούν στην ιστορική τους κοιτίδα, στην Ιουδαία, κατά τον 2^ο π.Χ. και τον 1^ο και 2^ο μ.Χ. αιώνες. Οι Εβραίοι αυτοί κάτοικοι του ελληνόφωνου ανατολικομεσογειακού χώρου –ήδη εξελληνισμένοι, σε μεγάλο βαθμό, από την ελληνική επιρροή των αιώνων που προηγήθηκαν- εξελληνίστηκαν ολοκληρωτικά κατά τους αιώνες που ακολουθούν, ως προς την γλώσσα, διατηρώντας, όμως, πάντα την πατρογονική πίστη τους. Αυτοί είναι οι *Ρωμανιώτες* Εβραίοι της μακράς Βυζαντινής και της, επίσης, μακράς Οθωμανικής περιόδου, που έδρασαν οικονομικά στις μικρές, αλλά δραστήριες, κοινότητές τους στα πλαίσια των μεγάλων πόλεων αυτών των σημαντικών αυτοκρατοριών, εργαζόμενοι σε παραγωγικούς τομείς όπως η υφαντουργία, η βαφική, η βυρσοδεψία και το εμπόριο.

Κατά το τέλος του 15^{ου} αιώνα και μετά την εκδίωξη εκατοντάδων χιλιάδων Εβραίων από την Ιβηρική χερσόνησο του νικηφόρου και επιθετικού καθολικισμού, ένας σημαντικός αριθμός ισπανόφωνων *σεφαρδιτών* Εβραίων θα καταφύγει στις μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Χιλιάδες από αυτούς θα ενισχύσουν τις προϋπάρχουσες τοπικές εβραϊκές κοινότητες υπερισχύοντας πολιτισμικά επί των τελευταίων, με τις κοινότητες της Χαλκίδας και των Ιωαννίνων να διασώζουν σταθερότερα τον ρωμανιώτικο χαρακτήρα τους. Φορείς υψηλού πολιτισμού, γλωσσομάθειας, επιστημών, τεχνών και δεξιοτήτων οι σεφαρδίτες Εβραίοι θα δεσπόσουν στον Οθωμανικό «χρυσό» 16^ο αιώνα, θα γίνουν οι σημαντικότεροι γιατροί, τραπεζίτες, έμποροι, λόγιοι και τεχνίτες της Αυτοκρατορίας, την ίδια στιγμή που θα μετατρέψουν την Θεσσαλονίκη σε «εβραϊκή», με το εβραϊκό στοιχείο να υπερτερεί στην πόλη δημογραφικά και οικονομικά για περισσότερα από 300 χρόνια.

Η αργή, αλλά σταθερή παρακμή του εβραϊκού στοιχείου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τον 17^ο αι. και εξής θα αλλάξει τους οικονομικούς και πολιτικούς συσχετισμούς υπέρ τού, κατά πολύ πολυπληθέστερου, εντοπίου ελληνικού και αρμενικού στοιχείου, με τις συνακόλουθες υπόγειες εντάσεις που η ανατροπή αυτή θα φέρει. Η διαμόρφωση κατά τον 19^ο αι. εθνικών κινημάτων και διεκδικήσεων στην Βαλκανική και στον ελληνικό χώρο και η προσκόλληση των Εβραίων στην Οθωμανική εξουσία θα επιδεινώσει τις εντάσεις αυτές που θα πάρουν, συχνά, δραματικό χαρακτήρα.

Το τέλος της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 θα βρει το ελληνικό κράτος με μικρό αριθμό Εβραίων κατοίκων, μια και, εκτός των άλλων, ο κύριος κορμός των Εβραίων της Βαλκανικής κατοικούσε σε ζώνες βορειότερες των συνόρων του μικρού νεοπαγούς κράτους. Η ενσωμάτωση των Επτανήσων και της Θεσσαλίας στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και, κυρίως, της Μακεδονίας, Ηπείρου και Θράκης στο πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα στον ελληνικό κορμό, θα πολλαπλασιάσουν τον αριθμό των Εβραίων κατοίκων του διευρυνθέντος ελληνικού κράτους, με αυτούς της Θεσσαλονίκης να αποτελούν, από το 1912 και εξής, τον κύριο κορμό του εβραϊκού στοιχείου της Ελλάδας.

Η καταστροφή κατά το 1943 και 1944 του εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης και της Θράκης από τα ναζιστικά και βουλγαρικά στρατεύματα κατοχής αντιστοίχως, η εξολόθρευση, στα πλαίσια της «τελικής λύσης», Εβραίων κατοίκων και άλλων πόλεων του γερμανοκρατούμενου ελληνικού χώρου καθώς και η προπολεμική και

μεταπολεμική μετανάστευση αριθμού Ελλήνων Εβραίων προς την Παλαιστίνη και αλλού μείωσαν δραματικά τον αριθμό των Ελλήνων Εβραίων από περίπου 85.000 ψυχές προπολεμικά, σε περίπου 5.000 μεταπολεμικά.

Σήμερα, οι 5.500 περίπου Εβραίοι της Ελλάδος δραστηριοποιούνται με ισοτιμία σε κάθε τομέα της σύγχρονης ελληνικής ζωής, αποτελώντας παλαιό και πολύτιμο ανθρώπινο κομμάτι στο μωσαϊκό της νεοελληνικής κοινωνίας.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

M. Anastasiadou, *Salonique, 1830 -1912: Une ville ottomane a l'age des Reformes*, Brill 1997

St. Bowman, *The Jews of Byzantium 1204 -1453*, Bloch Publishing Company 1985

A. Levy (ed), *The Jews of the Ottoman Empire*, Princeton 1994

A. Levy, *The Sephardim in the Ottoman Empire*, Princeton 1992

M. Mazower, *Salonica, City of Ghosts; Christians, Muslims and Jews 1430 -1950*,
HarperCollins Publishers, London 2004

P. Μόλχο, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856 -1919*, Θεμέλιο, Αθήνα 2001

M. Rozen, *The Last Ottoman Century and Beyond: The Jews in Turkey and the Balkans 1808 -1945*, Tel Aviv University 2005.

N. Stavroulakis, *The Jews of Greece*, Talos Press, Athens 1990

Ιάσοντας Χανδρινός

Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, 1941-1944

Το 1940, οι Ιταλοί εισέβαλαν στην Ελλάδα από την Αλβανία, που βρισκόταν ήδη υπό την κατοχή τους. Η αρχική τους προέλαση ανακόπηκε από τον ελληνικό στρατό ο οποίος τους εξεδίωξε εκτός συνόρων, μέχρι βαθιά μέσα στο αλβανικό έδαφος. Η συμμετοχή του λαού στην πολεμική προσπάθεια υπήρξε μαζική. Ως Έλληνες πολίτες, οι Εβραίοι συμμετείχαν σε αυτόν τον πόλεμο πολεμώντας πολλές φορές στην πρώτη γραμμή. Μονάδες όπως τα συντάγματα πεζικού της Θεσσαλονίκης, 50^ο και 67^ο είχαν αναλογικά τους περισσότερους Εβραίους μαχητές από τους οποίους περισσότεροι από 600 έπεσαν στα πεδία των μαχών και 1.500 έμειναν ανάπηροι. Ενδεικτικό της μεγάλης αλλά και ποιοτικής αντιπροσώπευσης των Εβραίων στο στράτευμα, είναι πως ο πιο υψηλόβαθμη απώλεια του ελληνικού στρατού στην Αλβανία ήταν ο συνταγματάρχης Μαρδοχαίος Φριζής, Εβραίος από την Χαλκίδα. Η Ελληνική νίκη κατά των Ιταλών το 1940 αποτέλεσε το πρώτο πλήγμα στη φήμη των δυνάμεων του άξονα Ρώμης-Βερολίνου. Καθώς ο Χίτλερ δε μπορούσε να επιτρέψει την ήττα του Μουσολίνι, διέταξε το Δεκέμβριο του 1940 την «Επιχείρηση Μαρίτα», την κατάκτηση δηλαδή της Ελλάδας. Οι Γερμανικές δυνάμεις εισέβαλαν στο ελληνικό έδαφος στις 6 Απριλίου 1941, στις 9 Απριλίου κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη και στις 27 την Αθήνα.

Η Κατοχή υπήρξε μία από τις δυσκολότερες και πιο μαύρες περιόδους της νεοελληνικής ιστορίας. Σύντομα, η χώρα γνώρισε τη φρίκη του λιμού που αποδεκάτισε τον πληθυσμό των πόλεων το χειμώνα του 1941-42 και τη φρίκη των αντιποίνων λόγω των αντιστασιακών ενεργειών. Αναμφίβολα, το κομμάτι των Ελλήνων που πλήρωσε περισσότερο ήταν ο εβραϊκός πληθυσμός ο οποίος οδηγήθηκε μαζικά στα στρατόπεδα εξόντωσης. Περίπου 65.000 Εβραίοι, το 87% του συνόλου δολοφονήθηκε από τους Ναζί.

Αμέσως μετά την κατάκτηση της Ελλάδας και πριν ακόμη από τη διαίρεσή της μεταξύ των δυνάμεων του Άξονα, το διαβόητο «**Ζόντερκομμαντο Ρόζενμπεργκ**», που είχε ήδη λεηλατήσει την υπόλοιπη ηττημένη Ευρώπη αρπάζοντας Εβραϊκούς θησαυρούς, άρχισε να περιτρέχει όλη τη χώρα. Εισέβαλλε σε Εβραϊκά σπίτια και καταστήματα, καθώς και σε δημόσια ή ιδιωτικά ιδρύματα, όπως σχολεία, βιβλιοθήκες, τράπεζες, νοσοκομεία και – φυσικά – Συναγωγές. Ο Δρ. Γιόχαν Πώλ, ο διευθυντής της Ναζιστικής «Βιβλιοθήκης για τη Διερεύνηση του Εβραϊκού Ζητήματος» στη Φρανκφούρτη, ανακοίνωνε περήφανος δύο χρόνια αργότερα, ότι η συλλογή του διέθετε πάνω από 10.000 βιβλία και χειρόγραφα από την Ελλάδα. Στη Θεσσαλονίκη, το με διαφορά μεγαλύτερο κέντρο σεφαραδικού εβραϊσμού στα Βαλκάνια, από τις πρώτες κιόλας εβδομάδες της Γερμανικής Κατοχής, εβραϊκές εφημερίδες έκλεισαν, πολλές οικογένειες εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους, κάποιες περιουσίες απαλλοτριώθηκαν και κατά διαστήματα συνέβαιναν δημόσιοι εξευτελισμοί Ραββίνων, ή συλλαμβάνονταν και εκτελούνταν Εβραίοι ως «κομμουνιστές».

Οι πρώτες διώξεις των Εβραίων

Η συστηματική δίωξη άρχισε το δεύτερο καλοκαίρι της Κατοχής. Στις **11 Ιουλίου 1942**, όλοι οι άρρενες Εβραίοι διατάχθηκαν να συγκεντρωθούν στην Πλατεία Ελευθερίας, στο κέντρο της πόλης, υποτίθεται για να καταγραφούν σε καταλόγους εργασίας. Κάτω από τον καυτό καλοκαιρινό ήλιο οι 10.000 περίπου άντρες αναγκάστηκαν να εκτελούν ταπεινωτικές «γυμναστικές ασκήσεις» μέχρις εξαντλήσεως. Λίγο αργότερα, περίπου 7.000 από τους Εβραίους της πόλης στάλθηκαν για καταναγκαστικά έργα. Κατασκευάζοντας σιδηροδρομικές γραμμές, δρόμους και οχυρώσεις για τους Γερμανούς υπό τις πιο πρωτόγονες και άθλιες συνθήκες, πολλοί πέθαναν από την κακομεταχείριση. Η εβραϊκή κοινότητα μπόρεσε να πετύχει την απελευθέρωση των υπολοίπων, πληρώνοντας ένα τεράστιο ποσό στις δυνάμεις κατοχής.

Το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, με πρόσχημα τον «αστικό σχεδιασμό», οι Γερμανοί άρχισαν, σε συνεργασία με το Δήμο Θεσσαλονίκης, την καταστροφή του εβραϊκού νεκροταφείου, κάτι που αποτέλεσε ισχυρότατο πλήγμα για την κοινότητα. Αφού το κατέστρεψαν εντελώς, χρησιμοποίησαν τις ταφόπλακες ως οικοδομικά υλικά, με αποτέλεσμα σήμερα να μη σώζεται σχεδόν τίποτα από το νεκροταφείο αυτό του 15ου αιώνα εκτός από μερικές ταφόπλακες που το έμπειρο μάτι μπορεί σήμερα να αναγνωρίσει στο προαύλιο του Αγίου Δημητρίου, στο χώρο γύρω από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο κ.ά.

Το Φεβρουάριο του 1943, ο βοηθός του διαβόητου Άντολφ Άιχμαν των SS, ο Νήτερ Βισλιτσένι, κατέφθασε στην πόλη, μαζί με τον Αλόις Μπρούνερ, για να προετοιμάσουν τον συστηματικό εκτοπισμό των Εβραίων της πόλης. Από τις 6 ως τις 17 του ίδιου μήνα, εκδόθηκαν διαταγές, με τις οποίες άρχισε ουσιαστικά η εφαρμογή των Νόμων της Νυρεμβέργης και στη Θεσσαλονίκη: το διακριτικό κίτρινο αστέρι, μεγέθους 10 x 10 εκατοστών στο στήθος που κατασκευάστηκαν με πρέσσα κοπής της Κοινότητας (Η πρέσα υπάρχει ακόμη και εκτίθεται στο Εβραϊκό Μουσείο της Θεσσαλονίκης), απογραφή ατόμων κατοικιών και καταστημάτων, απαγόρευση για τους Εβραίους πώλησης ή μεταβίβασης κινητών ή ακινήτων περιουσιακών στοιχείων και κατάσχεση τηλεφωνικών συσκευών.

Το δραματικότερο ήταν πως όλοι οι Εβραίοι υποχρεώθηκαν να μετοικήσουν σε ένα από τα γκέττο που είχαν ορίσει οι Γερμανοί, κυρίως στις γειτονιές του Βαρώνου Χιρς και των Εξοχών. Με ελάχιστη προειδοποίηση, και με την απαγόρευση να κουβαλήσουν οτιδήποτε άλλο εκτός των απολύτως απαραίτητων, περίπου 6.000 οικογένειες αναγκάστηκαν να αφήσουν τα σπίτια τους/ Στον περιορισμένο χώρο των γκέττο, οι συνθήκες ήταν ασφυκτικές: μέχρι και έξι οικογένειες μοιράζονταν ένα διαμέρισμα ή ένα σπίτι. Μια και τα περισσότερα καταστήματα και επιχειρήσεις βρισκόταν εκτός των γκέττο, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης έχασαν με τον τρόπο αυτό κάθε δυνατότητα βιοπορισμού. Στη δύσκολη αυτή ώρα, βρέθηκαν δυστυχώς τόσο Χριστιανοί, όσο και άτομα μέσα από τους ίδιους τους κόλπους της Εβραϊκής Κοινότητας, που συμμετείχαν, και μάλιστα με ζήλο, στην επιβολή των μέτρων αυτών.

Ο εκτοπισμός

Λίγο αργότερα, οι Γερμανοί ζήτησαν από τον Αρχιραββίνο της Κοινότητας, Ζβι Κόρετς, να τους παραδώσει κατάλογο με τα ονόματα όλων των μελών της εβραϊκής

κοινότητας και εκείνος, πιθανώς ελπίζοντας ότι αυτό θα τους κατευνάσει, τον παρέδωσε. Το σκηνικό για τα όσα θα επακολουθούσαν ήταν τώρα έτοιμο: το **Σάββατο, 14 Μαρτίου του 1943**, όσοι Εβραίοι βρίσκονταν στο γκέττο του Βαρόνου Χίρς, πιο κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό, συνελήφθησαν και την επόμενη μέρα εκτοπίστηκαν με τρένο στην Πολωνία, στοιβαγμένοι μέσα σε βαγόνια μεταφοράς ζώων, υπό αθλιότατες συνθήκες. Υπερπλήρη βαγόνια, με 70 – 75 άτομα το καθένα, χωρίς καν χώρο για να καθίσουν, με ένα βαρέλι νερό για την διαδρομή και ένα για τις φυσικές τους ανάγκες, για ένα ταξίδι που διαρκούσε τουλάχιστον τέσσερις μέρες... Μέχρι τις 2 Αυγούστου 1943, σε συνολικά 19 σιδηροδρομικές αποστολές, περίπου 56.000 Εβραίοι της Θεσσαλονίκης εκτοπίστηκαν κάτω από φρικτές συνθήκες. Προορισμός για τους περισσότερους ήταν το στρατόπεδο εξόντωσης του Άουσβιτς – Μπίρκεναου.

Λεηλασία των Εβραϊκών περιουσιών

Υπό τις διαταγές του πολεμικού συμβούλου (Kriegsverwaltungsrat) του στρατιωτικού διοικητή Θεσσαλονίκης, του Δρ. Μαξ Μέρτεν, οι Εβραϊκές περιουσίες λεηλατήθηκαν και «μοιράστηκαν» σε Γερμανούς και Έλληνες συνεργάτες τους, αφού πολλές υπήρξαν δυστυχώς και οι περιπτώσεις Χριστιανών που επωφελήθηκαν από τη δυστυχία των συνανθρώπων τους...

Η προσπάθεια απόδοσης νομιμοφάνειας στη διαδικασία αυτή, οδήγησε στην ίδρυση, με τον Αναγκαστικό Νόμο 205 / 1943, της Υπηρεσίας Διαχείρισεως Ισραηλιτικών Περιουσιών (Υ.Δ.Ι.Π.), η οποία υποτίθεται ότι θα προέβαινε, μέσω τριμελών επιτροπών εμπειρογνομόνων, σε απογραφή και εκτίμηση των περιουσιών και στην ανάθεση της διαχείρισής τους υπό μεσεγγύηση σε «συνετούς οικογενειάρχες». Οι μεσεγγυούχοι θα ήταν υπόλογοι έναντι του Ελληνικού κράτους με λεπτομερείς εκθέσεις διαχείρισης για τη διαφύλαξη των περιουσιακών στοιχείων, η εκποίηση των οποίων απαγορευόταν. Όπως ήταν φυσικό, οι διατάξεις του νόμου αυτού ελάχιστες φορές εφαρμόστηκαν στο ακέραιο, αφού ούτε ο χρόνος για τη σωστή απογραφή υπήρχε, αλλά συχνά, ούτε και η θέληση, για να μη μιλήσουμε για τις συνεχείς επεμβάσεις των Γερμανών, με τις απευθείας παραχωρήσεις καταστημάτων ή άλλων περιουσιακών στοιχείων σε ευνοούμενους τους. Και υπήρξαν δυστυχώς πολλοί εκείνοι, που εντελώς απροκάλυπτα, επωφελήθηκαν από τη δυστυχία των Εβραίων συμπολιτών τους. Κάποια ελαφρυντικά μπορούν ίσως να αναγνωριστούν σε πρόσφυγες από τη Βουλγαρική Ζώνη Κατοχής, που είχαν βρεθεί στη Θεσσαλονίκη χωρίς κανένα μέσο βιοπορισμού, πολλοί όμως ήταν και εκείνοι που επωφελήθηκαν έτσι κι' αλλιώς, όπως ο γνωστός Ταγματاسφαλίτης Γεώργιος Πούλος. Ή πάλι, ο γνωστός συνεργάτης των Γερμανών, Λάσκαρης Παπαναούμ, που στήριζε την επιχειρηματική του δραστηριότητα σε κεφάλαιο και ακίνητα εβραϊκά, επιτυγχάνοντας την κατοχή και εκμετάλλευση, σε μονοπωλιακό σχεδόν βαθμό, του κλάδου της βυρσοδεψίας.

Εκτοπίσεις των Εβραίων της Βορειοανατολικής Ελλάδας

Το Μάρτιο του 1943, οι Εβραίοι κάτοικοι της Βουλγαρικής ζώνης κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, συγκεντρώθηκαν από τους Βούλγαρους και στάλθηκαν στο λιμάνι του Λομ, στο Δούναβη, όπου και παραδόθηκαν στους

Γερμανούς, οι οποίοι θα τους μετέφεραν στο στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα. Κάποια από τα πλοία στα οποία τους επιβίβασαν οι Βουλγαρικές αρχές βυθίστηκαν (επιτήδες ή όχι) πριν καν φθάσουν στο Λομ, παρασύροντας στο βυθό το ανθρώπινο φορτίο τους. Από τους 4.200 Εβραίους της περιοχής μόλις 200 επέζησαν, ενώ οι περισσότεροι τους λεηλατήθηκαν. Καθώς ο αριθμός όσων επέζησαν στην περιοχή ήταν εξαιρετικά μικρός, δεν έχει επιστραφεί στους νόμιμους δικαιούχους σχεδόν τίποτα από τα περιουσιακά τους στοιχεία.

Τον ίδιο μήνα, λόγω των ναζιστικών διώξεων, οι πόλεις της Γερμανικής ζώνης κατοχής στα Ελληνοτουρκικά σύνορα, όπως και εκείνες γύρω από τη Θεσσαλονίκη, έχασαν περίπου 96% ως 100% των Εβραίων που κατοικούσαν εκεί πριν τον πόλεμο.

Επίσημες διαμαρτυρίες

Η μοίρα των Εβραίων συμπατριωτών τους δεν άφησε ασυγκίνητους τους Χριστιανούς της Ελλάδας, καθώς τα αντισημιτικά μέτρα των Γερμανών γίνονταν όλο και σκληρότερα.

Ο Ορθόδοξος κλήρος όλων των βαθμίδων διαμαρτυρήθηκε στις Αρχές Κατοχής. Για παράδειγμα, ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεννάδιος, έδωσε προφορικές οδηγίες στους ιερείς της πόλης να συμβουλέψουν το ποίμνιό τους να μην προβούν σε καμμία πράξη περιφρόνησης ή διάκρισης ενάντια σε Εβραίους, όταν αυτοί υποχρεώθηκαν να φορούν το Κίτρινο Άστρο. Έφτασε μάλιστα στο σημείο να κάνει σχετικό διάβημα στο Μαξ Μέρτεν, ζητώντας του να πάψει τους εκτοπισμούς των Εβραίων της πόλης.

Ο Μητροπολίτης Βόλου Ιωακείμ, προέτρεψε τον Εβραϊκό πληθυσμό να φύγει και να βρει ασφαλές καταφύγιο στο Πήλιο. Με κίνδυνο της ζωής του φύλαξε τα πολύτιμα αντικείμενα που του παρέδωσαν σε όλη τη διάρκεια του πολέμου και, όταν οι Γερμανοί αποχώρησαν, τα παρέδωσε στους νόμιμους ιδιοκτήτες τους.

Οι διαμαρτυρίες κορυφώθηκαν με τα δύο Μνημόνια του Αρχιεπισκόπου Αθήνας και πάσης Ελλάδος, Δαμασκηνού, ένα προς τον κατοχικό πρωθυπουργό, Κωνσταντίνο Λογοθετόπουλο στο οποίο ζητούσε να μεσολαβήσει στις Γερμανικές Αρχές ώστε να σταματήσουν οι διώξεις των Ελλήνων Εβραίων και ένα δεύτερο (24 Μαρτίου 1943) με όμοιο περιεχόμενο απευθείας στον Πληρεξούσιο του Γ' Ράιχ για την Ελλάδα, Γκύντερ Άλτενμπουργκ.

Αντίσταση και διάσωση

Καθώς κυκλοφόρησαν τα νέα για τα γεγονότα στη βόρεια Ελλάδα και παράλληλα εντεινόταν η Αντίσταση, εμφανίστηκαν πιο ενεργητικοί τρόποι για τη σωτηρία των κυνηγημένων. Ο «επίσημος» αφορούσε την έκδοση πλαστών ταυτοτήτων από τα αστυνομικά τμήματα της Αθήνας, με προτροπή του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού, και εντολή του Διευθυντή της Αστυνομίας Αθηνών, Άγγελου Έβερετ. Οι ταυτότητες αυτές είχαν Χριστιανικά ονόματα και ανέγραφαν ως θρήσκευμα Χριστιανός Ορθόδοξος και δε διακρίνονταν καθόλου από τις «αληθινές», αφού είχαν εκδοθεί από τις ίδιες τις αστυνομικές αρχές. Η «ανεπίσημη» ήταν τα ποικίλα δίκτυα διάσωσης που είχαν σχηματίσει οι αντιστασιακές οργανώσεις, με

προεξάρχουσα εκείνη του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) και δευτερευόντως του ΕΔΕΣ.

Στη Νότια Ελλάδα εν γένει, τα πράγματα εξελίχθηκαν αρκετά διαφορετικά από την Θεσσαλονίκη και τη βουλγαρική ζώνη. Όταν οι Γερμανοί ανέλαβαν τον πλήρη έλεγχο της χώρας το Σεπτέμβριο του 1943 μετά την ιταλική συνθηκολόγηση, δε μπόρεσαν να συλλάβουν ολόκληρο τον εβραϊκό πληθυσμό της Νότιας Ελλάδας. Κοινότητες όπως της Χαλκίδας, της Λάρισας, του Βόλου και άλλες είχαν συγκριτικά πολύ μικρές έως ελάχιστες απώλειες επειδή πολλοί είχαν διαφύγει στα βουνά, στους αντάρτες.

Ιδιαίτερη περίπτωση είναι το νησί της Ζακύνθου. Δυο θαρραλέοι άνθρωποι, ο Μητροπολίτης του νησιού, Χρυσόστομος Δημητρίου και ο Δήμαρχος Ζακύνθου, Λουκάς Καρρέρ, πέτυχαν το πρωτοφανές: να προστατέψουν ολόκληρο τον εβραϊκό πληθυσμό της Ζακύνθου από την τύχη των ομοθρήσκων τους σε άλλες περιοχές. Βάζοντας τους εαυτούς τους μπροστά στο Γερμανό διοικητή, Μπέρενς αρνήθηκαν να παραδώσουν ονομαστικούς καταλόγους. Ο Γερμανός ανακάλεσε τη διαταγή. Οι 275 Εβραίοι της Ζακύνθου επέζησαν, χωρίς ούτε μια απώλεια, μοναδική ίσως περίπτωση στο σύνολο της Ευρωπαϊκών χωρών.

Ένα βήμα παραπάνω, ήταν η διαφυγή από τη χώρα. Πάλι με τη βοήθεια του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και τις προσπάθειες των αντιπροσώπων του Γραφείου Μετανάστευσης του Εβραϊκού Πρακτορείου στην Κωνσταντινούπολη, που ήταν οι οργανωτές της όλης επιχείρησης, καθώς και με τη συνεργασία της Μοσάντ και του Εργατικού Συνδικάτου «Χισταρντούτ», πολλοί Έλληνες Εβραίοι κατόρθωσαν να διαφύγουν στην ουδέτερη Τουρκία από δύο δρόμους: είτε από τη βόρεια Ελλάδα, διασχίζοντας τον ποταμό Έβρο είτε δια θαλάσσης, με καΐκι από την ανατολική ακτή της Εύβοιας. Ο δεύτερος τρόπος ήταν δυσκολότερος και απαιτούσε τη συνεργασία των ανταρτών της Εύβοιας. Αφού έφταναν στην Τουρκία, προχωρούσαν ως τα νότια σύνορα της χώρας κι από εκεί στην Παλαιστίνη και με τον τρόπο αυτό πολέμησαν στις τάξεις του ελληνικού «Βασιλικού Εκστρατευτικού Σώματος» στη Μέση Ανατολή πολλοί Ελληνοεβραίοι.

Πολλοί άλλοι, που για διάφορους λόγους δε μπορούσαν να εγκαταλείψουν τη χώρα, κρύφτηκαν σε Χριστιανικές οικογένειες. Οι περισσότεροι από τους κρυμμένους Εβραίους ήταν παιδιά, των οποίων οι γονείς είχαν ήδη σταλεί στα στρατόπεδα. Τα πιο πολλά από αυτά επέζησαν και μετά τον πόλεμο μετανάστευσαν στην Παλαιστίνη.

Μεμονωμένα άτομα, αλλά και οικογένειες ολόκληρες, βρήκαν καταφύγιο σε σπίτια Χριστιανών συμπολιτών τους. Εκείνοι που τους έκρυβαν, ήταν άνθρωποι απλοί. Τις περισσότερες φορές με δική τους πρωτοβουλία και πριν προλάβει να τους ζητηθεί, προσφέρθηκαν να βοηθήσουν τους συνανθρώπους τους, με τους οποίους άλλωστε είχαν ειρηνικά συνυπάρξει για χρόνια χωρίς καν να αισθάνονται πως επιτελούν κάποιο αντιστασιακό επίτευγμα.

Εβραίοι στην Εθνική Αντίσταση

Δεν ήταν όμως λίγοι εκείνοι που από τις κοινότητες όλης της Ελλάδας, πλαισίωσαν τις αντιστασιακές οργανώσεις στην ύπαιθρο. Αυτό συνέβη ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που οι Γερμανοί προσπάθησαν να καταγράψουν και να συλλάβουν τον εβραϊκό

πληθυσμό των πόλεων. Όπως είδαμε, και εκτός από κάποιες θλιβερές εξαιρέσεις, όπως η Άρτα, η Πρέβεζα και τα Γιάννενα, στις περισσότερες περιπτώσεις οι Εβραίοι, ειδοποιημένοι από τους ηγέτες των κοινοτήτων τους ή από τους αντάρτες, κατέφευγαν στα βουνά. Εκεί γινόταν μέλη αντάρτικων ομάδων, οι περισσότεροι στον ΕΛΑΣ που ήταν εξαπλωμένος σε όλη την επικράτεια και λιγότεροι, κυρίως από τις κοινότητες της Ηπείρου, και πολεμούσαν για να εκδικηθούν την καταδίωξη των ομοθρήσκων τους και για να απελευθερώσουν τη χώρα τους. Υπολογίζεται πως περίπου 650 Εβραίοι έλαβαν ενεργό μέρος στην ένοπλη αντίσταση, τόσο σε μάχιμες μονάδες ως επιτελικοί αξιωματικοί και διαχειριστές υλικού, θέσεις, όσο και σε βοηθητικές θέσεις όπως γιατροί, νοσοκόμοι και διερμηνείς. Έχαιραν μεγάλης εκτίμησης λόγω των επαγγελματικών τους ιδιοτήτων και του υψηλού μορφωτικού τους επιπέδου και η συμβολή τους στον απελευθερωτικό αγώνα ήταν σημαντική.

Στην κόλαση του Άουσβιτς

Για την πλειοψηφία των Ελλήνων Εβραίων, όπως και για πάρα πολλούς άλλους από διάφορες χώρες, το στρατόπεδο το οποίο τους επεφύλασσε η χιτλερική λαίλαπα ήταν το Άουσβιτς-Μπίρκεναου. Μόλις έφθαναν εκεί, όσοι ήταν ικανοί για εργασία στέλνονταν σε καταναγκαστικά έργα ενώ τα παιδιά, οι γέροι, οι άρρωστοι και ανάπηροι θανατώνονταν αμέσως. Εκεί δοκιμάστηκε για πρώτη φορά και τελειοποιήθηκε η μέθοδος θανάτωσης των κρατουμένων με το δηλητηριώδες αέριο Τσικλόν Μπε (Zyklon B). Το Άουσβιτς αποτελείτο από τρία κύρια έμπεδα και τριάντα έξι παραρτήματα και βιομηχανικές εγκαταστάσεις. Εβραίοι, μαζί με Τσιγγάνους, Μάρτυρες του Ιεχωβά, Πολωνούς και Σοβιετικούς αιχμαλώτους πολέμου δούλευαν σε μονάδες παραγωγής άνθρακα, συνθετικού ελαστικού, βενζίνης και άλλων εφοδίων χρήσιμων στην πολεμική προσπάθεια των Γερμανών. Η πλειοψηφία αυτών των εργατών πέθαινε μέσα σε λίγους μήνες από τις κακουχίες, την εξάντληση και τον εσκεμμένο και συστηματικό υποσιτισμό, και αποτεφρώνονταν στα κρεματόρια. Μέσω της τεχνολογίας του Τσικλόν Μπε, αλλά και των εκτελέσεων με όπλα ή την κρεμάλα, καθώς και τα βασανιστήρια, την εξαντλητική εργασία, τη λιμοκτονία και τις αρρώστιες, τουλάχιστον ένα εκατομμύριο Εβραίοι και 250.000 άλλοι κρατούμενοι πέθαναν στο Άουσβιτς.

Ακόμα και στην κόλαση, δεν έλειψαν στιγμές αυτοθυσίας και αντίστασης. Τον Οκτώβριο του 1944, εξεγέρθηκε το Σοντερκομάντο, η ομάδα των κρατουμένων που ήταν επιφορτισμένοι με το φριχτό καθήκον να μεταφέρει τα πτώματα από τους θαλάμους και να τα αποτεφρώνει στα κρεματόρια. Ανάμεσα στους «εργάτες του θανάτου» όπως ονόμαζαν οι ίδιοι τους εαυτούς τους, ήταν και 200 περίπου Έλληνες Εβραίοι. Όταν οι Γερμανοί έπνιξαν φυσικά στο αίμα την εξέγερση, μόνο 26 Έλληνες είχαν επιζήσει...

Απελευθέρωση και επιστροφή. Οι επιζήσαντες τότε και τώρα

Η Ελλάδα εκκενώθηκε από τα γερμανικά στρατεύματα τον Οκτώβριο του 1944. Οι σκλάβοι των στρατοπέδων θα έπρεπε να περιμένουν επτά μήνες ακόμα, μέχρι οι συμμαχικές δυνάμεις που προέλαυναν να απελευθερώσουν τα στρατόπεδα σε Γερμανία και Αυστρία (Μαουτχάουζεν, Μπέργκεν-Μπέλσεν, Έμπενσσε κ.ά.) στα οποία είχαν συγκεντρωθεί οι επιζήσαντες κρατούμενοι. Σε αυτά δεν υπήρχαν παρά μόνο 10.000 Εβραίοι από την Ελλάδα. Η επιστροφή, είτε μέσω Ιταλίας είτε από τη

Γιουγκοσλαβία, ήταν μια ακόμα οδυνηρή εμπειρία. Οι επιζώντες βρέθηκαν χωρίς σχεδόν καθόλου συγγενείς ή έστω γνωστούς. Χωρίς φίλους ή οικογένεια, χωρίς σπίτι και περιουσία, κατόρθωσαν παρόλα αυτά να κάνουν ένα νέο ξεκίνημα. Από αυτούς, 8.500 εγκαταστάθηκαν στις επανιδρυμένες Κοινότητες, κυρίως σε εκείνη της Αθήνας, ενώ οι υπόλοιποι επέλεξαν να μεταναστεύσουν στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής ή στην Παλαιστίνη, η οποία λίγα χρόνια αργότερα θα γινόταν το κράτος του Ισραήλ.

Η επιστροφή των Εβραίων πέρασε απαρατήρητη σε μια Ελλάδα που σπαρασσόταν από τον Εμφύλιο πόλεμο. Με το ζήτημα των επιζώντων ασχολήθηκαν κυρίως ιδιώτες και εβραϊκές οργανώσεις. Το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο στην Ελλάδα (από το 1945) και η Joint Distribution Committee (ως το 1950) συντόνιζαν τα προγράμματα αποκατάστασης των Ελλήνων Εβραίων. Ιδρύθηκαν και χρηματοδοτήθηκαν κοινοτικά ιδρύματα, όπως το Ορφανοτροφείο «Εσθήρ» στην Κηφισιά, η «Στέγη Απροστάτευτων Κορασίδων» για την επαγγελματική και μη εκπαίδευση των κοριτσιών, το «Αναρρωτήριο Κηφισιάς» και το «Πολυιατρείο Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών». Οργανώθηκε οικονομική υποστήριξη για τους επιζώντες. Το «Ίδρυμα Εβραϊκής Επαγγελματικής Αποκατάστασης» χορηγούσε δάνεια με ευνοϊκούς όρους σε εμπόρους και επαγγελματίες, ενώ οι δραστηριότητες των σχολών του O.R.T. (*Organisation for Rehabilitation and Training*) έπαιξαν επίσης ένα σημαντικό ρόλο.

Πολλοί από τους Έλληνες επιζώντες του ολοκαυτώματος αποφάσισαν να μεταναστεύσουν, κυρίως στις Η.Π.Α. και την Παλαιστίνη, για ψυχολογικούς και οικονομικούς κυρίως λόγους. Κοινοτικές οργανώσεις, όπως η «Εταιρεία Βοήθειας Μεταναστών» και το «Τμήμα Μετανάστευσης» της Joint διευκόλυναν τις διαδικασίες και την επανεγκατάσταση σε μια νέα χώρα, ενώ βοηθούσαν για την αντιμετώπιση των πρώτων πιεστικών αναγκών. Το μεταναστευτικό κύμα παρουσίασε αύξηση μετά την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ το 1948. Οι Έλληνες Εβραίοι συνήθως επέλεξαν να εγκατασταθούν κοντά σε συμπατριώτες τους, δημιουργώντας αμιγείς γειτονίες, όπως π.χ. οι Ρωμανιώτες της Χάιφα. Σήμερα οι περισσότεροι, φέροντας ακόμα το ανεξίτηλο αριθμό με τατουάζ στο μπράτσο τους, καταθέτουν στους νεότερους τα βιώματά τους σε μια προσπάθεια να ξορκίσουν το δαίμονα που λέει πως «στο στρατόπεδο μπαίνεις αλλά δε βγαίνεις ποτέ...»

Οι Εβραϊκές Κοινότητες στην Ελλάδα του σήμερα

Σήμερα στην Ελλάδα ζουν λιγότεροι από 5.000 Εβραίοι, οργανωμένοι σε εννέα κοινότητες: Αθήνας, Θεσσαλονίκης, Λάρισας, Ιωαννίνων, Βόλου, Τρικάλων, Χαλκίδας, Κέρκυρας και Ρόδου. Οι μεγαλύτερες είναι οι τρεις πρώτες, ενώ οι υπόλοιπες έχουν λιγότερα από 100 μέλη η κάθε μια. Οι Έλληνες Εβραίοι συμμετέχουν πλήρως στην ελληνική κοινωνική, και οικονομική ζωή, ενώ διακρίνονται και για τις πολιτιστικές τους δραστηριότητες.

Υπάρχουν δύο συναγωγές στην **Αθήνα**: η Ετς-Χαΐμ, που ιδρύθηκε από Εβραίους των Ιωαννίνων το 1904, και η Μπεθ Σαλώμ, από το 1935. Λειτουργούν επίσης ένα Εβραϊκό Δημοτικό Σχολείο και διάφορες κοινοτικές οργανώσεις, ενώ εκεί βρίσκεται και η έδρα του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος.

Η κοινότητα της **Θεσσαλονίκης** αριθμεί περίπου 1.000 μέλη και διαθέτει δύο συναγωγές, Εβραϊκό Σχολείο, Γηροκομείο και το Εβραϊκό Μουσείο της πόλης. Είναι

ιδιαίτερα δραστήρια σε θέματα πολιτιστικά, κρατώντας ζωντανή την εβραϊκή παράδοσή της. Η διοργάνωση συνεδρίων με θέμα τον Σεφαραδίτικο Εβραϊσμό και εκδηλώσεων στο Πνευματικό Κέντρο της Κοινότητας συμβάλλουν ιδιαίτερα στην κατεύθυνση αυτή.

Συναγωγή και Εβραϊκό Σχολείο διαθέτει επίσης και η **Λάρισα**, που διατηρεί μια ιδιαίτερα δραστήρια Κοινότητα. Ιδιαίτερη πνευματική δραστηριότητα παρουσιάζει και η γειτονική Κοινότητα του **Βόλου**.

Στα **Ιωάννινα** σώζεται σε πολύ μεγάλο μέρος η παλιά εβραϊκή γειτονιά και η Συναγωγή στο Κάστρο, ενώ το παρελθόν της Κοινότητας ζωντανεύει μέσα από εκδηλώσεις και εκθέσεις, που αφορούν την ιστορία της, αλλά και το μεγάλο της ποιητή, τον Γιοσέφ Ελιγιά.

Στη **Χαλκίδα** εξακολουθεί να υπάρχει και να προστατεύεται το εξαιρετικά ενδιαφέρον εβραϊκό νεκροταφείο, ενώ σε ένα μικρό στεγασμένο χώρο φυλάσσονται σημαντικές ταφόπλακες.

Στη **Ρόδο** σώζεται Συναγωγή της εποχής των Ιπποτών (16^{ος} αι.) στην οποία στεγάζεται φωτογραφική έκθεση με θέμα την ιστορία της Κοινότητας, ενώ στην **Κέρκυρα** υπάρχει ακόμα η Συναγωγή Γκρέκα των ελληνόφωνων μελών της παλιάς Κοινότητας.

Στα **Χανιά**, όπως και στη **Βέροια**, η παλιά Συναγωγή έχει αποκατασταθεί.

Ακόμα και οι μικρές Εβραϊκές κοινότητες, όπως εκείνη των **Τρικάλων**, διατηρούν συναγωγές και μνημεία προσβάσιμα στο κοινό. Στις κοινότητες αυτές οι θρησκευτικές τελετές τελούνται από Ραββίνους που προσκαλούνται από μεγαλύτερα κέντρα.

Συνολικά διαπιστώνουμε, ότι παρά το τρομερό πλήγμα που δέχτηκαν οι Ελληνικές Εβραϊκές Κοινότητες κατά τη διάρκεια του πολέμου και της Γερμανικής Κατοχής, κατάφεραν, όσες τουλάχιστον δεν καταστράφηκαν ολοκληρωτικά, να κάνουν μια καινούρια αρχή και να ορθοποδήσουν. Τα μέλη τους, οι σημερινοί Έλληνες Εβραίοι, δραστηριοποιούνται με επιτυχία σε όλους τους τομείς της επιχειρηματικής, επιστημονικής και πολιτιστικής ζωής του τόπου, διατηρώντας παράλληλα την ιδιαίτερη και μοναδική τους ταυτότητα.

Οι Δίκαιοι των Εθνών

Η μνήμη του Ολοκαυτώματος, ζωντανή στις ατομικές μαρτυρίες, απέκτησε σχεδόν θεσμικό χαρακτήρα μέσω της ηθικής αναγνώρισης όσων διέσωσαν Εβραίους στα δύσκολα χρόνια. Το 1953, το κράτος του Ισραήλ αναγνώρισε επίσημα, στο ένατο άρθρο του «Νόμου για τη Μνήμη Μαρτύρων και Ηρώων» (Γιαντ Βασσέμ), τον όρο **Δίκαιοι των Εθνών**, ως τίτλο τιμής για τους «υψηλόφρονες δίκαιους που έθεσαν σε κίνδυνο τη ζωή τους για να σώσουν Εβραίους», αφηφώντας το γεγονός ότι κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η παροχή προστασίας σε Εβραίο αποτελούσε έγκλημα που επέσυρε βαρύτατη τιμωρία, ως και το θάνατο. Σήμερα, μια ειδική επιτροπή του Γιαντ Βασσέμ εξετάζει τις περιπτώσεις ανθρώπων ή ομάδων που, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, με τις πράξεις και τη συμπεριφορά τους συνέβαλαν στη σωτηρία Εβραίων. Οι πράξεις τους αντικατοπτρίζουν τη σπάνια ανθρώπινη αρετή που αντικατοπτρίζεται και στο Ταλμούδ «Εκείνος που σώζει μια ζωή, σώζει ολόκληρο το σύμπαν» και αποτελούν και σήμερα, δείγματα σπάνιου ψυχικού σθένους και αλληλεγγύης.

Ελένη Μπεζέ-Καμχή

Η συμβολή των μαρτυριών στη μελέτη και στη διδασκαλία της Γενοκτονίας των Εβραίων: Με αφορμή την έκδοση *Νέοι στη δίνη της κατοχικής Ελλάδας. Ο διωγμός και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων 1943-1944*

*Στη μνήμη
του Σάμπη Καμχή
και του Αντώνη Μπεζέ,
που πολύ νέοι
βρέθηκαν στη δίνη
της Κατοχής*

Πριν περάσω στο θέμα της ομιλίας μου, θα ήθελα να ευχαριστήσω το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, και ιδιαίτερα τη διευθύντρια κυρία Ζανέτ Μπαττίνου, για την πρόσκληση που μου απηύθυναν να συμμετάσχω στο φετινό σεμινάριο για τη διδασκαλία του Ολοκαυτώματος. Είναι γεγονός πως ένας γόνιμος δημόσιος διάλογος έχει ανοίξει πλέον γύρω από την ιστορία των Ελλήνων Εβραίων, τα πρώτα, θετικά αποτελέσματα του οποίου έχουν ήδη αρχίσει να φαίνονται και στο σχολείο.

Με τη συγκεκριμένη παρουσίαση θα επιχειρήσω, με αφετηρία την έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος και της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς *Νέοι στη δίνη της κατοχικής Ελλάδας. Ο διωγμός και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων 1943-1944*,¹ η οποία προσφέρεται στους εκπαιδευτικούς που λαμβάνουν μέρος στο σεμινάριο, αλλά και σε συνδυασμό με την παλαιότερη έκδοση του Εβραϊκού Μουσείου *Κρυμμένα παιδιά στην Ελλάδα της Κατοχής*,² καθώς και με άλλες εκδόσεις μαρτυριών που κυκλοφόρησαν τα τελευταία χρόνια, να δείξω μέσα από παραδείγματα πώς η μελέτη των μαρτυριών αναδεικνύει διαφορετικές πτυχές της Γενοκτονίας των Ελλήνων Εβραίων, κάποιες από τις οποίες παρέμειναν στο σκοτάδι για δεκαετίες, ενώ παράλληλα αναδεικνύει τα σημεία επαφής της ιστορίας τους με τη συλλογική, εθνική ιστορία αλλά και με την ευρωπαϊκή.

Το εν λόγω βιβλίο-λεύκωμα με μαρτυρίες Ελλήνων Εβραίων, οι οποίοι υπήρξαν παιδιά και νέοι στη διάρκεια της Κατοχής, έρχεται να εμπλουτίσει το σημαντικό σώμα προφορικών και γραπτών μαρτυριών που διαθέτουμε σήμερα χάρη, κυρίως, στη βούληση των μαρτύρων που, έπειτα από δεκαετίες επιβεβλημένης έξωθεν και έσωθεν σιωπής, ένιωσαν πειστική την ανάγκη να καταθέσουν την εμπειρία τους

¹ Εισαγωγικά κείμενα: Αριέλλα Ασέρ, Οντέτ Βαρών-Βασάρ, Steven Bowman, Κείμενα: Εβραϊκή Νεολαία Ελλάδος, Αλέξιος Μενεξιάδης, Βεατρίκη Σαΐας-Μαγρίζου, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, Φωτογραφίες: Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, Αλέξιος Μενεξιάδης, Έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος και της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, Αθήνα 2008 (αγγλόφωνη έκδοση: Αθήνα 2009). Διάθεση: Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος.

² Α΄ έκδ. Αθήνα 2003, β΄ έκδ. Αθήνα 2007.

αφήνοντας μια παρακαταθήκη για το μέλλον. Η συγκεκριμένη έκδοση διαθέτει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που θα την καταστήσουν, πιστεύουμε, χρήσιμο εργαλείο στη διδασκαλία του Ολοκαυτώματος στο σχολείο και, γιατί όχι, και στο πανεπιστήμιο.

Το βιβλίο χωρίζεται εύστοχα σε τρία μέρη: το α΄ μέρος περιλαμβάνει μαρτυρίες παιδιών που κρύφτηκαν στη διάρκεια της Κατοχής, το β΄ μαρτυρίες νέων που συμμετείχαν στην Αντίσταση και το γ΄ μαρτυρίες νέων που επέστρεψαν από τα στρατόπεδα. Ο συγκεκριμένος χωρισμός αντανάκλα τη βούληση των υπεύθυνων της έκδοσης να αναδείξουν τις διαφορετικές τύχες που γνώρισε ο ελληνικός εβραϊσμός στη διάρκεια της Κατοχής, συμβάλλοντας σε μια σφαιρικότερη προσέγγιση της Γενοκτονίας των Ελλήνων Εβραίων, αφού δεν προβάλλεται μόνο η πλευρά της εκτόπισης-εξόντωσης, αλλά και οι εξίσου σημαντικές πλευρές της επιβίωσης μέσω της αλλαγής ταυτότητας και του περάσματος στην παρανομία αλλά και της συμμετοχής στην Αντίσταση.

Η **α΄ ενότητα** του βιβλίου, με τίτλο «Παιδιά σε αναζήτηση καταφυγίου», αποτελεί, θα λέγαμε, την ενδιαφέρουσα συνέχεια της έκθεσης του Εβραϊκού Μουσείου με τίτλο «Κρυμμένα παιδιά στην Ελλάδα της Κατοχής» και της ομότιτλης έκδοσης. Η έρευνα που προηγήθηκε αποτέλεσε μια πρώτη προσπάθεια καταγραφής των εμπειριών των κρυμμένων παιδιών της Κατοχής, ενώ στη σχετική έκδοση παρουσιάστηκαν οι ιστορίες γύρω από τις οποίες οργανώθηκε η έκθεση. Η πρόσφατη έκδοση, *Νέοι στη δίνη της κατοχικής Ελλάδας*, αφιερώνοντας μία ενότητα στις μαρτυρίες αυτών των παιδιών, θέτει τις βάσεις για μια περαιτέρω διερεύνηση του θέματος. Όχι μόνο επειδή προστίθενται νέες μαρτυρίες στις ήδη καταγεγραμμένες, αλλά και για τον επιπλέον λόγο ότι, χάρη στο εισαγωγικό κείμενο της ψυχολόγου Αριέλλας Ασέρ, οι μαρτυρίες συνοδεύονται από ένα θεωρητικό πλαίσιο, που, αντλώντας στοιχεία από την αντίστοιχη ερευνητική εμπειρία στο εξωτερικό, ανοίγει ένα πεδίο εν πολλοίς ανεξερεύνητο στην Ελλάδα.

Ποιος είναι λοιπόν ο δρόμος της επιβίωσης γι' αυτά τα παιδιά; Τα παιδιά «στη δίνη της Κατοχής» καλούνται να μάθουν να ζουν στην παρανομία, να ακούν σε ένα ψεύτικο όνομα, που για κάποιους θα αντικαταστήσει για πάντα το πραγματικό, να φωνάζουν τους γονείς και τα αδέρφια τους με το νέο τους όνομα, χωρίς ποτέ να ξεχαστούν για να μην προδοθούν. Η Νέλλη Σεφιγά, που με την οικογένειά της κρύφτηκε σ' ένα απομονωμένο χωριό της Πελοποννήσου, διηγείται: «Το καταπληκτικό ήταν που ενώ εγώ ήμουν πέντε χρονών και ο Σάμπης [ο αδελφός της] οκτώ, ούτε μία φορά δεν κάναμε λάθος να φωνάξει ο ένας τον άλλο με το πραγματικό του όνομα».³ Κάποιες οικογένειες αποφασίζουν να βαφτιστούν, πιστεύοντας πως θα εξαιρεθούν από τα αντιεβραϊκά μέτρα. Τα παιδιά καλούνται να αποδείξουν έμπρακτα την αφοσίωσή τους στη «νέα» πίστη μαθαίνοντας χριστιανικές προσευχές, ενώ απ' την άλλη δεν είναι λίγα τα αγόρια που φοβούνται μήπως η περιτομή τους, αδιάψευστο σημάδι της καταγωγής τους, γίνει αφορμή να προδοθούν. Ακόμη και τα πολύ μικρά παιδιά αντιλαμβάνονται πως η αλλαγή της ταυτότητας δεν είναι παιχνίδι, αλλά επιλογή που σχετίζεται άμεσα με την επιβίωση τη δική τους και της οικογένειάς τους.

Ζώντας πλέον σε συνθήκες παρανομίας, τα παιδιά αναγκάζονται να περιορίσουν στο ελάχιστο τις εξόδους τους. Βγαίνουν για να πάνε μέχρι απέναντι, κι αυτό νύχτα,

³ *Κρυμμένα παιδιά...*, σ. 44.

παίζουν σε απομονωμένες αυλές, γεύονται τον ήλιο μόνο πίσω από τα κλειστά παράθυρα, κρύβονται σε τρύπες για να γλυτώσουν τη σύλληψη, κρατούν ημερολόγιο του εγκλεισμού τους, αποφεύγοντας να αναφέρουν το πραγματικό τους όνομα από φόβο μήπως γίνει αφορμή να προδοθούν, μελετούν μόνα τους για να μη μείνουν πίσω στα μαθήματα, αφού χάνουν τη χρονιά τους στο σχολείο, ενώ ορισμένα αγόρια, παρά τους κινδύνους, βγαίνουν για να δουλέψουν και να βοηθήσουν την οικογένεια.

Δεν είναι μόνο οι δυσκολίες του εγκλεισμού ή οι δυσκολίες της επιβίωσης που έχουν να αντιμετωπίσουν τα παιδιά. Συχνά καλούνται να αποχωριστούν τον έναν ή και τους δύο γονείς για να ενσωματωθούν σε κάποια χριστιανική οικογένεια φίλων, γνωστών, ακόμη και αγνώστων, να κρυφτούν σε κάποιο μοναστήρι ή, τα μεγαλύτερα από αυτά να ενταχθούν σε κάποια αντιστασιακή οργάνωση. Οι γονείς, εφόσον έχουν επιζήσει, επιστρέφουν για να αναζητήσουν τα παιδιά τους. Όμως, η επανασύνδεση με τα παιδιά περνά μέσα από δοκιμασίες. Δεν ήταν πάντα οι «ανάδοχοι» γονείς πρόθυμοι να επιστρέψουν τα παιδιά, αφού συχνά συνδέονταν μαζί τους, ούτε όμως όλα τα παιδιά, ειδικά τα πολύ μικρά, έτοιμα να προσαρμοστούν εκ νέου στη φυσική οικογένειά τους. Αρκετοί απ' τους σημερινούς ενήλικες μιλούν για τραύματα που άφησε στη σχέση με τους γονείς τους ο αναγκαστικός εκείνος αποχωρισμός.

Η Αριέλλα Ασέρ, στο εισαγωγικό κείμενό της, φωτίζει τις τεχνικές της ψυχικής επιβίωσης που επιστρατεύουν τα παιδιά για να σωθούν, αναζητά τα ίχνη του παιδικού τραύματος που ταλανίζει την ενήλικη ζωή και που συχνά εκφράζεται με μοναξιά, άγχος, σιωπή, αφού τα παιδιά που άλλοτε κρύφτηκαν για να σωθούν εξακολουθούν να κρύβουν συνειδητά ή ασυνειδητά, ως ενήλικες, το μυστικό της ακραίας εμπειρίας τους. Τα παιδιά συνειδητοποιούν ότι το να είναι «Εβραίοι» επισύρει το θάνατο και, ταυτόχρονα, προκειμένου να επιβιώσουν, απαρνούνται κατ' ανάγκη την ταυτότητά τους. Για τα περισσότερα παιδιά η απώλεια της ταυτότητας είναι προσωρινή, για κάποια παιδιά όμως που έχασαν και τους δύο γονείς τους η πλαστή ταυτότητα γίνεται η πραγματική ή η μόνη τους ταυτότητα. Όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες, κοινά συναισθήματα σε πολλές περιπτώσεις «κρυμμένων παιδιών» είναι τα αισθήματα κατωτερότητας, οι ενοχές για την επιβαρημένη καταγωγή, η καχυποψία προς τους άλλους αλλά και προς τους ίδιους τους φυσικούς ή τους θετούς γονείς.

Στο ίδιο κείμενο ανιχνεύονται επίσης η διαδικασία που οδηγεί τα τραυματισμένα παιδιά, ως ενήλικες, μετά από χρόνια σιωπής, να καταθέσουν τη μαρτυρία τους, να σπάσουν τη «συνωμοσία της σιωπής» που τους επιβλήθηκε αλλά και που οι ίδιοι, για λόγους επιβίωσης, επέβαλαν στους εαυτούς τους. Η Νίνα Ναχμία, «κρυμμένο παιδί» και αυτή στη διάρκεια της Κατοχής, διηγείται σχετικά: «Υπήρχε κάτι σαν συνωμοσία σιωπής ανάμεσά μας τα πρώτα χρόνια. Ένα φοβερό μούδιασμα. Σαν να φοβόμασταν να σηκώσουμε τον πέπλο και να αντικρίσουμε τον απέραντο τρόπο. [...] Πέρασε μια δεκαετία για να συζητήσουμε τι είχε συμβεί».⁴

Οι μαρτυρίες των «κρυμμένων παιδιών», καθώς προστίθενται στις ήδη υπάρχουσες μαρτυρίες, οι οποίες προέρχονται κυρίως από επιζώντες των στρατοπέδων, αναδεικνύουν μία υποφωτισμένη πλευρά της Γενοκτονίας. Αναμφισβήτητα, το τραύμα της ακραίας εμπειρίας φέρουν πρωτίστως αυτοί που «έζησαν τον θάνατο». Ακόμα όμως κι εκείνοι που, κρυβόμενοι, διέφυγαν τη σύλληψη, και ιδιαίτερα όσοι ήταν παιδιά και νέοι εκείνη την εποχή, καθορίζονται από τη συλλογική εμπειρία του

⁴ Από συνέντευξη της Νίνας Ναχμία στον Γκαζμέτ Καπλάνι, εφ. *TA NEA*, 03.02.2007.

διωγμού και την προσωπική τους ιστορία διάσωσης. «Έγινα ένα σοβαρό παιδί, πρόωρα ενήλικη, με την παρακαταθήκη του τρόμου και τη γνώση του άδικου που τα μετέδωσα και στα δικά μου παιδιά», διαπιστώνει σήμερα η Νίνα Ναχμιά⁵, υπενθυμίζοντάς μας πως η επίδραση της τραυματικής εμπειρίας δεν περιορίζεται στην πρώτη γενιά.

Οι μαρτυρίες των «κρυμμένων παιδιών» ρίχνουν φως στις πιο «κρυφές» διαδρομές ενός προσωπικού και συλλογικού τραύματος.

Και η **β΄ ενότητα** του βιβλίου παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, αφού αποτελεί μια σημαντική συμβολή στη διερεύνηση της συμμετοχής των Ελλήνων Εβραίων στην Αντίσταση, ένα πεδίο, που, παρά τις λίγες αλλά σημαντικές καταθέσεις, παραμένει εν πολλοίς ανεξερεύνητο, συντηρώντας μια γενικευτική κρίση περί «παθητικότητας» των Εβραίων, σύμφωνα με την οποία οι Εβραίοι παραδόθηκαν στους Ναζί αμαχητί. Πράγματι, οι Εβραίοι που εντάχθηκαν στην Αντίσταση είναι συγκριτικά λίγοι, γεγονός που καθιστά τις μαρτυρίες των Εβραίων αντιστασιακών ιδιαίτερα σημαντικές. Όχι μόνο γιατί ρίχνουν φως στις προϋποθέσεις που έκαναν τη συμμετοχή ορισμένων Εβραίων στην Αντίσταση δυνατή, αλλά και επειδή φανερώνουν και τους σοβαρότατους λόγους που εμπόδισαν τους περισσότερους να πράξουν ανάλογα. Συμβάλλουν έτσι στην αντικειμενική διερεύνηση μιας ελάχιστα γνωστής πλευράς της Γενοκτονίας και, κυρίως, αποτελούν ανάχωμα στην, απαράδεκτη από ηθική άποψη, ενοχοποίηση των θυμάτων.

Το γεγονός ότι χάρη στη συγκεκριμένη έκδοση αποκτάμε πρόσβαση σε περισσότερες μαρτυρίες Ελληνοεβραίων Αντιστασιακών είναι σημαντικό και για έναν επιπλέον λόγο: η συμμετοχή των Εβραίων στην Αντίσταση, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη, δεν καταγράφηκε στα αρχεία των αντιστασιακών οργανώσεων, καθώς για τις οργανώσεις αυτές η στρατολόγηση και η περίθαλψη των διωκόμενων Εβραίων δεν αποτελούσε στόχο προτεραιότητας. Αν σήμερα η Γενοκτονία των Εβραίων της Ευρώπης αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του στοχασμού γύρω από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, οι σύγχρονοί της δεν είχαν την ίδια άποψη. Οι ατομικές μαρτυρίες, λοιπόν, έρχονται να αναπληρώσουν ένα σημαντικό κενό των γραπτών πηγών και να προωθήσουν την έρευνα.

Ο καθηγητής Εβραϊκών Σπουδών Steven Bowman στο εισαγωγικό κείμενό του, «Έλληνες Εβραίοι και η Εθνική Αντίσταση», παρακολουθεί τις διαδρομές που ακολούθησαν οι Εβραίοι νέοι και νέες για να διαφύγουν στο βουνό, καθώς και τις ποικίλες δραστηριότητες που ανέπτυξαν εκεί, ενώ παράλληλα θίγει και τους σημαντικούς λόγους που απέτρεψαν τους περισσότερους να τους ακολουθήσουν. Είναι γνωστό πως ειδικά στη Θεσσαλονίκη και στις γύρω περιοχές, η εύρεση «συνδέσμου» που θα εξασφάλιζε σ' έναν Εβραίο την ασφαλή έξοδο στο βουνό ήταν δύσκολη, κυρίως λόγω της έλλειψης οργανωμένου αντιστασιακού κινήματος στις περιοχές αυτές έως το φθινόπωρο του '43. Εξάλλου, όσοι Εβραίοι κατέφυγαν στο βουνό αυτοβούλως, χωρίς τη μεσολάβηση συνδέσμου, συχνά αντιμετώπισαν τη δυσπιστία όσων συναντούσαν: «Δεν ήθελαν να πιστέψουν ότι είμαστε Εβραίοι, νόμισαν ότι είμαστε κατάσκοποι των Γερμανών....», διηγείται ο Αβραάμ Σβόλης, που

⁵ Ο.π.

μπήκε στο αντάρτικο στη Θεσσαλία.⁶ Ο Ισαάκ Ματαράσσο, γιατρός από τη Θεσσαλονίκη, επιζών ο ίδιος, γράφει μετά τον πόλεμο, προσπαθώντας να εξηγήσει γιατί δεν μπόρεσαν περισσότεροι Εβραίοι να έχουν τη δική του τύχη: «Πώς να δραπετεύσεις όταν δεν έχεις χρήματα και όταν δεν έβρισκες τον μεσάζοντα, τον τίμιο χριστιανό που θα βοηθήσει την εγκατάλειψη του Γκέτο και της πόλεως».⁷

Όπως και να 'χει, η συμμετοχή στο αντάρτικο αφορούσε εκ των πραγμάτων πρωτίστως τους νέους, και μάλιστα τους νέους άνδρες, οι οποίοι όμως καλούνταν να διαλέξουν μεταξύ φυγής και οικογένειας. Ακόμα κι όταν η εύρεση του συνδέσμου που θα εξασφάλιζε την έξοδο στο βουνό ήταν εφικτή, η συναισθηματική πίεση που ασκούσε η οικογένεια στο νέο ήταν συχνά ανασταλτική και, τις περισσότερες φορές, μοιραία. Είναι ενδεικτικό ότι ο Μωυσής Μπουρλάς, ήδη οργανωμένος αριστερός όταν η Θεσσαλονίκη κατελήφθη από τους Ναζί, προσπαθεί ανεπιτυχώς, τις περισσότερες φορές, να στρατολογήσει άλλους Εβραίους για το βουνό. Την αποτυχία την αποδίδει εν μέρει στο ότι οι οικογένειες ήταν στενά δεμένες μεταξύ τους και οι νέοι βρίσκαν δύσκολο να αφήσουν μόνους τους ηλικιωμένους σ' ένα τέτοιο ταξίδι.

Επρόκειτο λοιπόν για ένα δίλημμα σκληρό που, όπως επισημαίνει ο Bowman, για χιλιάδες Εβραίους που υποχρεώθηκαν το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του '42 σε καταναγκαστικά έργα δεν τέθηκε ποτέ, αφού, στην περίπτωση που επιχειρούσαν να διαφύγουν, αυτομάτως θα έθεταν την οικογένειά τους στον κίνδυνο αντιποίνων. Αρκετοί ήταν ακόμη εκείνοι που, παρότι αρχικά διέφυγαν στο βουνό, στη συνέχεια επέστρεψαν για να συνοδέψουν τις οικογένειές τους στην «εξορία». Άλλοι, όπως οι Γιαννιώτες Μπακόλας και Σβώλης σώθηκαν χάρη στην επιμονή τους να βγουν στο Αντάρτικο, άφησαν όμως πίσω μια ολόκληρη οικογένεια, την οποία δεν ξανάδαν ποτέ, ενώ ο τελευταίος, μεταπολεμικά, βίωσε και την εξορία: «Μετά τον πόλεμο γυρίσαμε στα Γιάννενα, τα σπίτια μας ήταν “πιασμένα” [...], άλλοι κατοικούσαν εκεί. Ένας παλιός γείτονάς μας έβαλε και με πιάσαν και με στείλαν στη Μακρόνησο, γιατί ήμουνα στο ΕΑΜ...».⁸

Μέσα από τις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων που έλαβαν μέρος στην Αντίσταση αναδεικνύεται η πολυμορφία αυτού του πληθυσμού, η ποικιλία των κινήτρων που υπαγόρευαν την ένταξή του σε αυτή, της δράσης που ανέπτυξε, αλλά και ο διαφορετικός βαθμός στον οποίο η αντιστασιακή δράση των ατόμων αυτών καθορίζει τη ζωή τους στη διάρκεια του πολέμου και μεταπολεμικά, τους επηρεάζει ή όχι ιδεολογικά και διαμορφώνει περισσότερο ή λιγότερο την ταυτότητά τους ως «Ελληνοεβραίων». Με λίγα λόγια, αναδύεται ένα ολόκληρο –εξαιρετικά ενδιαφέρον– πεδίο προς μελλοντική διερεύνηση.

Έτσι, διαπιστώνουμε πως κάποιοι, κυρίως άνθρωποι ενταγμένοι στην Αριστερά προπολεμικά, εντάσσονται στην Αντίσταση εκ πεποιθήσεως, θορυβημένοι βεβαίως και από τις ανησυχητικές φήμες που τους μεταφέρουν χριστιανοί φίλοι και γνωστοί για τον επικείμενο εκτοπισμό. Στις περιπτώσεις αυτές είναι η ιδεολογική ταυτότητα που καθορίζει την επιλογή των ατόμων, μια ταυτότητα ωστόσο που δύσκολα μπορεί να διαχωριστεί από τη συνείδηση του διωκόμενου Εβραίου. Για τους περισσότερους, η φυγή στο βουνό συνδέεται με την επιβίωση τη δική τους και των οικογενειών τους.

⁶ *Νέοι στη δίνη...*, σ. 105.

⁷ Ι. Α. Ματαράσσο, *Κι όμως όλοι τους δεν πέθαναν...*, Τύποις Α. Μπεζές και Σία, Αθήνα 1948, σ. 41. Πρβλ. τη μαρτυρία του Μωρίς Γκορμεζάνο στο *Νέοι στη δίνη...*, σ. 51.

⁸ *Νέοι στη δίνη...*, σ. 105.

Η διωκόμενη οικογένεια, κυρίως στις πρώην ιταλοκρατούμενες περιοχές όπου στην ύπαιθρο υπάρχει οργανωμένη αντίσταση, κρύβεται στο βουνό, με τη συμπαράσταση των ντόπιων και την κάλυψη των ανταρτών. Τα νεαρά μέλη αυτών των οικογενειών, κυρίως οι άνδρες αλλά και κάποιες νέες γυναίκες, συμμετέχουν στο ΕΑΜ ή στην ΕΠΟΝ. Οι Εβραίοι νέοι είναι ευπρόσδεκτοι στις αντιστασιακές οργανώσεις χάρη στο γεγονός ότι όλοι τους σχεδόν, ακόμη και όσοι προέρχονται από φτωχά κοινωνικά στρώματα, γνωρίζουν να γράφουν και να διαβάζουν, ενώ αρκετοί είναι πολύγλωσσοι, άρα πολλαπλώς χρήσιμοι στην οργάνωση του αγώνα. Επιπλέον, αρκετοί είναι εμπειροπόλεμοι, αφού έχουν πολεμήσει στην Αλβανία, ενώ τα εχθρικά συναισθήματά τους προς τον κατακτητή θεωρούνται δεδομένα. Οι άνθρωποι αυτοί, χωρίς να είναι έντονα πολιτικοποιημένοι, συμβάλλουν συνειδητά, και με κίνδυνο της ζωής τους, στην ελευθερία της πατρίδας τους.

Η εμπειρία του βουνού, χάρη στις ιδεολογικές ζυμώσεις που λαμβάνουν χώρα εκεί, για αρκετούς Εβραίους φαίνεται πως αποτελεί ένα χώρο, χωρίς να αποτελεί τον μοναδικό, όπου αναδύεται μια διπλή ταυτότητα, αυτή του Εβραίου και Έλληνα. Όταν ο Λουί Κοέν, φτάνοντας στο βουνό, εξηγεί στον καπετάνιο που τον υποδέχεται πως κατέφυγε εκεί επειδή ήταν κυνηγημένος Εβραίος, εκείνος του λέει: «Εδώ που ήρθες δεν υπάρχουν ούτε Εβραίοι ούτε Χριστιανοί. Εδώ υπάρχουν πατριώτες». Και, πράγματι, ως «Εβραίος και πατριώτης», ο Κοέν καταθέτει στη μαρτυρία του: «Εγώ έχω μια δυσπρόστατη ιδιότητα: του Έλληνα πολίτη, του ακρίτα, λόγω Ξάνθης, και της εβραϊκής καταγωγής μου, για την οποία υπερηφανεύομαι. Είμαι πολύ Εβραίος, αλλά είμαι και πάρα πολύ Έλληνας».⁹

Η γ' ενότητα του βιβλίου είναι αφιερωμένη σε παιδιά και νέους που επέζησαν από τα στρατόπεδα εξόντωσης. Οι νέοι αυτοί είναι συχνά οι μόνοι επιζώντες της οικογένειάς τους και από τους ελάχιστους επιζώντες ολόκληρων κοινοτήτων. Διηγούνται την πορεία τους προς το θάνατο, που συχνά παρομοιάζουν με κάθοδο και επιστροφή από την κόλαση, αλλά και τον χαμό των δικών τους ανθρώπων. Οι επιζώντες των στρατοπέδων, θυμίζει ο Πρίμο Λέβι, σπουδαίος στοχαστής της Γενοκτονίας, επιζών και μάρτυρας ο ίδιος, δεν μαρτυρούν μόνο για τους ίδιους, μαρτυρούν και για όλους εκείνους που «βούλιαξαν», που δεν επέστρεψαν για να διηγηθούν τη δική τους μοίρα, αφού «το τετελεσμένο έργο κανείς δεν το διηγήθηκε, με τον ίδιο τρόπο που κανείς δεν επέστρεψε για να διηγηθεί το θάνατό του».¹⁰

Στην ενότητα αυτή οι μαρτυρίες εκ των πραγμάτων επικεντρώνονται σε βιώματα που χρονικά συμπίπτουν με την τελευταία φάση εφαρμογής του σχεδίου εξόντωσης των Ναζί. Οι αφηγητές μιλάνε για το διάστημα που προηγήθηκε της εκτόπισης, για τις προειδοποιήσεις που τους απηύθυνε το περιβάλλον τους, τις οποίες αγνόησαν ή δεν μπόρεσαν να αξιοποιήσουν, για την εξαπάτηση και την παγίδευσή τους, για την προδοσία. Εξάλλου, η παραπλάνηση των θυμάτων είχε μεθοδευτεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να ελαχιστοποιηθεί η δυνατότητα συλλογικής αντίδρασης εκ μέρους τους. Ο Λεόν Μπενμαγιόρ διηγείται χαρακτηριστικά: «[Οι Ναζί] είχαν εφαρμόσει με επιτυχία όλα τα συστήματα εκμετάλλευσης της ανθρώπινης ψυχολογίας. Είχαν υιοθετήσει μια

⁹ *Νέοι στη δίνη...*, σ. 97-98.

¹⁰ Primo Levi, *Αυτοί που βούλιαξαν και αυτοί που σώθηκαν*, μτφρ. Χ. Σαρλικιώτη, Άγρα, Αθήνα 2000, σ. 88.

τακτική εναλλαγής καταδιώξεως και εφησυχασμού, ώστε να μην υπάρξουν αντιδράσεις από πλευράς μας».¹¹

Στη συνέχεια, οι μάρτυρες περιγράφουν τη μεταφορά τους στα στρατόπεδα. Ένα ταξίδι διάρκειας ακόμη και δύο εβδομάδων, μέσα σε σφραγισμένα βαγόνια για ζώα, χωρίς τροφή και, το κυριότερο, χωρίς νερό. Επιπλέον, απουσίαζε οποιαδήποτε πρόβλεψη για τις φυσικές ανάγκες των επιβατών, εκτός ίσως από κάποιο βαρέλι σε κοινή θέα, γεγονός ενδεικτικό για τις συνθήκες που επικρατούσαν και καθοριστικό για την αξιοπρέπεια των εκτοπισμένων. Οι συνθήκες αυτές αποτελούσαν απόρροια ενός συστήματος οργάνωσης που ενθάρρυνε αυτό που ο Πρίμο Λέβι ονόμασε «άσκοπη βία». «Μια συστηματική αμέλεια» που «κατέληγε σε μια άχρηστη βαναυσότητα, στην εσκεμμένη πρόκληση πόνου που ήταν αυτοσκοπός»¹², ενώ παράλληλα –και αυτός ήταν ο μοναδικός σκοπός της άσκοπης βίας– συνέτεινε στην απο-ανθρωποποίηση των θυμάτων και εντέλει στην ευόδωση του σχεδίου εξόντωσης, αφού από τη στιγμή που το θύμα χάνει την ανθρώπινη υπόστασή του μετατρέπεται σε λεία, ενώ ο θύτης, χωρίς συνειδησιακές αντιστάσεις πλέον, απενοχοποιείται. Οι μη ανθρώπινες συνθήκες του ταξιδιού προοιωνίζονταν και την κατάληξή του. Καταστάσεις εκτός των ορίων του φυσιολογικού ή του πολιτισμένου, θα βρεθούν στο εξής στο επίκεντρο της ζωής του στρατοπέδου.

Επόμενος σταθμός στις αφηγήσεις των μαρτύρων η άφιξή τους στο στρατόπεδο. Κάνουν λόγο για τις τεχνικές εξαπάτησης που εφαρμόζονται κατά την άφιξή τους, ώστε να μην αντιληφθούν όσοι δεν θα εισέλθουν στο στρατόπεδο, αλλά ούτε οι συγγενείς τους που επιλέγονται για να εργαστούν, ότι οδεύουν προς το θάνατο. Όλοι τους μιλούν για τον βίαιο αποχωρισμό από τους γονείς και για το ανέφικτο πένθος, αφού δεν τους επιτρέπεται να θρηνήσουν: «Δεν τους έκλαψα όπως θα 'πρεπε. Σκλήρυνα»¹³, «Δεν δίναμε πια σημασία σε τίποτα. Γι' αυτό επιβιώσαμε»¹⁴, είναι μερικές από τις εξηγήσεις που οι ίδιοι οι κρατούμενοι δίνουν προσπαθώντας να κατανοήσουν την έλλειψη, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, συναισθηματικής αντίδρασης από πλευράς τους.

Ακολουθεί μια σύντομη περιγραφή του στρατοπεδικού κόσμου, ο οποίος σκόπιμα ανέτρεπε μία προς μία τις θεμελιώδεις αξίες του οικείου κόσμου των κρατούμενων. Το νούμερο του κρατούμενου χαράσσεται στο σώμα του και αντικαθιστά το όνομά του. Μια πράξη με συμβολικό περιεχόμενο, ξεκάθαρα προσβλητική, μια διαρκής υπενθύμιση πως ακόμη κι αν κάποιος επιβιώσει θα παραμείνει εφ' όρου ζωής σημαδεμένος: «...θα σου χαράξω έναν αριθμό... και να το θυμάσαι πάντα σ' όλη σου τη ζωή. Εάν ζεις κι όσο ζεις...» ήταν τα λόγια που άκουσε η Μπέρρυ Ναχμία από τη συγκρατούμενη που της χάραξε το νούμερο στο μπράτσο.¹⁵

Ανάλογα, η δουλειά, μία από τις θεμελιώδεις αξίες του ελεύθερου κόσμου μετατρέπεται στο στρατόπεδο σε δουλεία. Μη αμειβόμενη, ακραία σκληρή, εξοντωτική –για τους ήδη εξασθενημένους από τις αρρώστιες και υποσιτισμένους

¹¹ Μαρτυρία στο Ε. Κούνιο-Αμαρίλιο – Α. Ναρ (επιμ.), *Προφορικές μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα*, επιμέλεια-επίμετρο Φ. Αμπατζοπούλου, Ίδρυμα Ετς Αχαΐμ-Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 303.

¹² Primo Levi, *ό.π.*, σ. 115.

¹³ Μαρτυρία της Ντούκα Μουσή, *Νέοι στη δίνη...*, σ. 127.

¹⁴ Μαρτυρία του Ραφαέλ Βαρσάνο, *Νέοι στη δίνη...*, σ. 131.

¹⁵ *Νέοι στη δίνη...*, σ. 135.

αιχμαλώτους– εργασία, που καλούνταν να εκτελούν ανεξαρτήτως φύλου, ηλικίας και σωματικής διάπλασης, σε συνθήκες ψύχους ή καύσωνα, συχνά δίχως κανέναν απολύτως πρακτικό σκοπό. Μία ακόμη μορφή σωματικού και ψυχικού βασανιστηρίου.

Αρκετοί από τους επιζώντες είχαν την τύχη να ασκήσουν στο στρατόπεδο το επάγγελμά τους και να αποφύγουν έτσι την κακομεταχείριση και τις κακουχίες που συνεπαγόταν η δουλειά έξω. Ο Ιάκωβος Στρούμσα από τη Θεσσαλονίκη, μηχανικός και μουσικός, διηγείται πώς επιβίωσε παίζοντας βιολί στην μπάντα του στρατοπέδου. Εδώ όμως η μουσική δεν αποτελεί εκδήλωση πολιτισμού, αλλά εκδήλωση μιας βαρβαρότητας που ισοπεδώνει τον πολιτισμό χρησιμοποιώντας τα ίδια του τα μέσα.

Στα όρια της ανθρώπινης αντοχής είναι η εμπειρία των κρατουμένων που δούλεψαν στα κρεματόρια. Οι άνθρωποι αυτοί βίωναν την πλέον αντιφατική πραγματικότητα: από τη μία τρέφονταν επαρκώς όταν οι συγκρατούμενοί τους λιμοκτονούσαν, από την άλλη, ως κάτοχοι του μυστικού της ύπαρξης των κρεματορίων, γνώριζαν πως δεν είχαν ελπίδες να επιζήσουν. Υπήρχε και κάτι ακόμα που τους διαφοροποιούσε από τους άλλους κρατούμενους: ενταγμένοι στη διαδικασία της δολοφονίας των αδελφών τους εισέρχονταν σε μια περιοχή όπου τα όρια μεταξύ θυτών και θυμάτων θόλωναν. Στα λόγια του Σλόμου Βενέτσια, ενός από τους ελάχιστους εργάτες των κρεματορίων που επιβίωσαν, διακρίνουμε την απεγνωσμένη προσπάθεια των ανθρώπων αυτών να αποφύγουν να αγγίξουν τον δολοφονημένο δικό: «[...] Ο πιο απλός τρόπος [...] να αποφύγουμε την άμεση επαφή με αυτόν τον αποτρόπαιο θάνατο ήταν να πιάσουμε τους νεκρούς από τον αυχένα με τη βοήθεια ενός μπαστουνιού, κάτι που δεν μας έλειπε [...] ποτέ, καθώς ήταν κάθε μέρα πολλοί οι ηλικιωμένοι ανάμεσα στα θύματα των αερίων».¹⁶

Η πλειοψηφία των επιζώντων, που δεν τρέφονταν καν στοιχειωδώς, μιλούν για την πείνα και τη δίψα, που τους ταλαιπωρούσαν σε σημείο να τους γίνονται εμμονή. Κάθε άλλη σκέψη υποχωρούσε: «... Όταν το βράδυ επιστρέφαμε και μας έδιναν το φαγητό [...] θυμόμουν τον κινηματογραφικό ήρωα, τον “αόρατο άνθρωπο”. Κι ήθελα να ’μαι κι εγώ αόρατος για να μπω στην κουζίνα και να φάω! Προσέξτε το αυτό. Όχι να δραπετεύσω, αλλά να φάω! [...] Αυτή είναι η ψυχολογία του έγκλειστου [...], ύστερα από μια μέρα σκληρής δουλειάς, δεν ονειρεύεται την πλήρη ελευθερία αλλά σκέπτεται μόνο πώς να χορτάσει την πείνα του. Όλα αυτά τα εκμεταλλεύτηκαν άριστα οι Γερμανοί», καταθέτει ο Λεόν Μπενμαγιόρ.¹⁷ Η φυσική και ψυχική εξόντωση των κρατουμένων ολοκληρώνεται με τους ξυλοδαρμούς και κάθε είδους βασανισμό, την έκθεση του γυμνού σώματος στο ψύχος, τον έλεγχο στις στοιχειώδεις ανθρώπινες ανάγκες, τα πειράματα στείρωσης, την τρομερή αγωνία πριν από κάθε επιλογή που οδηγούσε στα κρεματόρια.

Οι επιζώντες περιγράφουν τα συναισθήματά τους, προσπαθώντας να τα ερμηνεύσουν εκ των υστέρων: Ο Μπενμαγιόρ λέει για τις πρώτες μέρες στο στρατόπεδο: «Νιώσαμε κάτι σαν άγνοια [...]. Είχαμε πια αποβάλει την ιδιότητα του ανθρώπου, του λογικού όντος και περιμέναμε παθητικά σαν τα ζώα, για να δούμε τι άλλο θα μας κάνουν».¹⁸ Μιλούν για τη μοναξιά τους, αφού διαμιάζ έχαναν συγγενείς και φίλους, την οποία επέτεινε η πλήρης απομόνωση – οι Εβραίοι, σε αντίθεση με τους πολιτικούς κρατούμενους, δεν είχαν δικαίωμα να λαμβάνουν γράμματα, επομένως δεν είχαν νέα

¹⁶ *Νέοι στη δίνη...*, σ. 134.

¹⁷ Μαρτυρία στο Ε. Κούνιο-Αμαρίλιο – Α. Ναρ (επιμ.), *ό.π.*, σ. 309-310.

¹⁸ *Ο.π.*, σ. 308.

από εκείνους που είχαν διαφύγει τη σύλληψη ούτε πληροφόρηση για το επικείμενο τέλος του πολέμου. Μιλούν για την απόγνωση που έβλεπαν γύρω τους, που οδήγησε αρκετούς στην τρέλα ή στην αυτοκτονία, για την απάθεια που ένιωθαν οι ίδιοι.

Παρ' όλα αυτά, είναι αρκετές οι μαρτυρίες που αφήνουν να διαφανεί ένα ισχυρό ένστικτο επιβίωσης. Στην ερώτηση εάν πίστευε ότι θα ελευθερωθεί, ο Λεόν Περαχιά απαντάει: «Ένας εάν θα βγει, θα είναι ο Λεόν Περαχιάς, έτσι έλεγα».¹⁹ Το ένστικτο συνδράμουν ποικίλοι παράγοντες, κυρίως οι δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ των κρατουμένων: «Στο θάλαμο [...] ήταν κι άλλες Ελληνίδες [...] Μας ένωσε ο ίδιος πόνος, ο πόνος του χαμού των δικών μας [...]», διηγείται η Ντούκα Μωυσή.²⁰ Αρκετοί μελετητές έχουν υπογραμμίσει τη σημασία που είχε για τους εγκλείστους να ανήκουν σε μια κοινή ομάδα, είτε αυτή προσδιοριζόταν από τον κοινό τόπο καταγωγής είτε από την κοινή γλώσσα. Στη Βαβέλ του στρατοπέδου, η καταγωγή από τον ίδιο τόπο και κατ' επέκταση η κοινή γλώσσα, τα ελληνικά ή τα ισπανοεβραϊκά, αποτελούσε ένα συνεκτικό δεσμό, που ενδεχομένως βοήθησε τους ελάχιστους που επιβίωσαν. Επίσης, σύμφωνα με μαρτυρίες, η ταυτότητα του «Ελληνοεβραίου», που άρχισε να αναδύεται λίγο πριν τον πόλεμο, αποτέλεσε έναν από τους ισχυρότερους δεσμούς της ομάδας που οργάνωσε την εξέγερση στα κρεματόρια: «...Ακούσαμε ότι οι περισσότεροι άντρες που δούλευαν [στα κρεματόρια] ήταν Ελληνοεβραίοι και ότι αυτοί [...] τα ανατίναξαν [...] αφού πρώτα τραγούδησαν τον ελληνικό και τον εβραϊκό εθνικό ύμνο», διηγείται η Παλόμπα Αλλαλούφ.²¹

Οι μαρτυρίες κλείνουν με την εκκένωση των στρατοπέδων το Γενάρη του '45 και τις «πορείες θανάτου», στις οποίες χιλιάδες άφησαν την τελευταία τους πνοή: «Ήμασταν μια φάλαγγα από 6-7 χιλιάδες [...] άνδρες και [...] γυναίκες [...]. Όσον προχωρούσαμε τόσο και στο δρόμο ήταν γεμάτο από πτώματα [...], οι βραδυπορούντες δηλαδή ήταν καταδικασμένοι να σκοτώνονται. [...]. Κατά την διαδρομή, από όλα τα πολωνικά χωριά που περνούσαμε, δεν τύχαμε καμίας εκδηλώσεως ούτε υπέρ ούτε κατά [...]».²² Όσοι επιζούν συνειδητοποιούν ότι ένας νέος αγώνας για την επιβίωση και για την επιστροφή στην πατρίδα ξεκινάει: «[...] Μόνες, μπαίναμε στα άδεια σπίτια που συναντούσαμε, για να βρούμε φαί και για να κοιμηθούμε. Ταλαιπωρία και πείνα. Κανείς δεν μας περιέθαλψε. [...] Ό,τι κάναμε μόνες μας».²³ Όσοι επιστρέφουν στην Ελλάδα –δεν είναι λίγοι εκείνοι που μεταναστεύουν με κίνδυνο της ζωής τους στην Παλαιστίνη, δίχως να περάσουν από την Ελλάδα, όπου ήδη υπέφωσκε ο Εμφύλιος– και ιδιαίτερα όσοι προέρχονταν από τις πλήρως κατεστραμμένες κοινότητες της Μακεδονίας και της Θράκης γνωρίζουν πως η ζωή τους δεν θα είναι ποτέ ίδια. Επιστρέφουν σε πόλεις άδειες από Εβραίους, συχνά είναι οι μόνοι επιζώντες της οικογένειάς τους, τα σπίτια και τα μαγαζιά τους είναι κατελημμένα από χριστιανούς, πρόσφυγες αλλά και συνεργάτες των Γερμανών. Η προπολεμική Θεσσαλονίκη, η «madre de Israel» για τους λιγοστούς που επιστρέφουν είναι παρελθόν: «Οι δικοί μου άνθρωποι είχαν προδοθεί. [...] Ένιωθα ότι

¹⁹ Μαρτυρία στο Ε. Κούνιο-Αμαρίλιο – Α. Ναρ (επιμ.), *ό.π.*, σ. 341.

²⁰ *Νέοι στη δίνη...*, σ. 126-127.

²¹ Μαρτυρία στο Ε. Κούνιο-Αμαρίλιο – Α. Ναρ (επιμ.), *ό.π.*, σ. 40.

²² Μαρσέλ Νατζαρή, *Χρονικό 1941 - 1945*, παρουσίαση Φ. Αμπατζοπούλου, επιμέλεια χρ Ε. Ελεγκίτου, Ίδρυμα Ετς Αχαΐμ, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 63.

²³ *Νέοι στη δίνη...*, σ. 127.

δεν άξιζε να ζω σε μια πόλη-φάντασμα», λέει μια άώνυμη μάρτυρας από τη Θεσσαλονίκη.²⁴

Οι αφηγήσεις κλείνουν με τους επιζώντες να διατυπώνουν ερωτήματα για τις ευθύνες των Συμμάχων αλλά και των ηγετών των κοινοτήτων. Σχολιάζουν την άναγκη τους να μιλήσουν έπειτα από τόσα χρόνια, αλλά και την άναγκη που ένιωθαν για μεγάλο διάστημα να σιωπήσουν. Τέλος, οι μάρτυρες μιλούν για το ανεπούλωτο, παρά τα χρόνια που μεσολάβησαν, τραύμα: «Δεν μπόρεσα ποτέ πια να προσποιηθώ, [...] ότι όλα είναι καλά, ούτε [...] να διασκεδάσω ξέγνοιαστος. Ό,τι κι αν έκανα, το μυαλό μου γύριζε συνέχεια στο στρατόπεδο», λέει χαρακτηριστικά ο Βενέτσια.²⁵ Το τραύμα των επιζώντων όχι μόνο δεν κλείνει, αλλά, σε αρκετές περιπτώσεις, μεταφέρεται και στις επόμενες γενιές: «...είμαστε είτε το θέλουμε είτε όχι ευαίσθητοι. Θα είναι ευαίσθητοι μέχρι και τα παιδιά των παιδιών μας», εξομολογείται στη μαρτυρία του ο Ραφαέλ Βαρσάνο.²⁶ Το τραύμα αυτό αποτελεί, όπως γράφει η Αριέλλα Ασέρ, μια «ρήξη [...] στη γενεαλογική συνέχεια [...] η οποία διαπερνά το σώμα και την ψυχή του υποκειμένου, αλλά και της συλλογικότητας στην οποία ανήκει».²⁷

Στο εισαγωγικό κείμενο που συνοδεύει την ενότητα, «Η Γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων από τους Ναζί», η ιστορικός Οντέτ Βαρών-Βασάρ αναδεικνύει την ιδιαιτερότητα της ελληνικής περίπτωσης, ενώ παράλληλα σχολιάζει την άνάδυση της μνήμης γύρω από τη Γενοκτονία, την εκδοτική πορεία των μαρτυριών, καθώς και την άνέγερση μνημείων (να σημειώσουμε πως σχετικό υλικό περιλαμβάνεται στην άλλη σημαντική έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου: Το *Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, Μνημεία και μνήμες*). Τέλος, τίγει ένα ζήτημα εξαιρετικής σπουδαιότητας, το ζήτημα της ένταξης της διδασκαλίας της Γενοκτονίας στην Εκπαίδευση.

Μένοντας στο θέμα της εκπαίδευσης, θα κλείσουμε επιχειρώντας μια σύνθεση μεταξύ του σημαντικού δείγματος μαρτυριών της συγκεκριμένης έκδοσης με τις υποδείξεις διεθνών φορέων που δραστηριοποιούνται στη διδασκαλία της Γενοκτονίας και οι οποίοι υπογραμμίζουν τη συμβολή των μαρτυριών στην προσέγγιση αυτού του δυσπρόσιτου, και για τους εκπαιδευτικούς, θέματος.²⁸

Αξίζει παρενθετικά να σημειώσουμε πως το ενδιαφέρον για τις μαρτυρίες των επιζώντων σε πολλές χώρες, όπως λ.χ. στο Ισραήλ, αλλά και στην Ελλάδα, συμβάδισε

²⁴ Από προφορική συνέντευξη που έδωσε άώνυμη επιζήσασα από τη Θεσσαλονίκη στην ανθρωπολόγο Bea Lewconicz. Βλ. σχετικά το άρθρο της «“Μετά τον πόλεμο ήμασταν όλοι μαζί”: Αναμνήσεις Εβραίων της μεταπολεμικής Θεσσαλονίκης», στο Mark Mazower (επιμ.) *Μετά τον Πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, μτφρ. Ε. Θεοφυλακτοπούλου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα β' έκδ. αναθεωρημένη 2004, σ. 297-295 (το απόσπασμα από τη σ. 277).

²⁵ *Νέοι στη δίνη...*, σ. 134.

²⁶ Μαρτυρία στο Ε. Κούνιο-Αμαρίλιο – Α. Ναρ, ό.π., σ. 249.

²⁷ Α. Ασέρ, «Απόγονοι θυμάτων και θυτών: τραύματα της ιστορίας», στο Β. Γεωργιάδου – Α. Ρήγος (επιμ.) *Αουσβιτς. Το γεγονός και η μνήμη του. Ιστορικές, κοινωνικές, ψυχαναλυτικές και πολιτικές όψεις της Γενοκτονίας*, σ. 123.

²⁸ Από τους σημαντικότερους διεθνείς φορείς που δραστηριοποιούνται σε αυτόν τον τομέα είναι το Yad Vashem στην Ιερουσαλήμ, το U.S. Holocaust Memorial Museum στην Ουάσινγκτον, το Memorial de la Shoah στο Παρίσι και ο διακυβερνητικός οργανισμός International Task Force for Holocaust Education, Remembrance and Research. Οι ενδιαφερόμενοι εκπαιδευτικοί θα βρουν στις ιστοσελίδες τους, καθώς και στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, πλούσιο παιδαγωγικό υλικό.

ή και πυροδότησε την ανάδυση της μνήμης της Γενοκτονίας των Εβραίων. Όμως, για ποιους λόγους ο εκπαιδευτικός που θέλει να διδάξει τη Γενοκτονία να εντάξει τις μαρτυρίες στο μάθημά του; Και αν κάτι τέτοιο δεν προβληματίζει ιδιαίτερα στο μάθημα της Γλώσσας ή της Λογοτεχνίας, όπου η μαρτυρία αποτελεί τον κορμό του μαθήματος, ισχύει το ίδιο και για το μάθημα της Ιστορίας, όπου οι μαρτυρίες αποτελούν πρόσθετο υλικό, το οποίο απαιτεί επιπλέον διδακτικό χρόνο αλλά και κόπο, ώστε να αποτελέσει οργανικό μέρος του μαθήματος και όχι μια ενδιαφέρουσα αλλά περιττή, όταν η ύλη πιέζει, παρένθεση; Εξάλλου, καθώς η Γενοκτονία των Εβραίων αποτελεί μία υποενότητα της ευρύτερης ενότητας του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, όπου προέχει η ακριβής παρουσίαση και ταξινόμηση πληθώρας γεγονότων, για ποιους λόγους ο εκπαιδευτικός να παρεμβάλει σε μια, κατά το δυνατό, αντικειμενική ιστορική αφήγηση, τις προσωπικές αφηγήσεις των μαρτύρων, όπου το ιστορικό γεγονός με δυσκολία διακρίνεται από το υποκειμενικό βίωμα; Εν τέλει, για ποιο λόγο ο εκπαιδευτικός να μην προτιμήσει άλλες πηγές που χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη αντικειμενικότητα και επομένως συμπληρώνουν ασφαλέστερα την αφήγηση των γεγονότων;

Αρκετοί κοινωνικοί επιστήμονες υπήρξαν και παραμένουν επιφυλακτικοί απέναντι στις μαρτυρίες, αφού αποτελούν μεν πρωτογενές υλικό αλλά ταυτόχρονα διαμεσολαβούνται από το μάρτυρα. Παρ' όλα αυτά, σήμερα αναγνωρίζεται, και καταγράφεται και στα ευρωπαϊκά Προγράμματα Σπουδών, αλλά και στα δικά μας σχολικά βιβλία του μαθητή και του εκπαιδευτικού, πως οι μαρτυρίες και οι ανάλογες πηγές (ημερολόγια, αλληλογραφία κ.λπ.) συμβάλλουν ώστε να φωτιστούν αποσιωπημένα θέματα της επίσημης ιστορίας, ένα από τα οποία υπήρξε και η Γενοκτονία των Εβραίων. Σήμερα γνωρίζουμε πως η μνήμη του μάρτυρα, παρότι ατελής, εμπλουτίζει το πληροφοριακό υλικό. Στο μεταίχμιο μεταξύ συλλογικής και ατομικής ιστορίας, θυμίζει πως αυτές οι δύο ιστορίες διαπλέκονται και πως εν τέλει η μία καθορίζει την άλλη.

Δικαιολογημένα λοιπόν οι φορείς που ασχολούνται με τη διδασκαλία της Γενοκτονίας των Εβραίων τονίζουν ότι η διήγηση του μάρτυρα μεσολαβεί ώστε να μπορέσουμε, εκπαιδευτικοί και μαθητές, παρά το χάσμα των ετών και πλέον χρόνων που μας χωρίζει από τη Γενοκτονία να αντιληφθούμε ότι πίσω από τους αριθμούς, τα γεγονότα, την ευρύτερη ιστορική αφήγηση υπάρχουν αληθινοί άνθρωποι με πρόσωπο και όνομα, άνθρωποι που «είχαν ζωή, φίλους και οικογένεια πριν από το Ολοκαύτωμα»²⁹ και ότι το μακρινό ιστορικό παρελθόν που γνωρίζουμε από το μάθημα της ιστορίας, την τηλεόραση ή τις διάφορες ταινίες είναι εντέλει πραγματικό. Οι ιστορίες των ανθρώπων που επέζησαν μας θυμίζουν ότι το παρελθόν δεν έχει παρέλθει, ότι εκβάλλει στο παρόν μας, κι ότι εντέλει οι μάρτυρες μιλούν όχι μόνο για τους ίδιους και για εκείνους που χάθηκαν αλλά και για όλους εμάς.

Η αφήγηση του μάρτυρα μεσολαβεί ώστε να διατηρηθεί παράλληλα και η απαραίτητη συναισθηματική απόσταση, μια απόσταση που επιτρέπει μεν την εμπλοκή του αποδέκτη, αποτρέπει όμως την ταύτιση μαζί του. Ο μάρτυρας, σε αντίθεση με τον ήρωα μυθοπλασίας, είναι ένας άνθρωπος συνηθισμένος και κυρίως αληθινός. Οι μαρτυρίες προσφέρουν στους μαθητές μια εικόνα της Γενοκτονίας πραγματική, σκληρή αλλά ταυτόχρονα ανθρώπινη, διαφορετική από την εικόνα που

²⁹ Οδηγίες για τους εκπαιδευτικούς του Οργανισμού International Task Force for Holocaust Education, Remembrance and Research (www.taskforce.ushmm.org/working-groups/).

σχηματίζουμε μέσα από τις ταινίες μυθοπλασίας, οι οποίες συχνά υποβαθμίζουν το ιστορικό παρελθόν σε μια περιπέτεια δράσης με στερεοτυπικό χαρακτήρα, αποτυγχάνοντας να αναδείξουν την πολυπλοκότητα του θέματος και να δημιουργήσουν τον κατάλληλο χώρο ώστε μαθητές και εκπαιδευτικοί να στοχαστούν πάνω στο γεγονός της Γενοκτονίας και στις μακροπρόθεσμες συνέπειές του και παράλληλα να αναζητήσουν τις δικές τους, προσωπικές απαντήσεις προάγοντας έτσι μια μάθηση ενεργητική.

Χάρη στις μαρτυρίες, και σε συνδυασμό και με το φωτογραφικό υλικό που συνοδεύει την έκδοση, το οποίο μπορεί επίσης να αξιοποιηθεί διδακτικά, οι διαφορετικές πτυχές της Γενοκτονίας γίνονται άμεσα αισθητές και συμπληρώνονται τα κομμάτια μιας εικόνας που αναπόφευκτα, λόγω του χρονικού διαστήματος που μεσολαβεί, είναι σχεδόν αδύνατο να ανασυνθέσουμε σήμερα πλήρως. Ένα ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο αναβιώνει: ένα πλέγμα σύνθετων σχέσεων μεταξύ των Εβραίων ως συνόλου με τις διαφορετικές ανά ζώνη κατοχής δυνάμεις, αλλά και μεταξύ των Εβραίων –ως ατόμων πλέον– με τις κοινότητές τους αλλά και με τις αντιστασιακές οργανώσεις. Ακόμη, προβάλλουν οι σχέσεις με τους χριστιανούς συμπολίτες. Σχεδόν μέσα από κάθε ιστορία προβάλλει η αμφιθυμία στη συμπεριφορά τους: άλλοτε μετατρέπονται, ευκαιρίας δοθείσης, σε εκβιαστές αλλά και σε δωσίλογους που καταδίδουν τους Εβραίους στους Γερμανούς και άλλοτε αποδεικνύονται άνθρωποι τολμηροί και ηθικά ακέραιοι, έτοιμοι να αψηφήσουν τον τεράστιο κίνδυνο που διατρέχουν προκειμένου να σώσουν φίλους και γνωστούς Εβραίους. Τέλος, αναδεικνύεται το εσωτερικό δράμα που έζησε η εβραϊκή οικογένεια μπρος στο δίλημμα της απόδρασης ή της συμμόρφωσης στις εντολές των Ναζί, και ενίοτε των ιθυνόντων των κοινοτήτων, κάτι που συνιστά μια απάντηση στο επανερχόμενο ερώτημα «γιατί δεν διέφυγαν περισσότεροι Εβραίοι».

Κλείνοντας, θα θέλαμε να σημειώσουμε πως το βιβλίο περιλαμβάνει ένα χρήσιμο χρονολόγιο με τον τίτλο «Το ναζιστικό σχέδιο για την εξόντωση των Εβραίων της Ευρώπης (1939-1945)», που επιμελήθηκαν οι Αλέξης Μενεξιάδης και Οντέτ Βαρόν-Βασάρ και το οποίο επικυρώνει τον παιδαγωγικό χαρακτήρα του βιβλίου. Ο εκπαιδευτικός, έχοντας το χρονολόγιο ως οδηγό, θα μπορέσει να θέσει καίρια ερωτήματα κατάλληλα να αποτελέσουν κατευθυντήριο νήμα μιας ερευνητικής εργασίας από κοινού με τους μαθητές. Για παράδειγμα, θέτοντας το ερώτημα πώς επηρεάζει την τύχη των διωκόμενων ο χρόνος που μεσολαβεί ανάμεσα στην εκτόπιση της Θεσσαλονίκης και στην εκτόπιση της Αθήνας, οι μαθητές καλούνται να διερευνήσουν τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει ανά περιοχή η εξόντωση των Εβραίων, και παράλληλα πώς ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος και η εξόντωση των Εβραίων διαπλέκονται τόσο σε επίπεδο ευρωπαϊκό όσο και σε επίπεδο ελληνικό.

Ας ευχηθούμε το βιβλίο να έχει στις τάξεις, πρωτίστως, την τύχη που του αξίζει.

ΜΕΡΟΣ Γ': ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΜΕ ΕΠΙΖΩΝΤΕΣ

ΔΑΝΕΛΟΣ ΑΛΧΑΝΑΤΗΣ

Ο κ. Δανιήλ (Δανέλος) Αλχανάτης αναφέρθηκε στη διαδικασία της διάσωσης των Εβραίων από την Αντίσταση αλλά κυρίως τη συνειδητή συμμετοχή πολλών από αυτούς στις αντιστασιακές οργανώσεις, με κυριότερη το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ). Αυτή ήταν και η μαζικότερη οργάνωση, που πρωτοστάτησε στην προστασία των Εβραίων από τους Γερμανούς. Ως σπουδαστής του Πολυτεχνείου, και ο ίδιος ήταν μέλος της φοιτητικής οργάνωσης του ΕΑΜ από το 1942 ενώ το φθινόπωρο του 1943, έφυγε από την Αθήνα και κατέφυγε στην Εύβοια. Εκεί κατατάχτηκε στο 7^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ και πήρε μέρος σε αρκετές μάχες εναντίον των Γερμανών. Μετά την Απελευθέρωση γνώρισε πολιτικές διώξεις και εξορίστηκε ως αριστερός. Υπήρξε ιδιαίτερα δραστήριος στα εβραϊκά κοινά ενώ διετέλεσε για δεκαετίες πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθήνας (σήμερα επίτιμος πρόεδρος). Η ομιλία του κυρίου Αλχανάτη είναι η ακόλουθη:

Θα αναφερθώ στη σύσταση της εβραϊκής ομάδος του ΕΑΜ που δημιουργήθηκε την περίοδο της ιταλογερμανικής κατοχής το 1942 με σκοπό την αντίσταση κατά των κατακτητών.

Ήμουν οργανωμένος στο ΕΑΜ της φοιτητικής παράταξης του Εθνικού Μετσοβείου Πολυτεχνείου σαν σπουδαστής της Αρχιτεκτονικής στο δεύτερο έτος.

Τότε με πλησίασε ο Νείλος Μαστραντώνης, σπουδαστής της Σχολής Πολιτικών Μηχανικών στο τέταρτο έτος, ένας από τους πρώτους στις επιδόσεις των μαθημάτων που τα σχέδιά του κοσμούσαν τις προθήκες του Πολυτεχνείου σαν παραδείγματα επιδόσεων. Μου είπε: «Συνάδελφε, ξέρω ότι είσαι δικός μας και ξέρω ότι είσαι Εβραίος. Γνωρίζω, μου είπε, από τον πατέρα μου που συνεργάζεται με πολλούς ομοθρήσκους σου, ότι έχετε μια καλά οργανωμένη κοινότητα και οι περισσότεροι από εσάς κατοικούν μεταξύ του Θησείου και των Πετραλώνων κοντά στη συναγωγή της πλατείας Αγίων Ασωμάτων. Θα ήθελα λοιπόν να φροντίσεις οι νέοι της ηλικίας μας να οργανωθούν στο ΕΑΜ, που ξέρεις πολύ καλά ότι σκοπός του είναι η αντίσταση στους κατακτητές Γερμανούς και Ιταλούς. Εγώ θα βοηθήσω όταν μου πεις και σε ό,τι μου ζητήσεις».

Πράγματι ξεκίνησα τις επαφές μου με τους φίλους μου και σε λίγο χρονικό διάστημα είχαμε συγκεντρωθεί περισσότεροι από 30 νέοι.

Συγκεντρωνόμαστε στα σπίτια μας τα βράδια και συζητούσαμε πως θα δραστηριοποιούμαστε στην αντίσταση κατά των Γερμανών και Ιταλών κατακτητών. Σε μια από αυτές ήρθε και ο Νείλος Μαστραντώνης, μας εξήγησε ότι η οργάνωση είναι πανελλαδικής εμβέλειας, δεν είναι μόνο φοιτητές, αλλά και νεολαίοι από όλες τις κοινωνικές τάξεις, που τα πατριωτικά αισθήματά τους, τους προτρέπουν να αγωνιστούν εναντίον των κατακτητών.

Η ομάδα σιγά-σιγά μεγάλωνε και παίρναμε μέρος σε επιχειρήσεις αντιστασιακής μορφής με στρατολόγηση νέων μελών, αναγραφή συνθημάτων στους τοίχους της Αθήνας τα βράδια με περιεχόμενο εναντίον των Γερμανών και Ιταλών μαζί με άλλους νέους Εαμίτες.

Σε μία από αυτές τις επιχειρήσεις συνελήφθησαν από μια ιταλική περίπολο δυο από τους συντρόφους μας, ο Σίμος Βάλενσταιν και ο Μιχάλης Θεολογίτης. Την άλλη

μέρα πέρασαν μια δική-παρωδία από ιταλικό στρατοδικείο που τους καταδίκασε σε τρία χρόνια φυλάκιση στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου.

Στο στρατοδικείο, την ημέρα της δίκης, ήμασταν πολλοί φίλοι των συναγωνιστών μας παρόντες, γιατί επιτρεπόταν η παρακολούθηση της δίκης, για να δείξουν οι Ιταλοί στον κόσμο ότι είναι δίκαιοι και τιμωρούν την ανταρσία και τη μη υπακοή στους νόμους της Κατοχής.

Οι φίλοι μας αυτοί έμειναν στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου περί τον ένα χρόνο και πριν οι Ιταλοί παραδώσουν τη διοίκηση των φυλακών στους Γερμανούς, μετά την ανάληψη της κατοχικής διοίκησης της Αθήνας, άνοιξαν τις πόρτες και απελευθέρωσαν όλους τους κρατούμενους Έλληνες αντιστασιακούς.

Ήδη με την ανάληψη της κατοχικής διοίκησης από τους Γερμανούς άρχισε και η εφαρμογή των μέτρων στην Θεσσαλονίκη εναντίον των Εβραίων με πρώτη ενέργεια τον εγκλεισμό τους σε γκέττο και την αναγραφή του γνωστού σήματος του Μαγκέν Νταβίντ στο πέτο. Τότε γέμισαν τις τάξεις μας όλοι σχεδόν οι νέοι της παροικίας μας για να έχουν επαφή ο ένας με τον άλλον, να είναι κάτω από τη σκέπη της οργάνωσης του ΕΑΜ που είχε μπει στις καρδιές όλων σχεδόν των Ελλήνων, και όταν χρειαστεί θα τους βοηθήσει, όπως και έγινε, αυτούς και τις οικογένειές τους να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο που σιγά-σιγά θα ερχόταν και στην Αθήνα.

Και πράγματι, δεν άργησαν οι Γερμανοί να ανακοινώσουν τα μέτρα κατά των Εβραίων στην Αθήνα με την υποχρέωση όλων των ομοθρήσκων να δηλώσουν στην κοινότητα την οικογενειακή τους κατάσταση και τη διεύθυνση της κατοικίας τους και την υποχρέωσή τους να δίνουν το παρόν μια φορά τη βδομάδα στη Συναγωγή. Μάλιστα είχαν υποσχεθεί οι Γερμανοί ότι όποιος δηλωθεί, δεν έχει να φοβάται τίποτε και θα τους δοθούν και άζυμα το Πάσχα για να περάσουν την εβδομάδα των εορτών. Ενώ όσοι δε δηλωθούν θα είχαν να αντιμετωπίσουν την ποινή του θανάτου.

Η προσπάθειά μας και η εντολή του ΕΑΜ ήταν τότε: Κανείς να μη δώσει τα στοιχεία μας στους Γερμανούς και να αλλάξουμε όλοι, και οι οικογένειές μας, τόπο κατοικίας. Τότε πολλοί φίλοι μας Έλληνες χριστιανοί προσφέρθηκαν να φιλοξενήσουν ομοθρήσκους μας παρά το μεγάλο κίνδυνο που διέτρεχαν. Δυστυχώς οι γεροντότεροι και εκείνοι που φοβήθηκαν τα αντίποινα των Γερμανών πήγαν και δηλώθηκαν.

Είναι γνωστή σε όλους μας η επιχείρηση του ΕΑΜ για τη φυγάδευση του Αρχираββίνου Ηλία Μπαρτζιλάι και της οικογένειάς του. Μέλη της οργάνωσης πρωτοστατούντων και Εβραίων αντιστασιακών, μεταξύ των οποίων και ο γιατρός Μανόλης Αρούχ μετέφεραν τον Αρχираββίνο και την οικογένειά του σε χωριά των περιοχών που ελέγχονταν από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ –του στρατιωτικού τμήματος του ΕΑΜ– για να μη γίνει αυτό που συνέβη στην Θεσσαλονίκη, όπου ο Αρχираββίνος Κόρετς έγινε, πιεζόμενος από τη Γκεστάπο, όργανο των Γερμανών.

Αυτά για την Αθήνα, γιατί όπως μάθαμε στα Γιάννενα υπήρξε μια αντιστασιακή οργάνωση με το όνομα ΕΔΕΣ με αρχηγό το στρατηγό Ναπολέοντα Ζέρβα, που κι αυτή βοήθησε τους Εβραίους των περιοχών της Ηπείρου να αποφύγουν τη σύλληψή τους από τους Γερμανούς.

Η προσπάθειά μας και η διάδοση της ιδέας να μη δηλωθούν οι ομόθρησκοι στα Ες-Ες, έσωσε πολλούς δικούς μας από την ομηρία και τη μεταφορά τους σε στρατόπεδα θανάτου στην Πολωνία και τη Γερμανία.

Πολλοί από τους οργανωμένους νέους μας, όπως και ο υποφαινόμενος, στρατολογήθηκαν στις τάξεις του ΕΛΑΣ και αγωνίστηκαν ως αντάρτες παίρνοντας μέρος σε πολλές μάχες εναντίον των Γερμανών. Πολλοί άλλοι βοηθήθηκαν από Χριστιανούς φίλους μας και σώθηκαν.

Δυστυχώς ο απολογισμός των απωλειών των ομοθρήσκων μας στην Ελλάδα υπερέβη το 90% του πληθυσμού.

Με την απελευθέρωση της Αθήνας από τους Γερμανούς κατακτητές, όσοι επέζησαν και επανήλθαν, άρχισαν να μετρούν τις πληγές της συμφοράς που τους είχε πλήξει και προσπάθησαν να ξαναβρούν το νόημα της νέας ζωής τους.

Οι οργανωμένοι νέοι μας που πάλεψαν στο πλευρό των αντιστασιακών οργανώσεων συνέχισαν να συνεργάζονται μεταξύ τους και να καταστρώνουν σχέδια βοήθειας με την ανασυγκρότηση της κοινότητας και την εργασιακή τακτοποίηση των μελών της.

Τότε δημιουργήθηκε ο «Σύλλογος Ισραηλιτών Φοιτητών» με πρόεδρο τον υποφαινόμενο και αρωγό την American Joint Distribution Committee (AJDC). Έδωσε σε όλους τους νέους επιστήμονες τη δυνατότητα να μπορέσουν να εξασκήσουν το επάγγελμά τους. Ενισχύοντάς τους να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα εφόδια, εργαλεία και λοιπά όργανα της ειδικότητάς τους.

Δυστυχώς τότε, η διαμάχη μεταξύ των πολιτικών παρατάξεων της Ελλάδος που οδήγησε σε εμφύλιο σπαραγμό τη χώρα έφεραν στον ελληνικό πληθυσμό αμέτρητες ταλαιπωρίες και μαζί με όλους αυτούς και στους ομοθρήσκους που είχαν χαρακτηριστεί κομμουνιστές επειδή ανήκαν στην παράταξη του ΕΑΜ, γιατί από εκεί είχαν βοήθεια για να σωθούν.

Έτσι πολλά μέλη έγιναν στόχος της αντιπάλου παρατάξεως. Μέλη των οικογενειών Σολομών Ασέρ, Νάε Γιουσουρούμ και άλλων, εκτοπίστηκαν την περίοδο των Δεκεμβριανών (1944) στην Ελ-Ντάμπα της Αφρικής ενώ ο υποφαινόμενος, όπως και πολλοί φίλοι του εκτοπίστηκαν το 1947 στα ξερονήσια της Ικαρίας και της Μακρονήσου, με τεράστιες για όλους ταλαιπωρίες μέχρι να επιστρέψουν στα σπίτια τους.

Η δική μου εξορία στην Ικαρία κράτησε δυο χρόνια και η απελευθέρωσή μου έγινε με την αμνηστία που έδωσε η κυβέρνηση Θεμιστοκλή Σοφούλη, σε όλους τους εξόριστους.

Θα πρέπει κλείνοντας τη μικρή ιστορική αναδρομή στην περίοδο της Κατοχής, να είμαστε ευγνώμονες και να το αναφέρουμε εμείς και οι απόγονοί μας για:

1. τη βοήθεια που μας έδωσαν οι αντιστασιακές οργανώσεις
2. τη βοήθεια που μας έδωσαν οι φίλοι μας Χριστιανοί με κίνδυνο της ζωής τους. Πολλοί από αυτούς τιμήθηκαν από το Yad Vashem με το παράσημο των «Δικαίων των Εθνών».
3. τη βοήθεια και την αγάπη που έδειξε ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός με τις επεμβάσεις του στους Γερμανούς για τη σωτηρία των Εβραίων.
4. την ουσιαστική συμπαράσταση του τότε Αρχηγού της ελληνικής Αστυνομίας, Άγγελου Έβερετ, με την έκδοση σε ομοθρήσκους μας ταυτοτήτων με χριστιανικά ονόματα και λοιπά στοιχεία οικογενειακής κατάστασης για να μην εμφανίζονται οι Εβραίοι στα μπλόκα ως καταζητούμενοι.
5. τους επιστημονικούς συλλόγους και την Ακαδημία Αθηνών για τη διακήρυξή τους υπέρ των Εβραίων και την αντίθεσή τους στα εξοντωτικά μέτρα των Γερμανία εναντίον των Εβραίων.

Μετά από απαίτηση και των συγκινημένων παρευρισκομένων, ο κ. Αλχανάτης τραγούδησε ένα από τα πιο σπουδαία αντάρτικα εμβατήρια του οποίου τα λόγια θυμόταν επακριβώς. Το χειροκρότημα ήταν ανάλογα βροντερό.

*Βροντάει ο Όλυμπος,
αστράφτει η Γκιώνα,
μουγκρίζουν τ' Άγραφα,*

σιέται η στεριά..
Στ' άρματα, στ' άρματα,
εμπρός στον αγώνα
για την χιλιάκριβη
την λευτεριά.
Στ' άρματα, στ' άρματα,
εμπρός στον αγώνα
για την χιλιάκριβη
την λευτεριά.

Ξαναζωντάνεψε τ' αρματολίκι
τα μπράτσα σίδερο, φλόγα η ψυχή
λουφάζουν έντρομοι οι ξένοι λόκοι,
στην εκδικήτρα μας, αντρίκια ορμή.
Ο Γοργοπόταμος στην Αλαμάνια
στέλνει περήφανο χαιρετισμό
μιας νέας ανάστασης, χτυπάει η καμπάνα,
μιλούν τα όπλα μας, για λυτρωμό.

Αλέξανδρος Σιμχά

Μία από τις πρώτες αναμνήσεις του Αλέξανδρου Σιμχά ήταν το μαύρο ταξί που χρησιμοποιήθηκε για τη φυγή της οικογένειάς του από την Καβάλα. Τριών ετών ήταν τότε ο ίδιος. Ο πατέρας του, διευθυντής σε μεγάλη καπνεμπορική επιχείρηση της πόλης, διείδε τον κίνδυνο από την επερχόμενη Γερμανική Κατοχή με το ξεκίνημα ακόμη του πολέμου. Αποφάσισε λοιπόν να μετακινηθεί η οικογένεια στην Αθήνα, όπου θα ήταν ευκολότερο να αναμιχθεί με το πλήθος.

Βρέθηκαν έτσι, ο Αλέξανδρος με τους δύο μεγαλύτερους αδελφούς του και τους γονείς του, σ' ένα νοικιασμένο σπίτι στο Παγκράτι. Η Κατοχή είχε αρχίσει, αλλά τα παιδιά μπορούσαν ακόμη τον πρώτο καιρό να κάνουν φίλους και να συμμετέχουν στα παιχνίδια της γειτονιάς.

Ήταν τότε που άρχισε να νιώθει τις πρώτες σκιές της δύσκολης περιόδου που επρόκειτο να έρθει: «Οι γονείς μου μού έλεγαν συνέχεια να μη λέω σε κανέναν ότι είμαστε Εβραίοι, για να μη το μάθουν οι Γερμανοί» θυμάται ο ίδιος. «Άρχισαν έτσι να μου δημιουργούνται ενοχές. Αισθανόμουν ότι ανήκα σε μία κατώτερη κατηγορία ανθρώπων...»

Αποφασίστηκε ακόμα προληπτικά να βαφτιστούν όλα τα μέλη της οικογένειας Χριστιανοί Ορθόδοξοι, ώστε με νέα, ψεύτικα ονόματα και ταυτότητες να μπορούν να γλυτώσουν από το διωγμό. Τα παιδιά έπρεπε για περισσότερη πειστικότητα να μάθουν τις βασικές χριστιανικές προσευχές. Τα μεγαλύτερα αδέρφια του δυσκολεύτηκαν αρκετά, ο μικρός όμως Αλέξανδρος το βρήκε διασκεδαστικό· μέσα σε δυο – τρεις μέρες είχε μάθει το «Πιστεύω» και το «Πάτερ ημών», χωρίς καν να ξέρει ακόμη να διαβάζει! Το μέτρο αυτό αποδείχθηκε αργότερα μάλλον μάταιο, αφού δεν αναγνώριζαν οι Γερμανικές Αρχές τέτοιου είδους βαφτίσεις Εβραίων σε Χριστιανούς.

Όσο η Κατοχή γινόταν αγριότερη, τόσο δυσκόλευαν τα πράγματα για τους διωκόμενους Εβραίους. Πάρθηκε η απόφαση να χωριστεί η οικογένεια, ώστε αν πιανόταν ένα μέλος να μην κινδυνεύσουν οι υπόλοιποι.

Τη φροντίδα του Αλέξανδρου ανέλαβε το ζεύγος του Γιώργου και της Βιργινίας Αιγινήτη, στο σπίτι τους στο κέντρο της Αθήνας. Ο χωρισμός αυτός στάθηκε ιδιαίτερα οδυνηρός για το πεντάχρονο αγόρι κι' ας διαισθανόταν την αναγκαιότητά του. Η συγκατοίκηση με ανθρώπους που ως τότε δε γνώριζε, παρ' όλη την αγάπη και τη φροντίδα τους, ήταν στενάχωρη για εκείνο. «[...] παρ' όλη την ωραία ατμόσφαιρα που είχε δημιουργήσει η οικογένεια Αιγινήτη, αισθανόμουν ότι επρόκειτο να ανέβω μια μεγάλη ανηφόρα και μάλιστα χωρίς να γνωρίζω το τέλος της».

Αντίβαρο στην περιστασιακή αυστηρότητα της Βιργινίας υπήρξε η αδυναμία που του έτρεφε η μεγάλη μητέρα της.

Μοναδική διέξοδος στην ανάγκη του μικρού για παιχνίδι υπήρξε ο κοντινός λόφος του Στρέφη. Η Καίτη, η κόρη της οικογένειας τον πήγαινε τακτικά εκεί για βόλτα. Εκεί έζησαν και την εμπειρία ενός βομβαρδισμού. Έχοντας μπει σε ένα καταφύγιο του πάρκου, και φοβισμένοι από ένα βλήμα που εξερράγη στην είσοδό του, άργησαν να επιστρέψουν στο σπίτι. Αυτό ανησύχησε πολύ τους θετούς του γονείς.

Για τον ίδιο λόγο, την ανησυχία τους μήπως του συμβεί κάτι κακό ή προδοθεί, είχαν απαγορευθεί και οι συναντήσεις με την οικογένειά του. Η μία και μοναδική φορά που συναντήθηκε μαζί τους, κατέληξε στη δριμεία επίπληξη της Καίτης από τους θετούς της γονείς, επειδή είχε ανοίξει την πόρτα σε μιαν άγνωστη και της επέτρεψε να πάρει τον μικρό Αλέκο. Δεν θα τους ξανάβλεπε παρά μόνο μετά την απελευθέρωση.

Η εξασφάλιση τροφίμων ήταν εξαιρετικά δύσκολη εκείνο τον καιρό. Τα «πεσκέσια» μερικών από τους μαθητές του Γιώργου Αιγινήτη στην Τεχνική Σχολή, όπως και οι κότες που κρατούσαν στην ταράτσα και τα αυγά τους, απάλυναν κάπως το πρόβλημα.

Μετά το φαγητό, η κιθάρα του Γιώργου και το τραγούδι προσέφεραν ένα ξαλάφρωμα από τις καθημερινές δυσκολίες και αγωνίες.

Την ίδια εποχή, ο θετός του πατέρας άρχισε να διδάσκει στον εξάχρονο πλέον Αλέξανδρο τα πρώτα του γράμματα, για να μη μείνει πολύ πίσω από τα άλλα παιδιά της ηλικίας του που είχαν ήδη πάει σχολείο. .

Μήνες πέρασαν έτσι, ώσπου έφτασε η πολυπόθητη ημέρα της απελευθέρωσης. Η χαρά της μητέρας και του παιδιού που μπορούσαν πια ελεύθερα να ξανασιμίζουν, σκιάστηκε λίγο από τη συγκίνηση των θετών του γονιών που τον έβλεπαν τώρα να φεύγει.

Οι δυσκολίες που η ξαναενωμένη οικογένεια είχε να αντιμετωπίσει, ήταν ακόμη πολλές: έπρεπε να διεκδικήσουν πίσω το σπίτι τους, που είχε νοικιαστεί σε τρίτους και ο πατέρας τους έπρεπε να βρει δουλειά. Όμως όλ' αυτά μπορούσαν να γίνονται πια φανερά, χωρίς φόβο και χωρίς να χρειάζεται να κρύβουν από κανέναν την Εβραϊκή τους καταγωγή.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΒΙΩΜΑΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Στη διάρκεια του βιωματικού εργαστηρίου, οι συμμετέχοντες δημιούργησαν κείμενα και μικρά εικαστικά έργα βασισμένα στην έκθεση φωτογραφιών από το Άουσβιτς του Βίκτωρα Κοέν.

Το κείμενο που ακολουθεί μοιράστηκε στους συμμετέχοντες και αποτελεί συνοπτικό συνοδευτικό υλικό του βιωματικού εργαστηρίου. Ο στόχος του είναι:

1. Να υπενθυμίσει την αναγκαιότητα και σημασία της τέχνης στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διαδικασίας

2. Να προτείνει κάποιες αρχικές ιδέες στους δάσκαλους και καθηγητές που επιθυμούν να προσεγγίσουν το θέμα του Ολοκαυτώματος μέσω της τέχνης.

Το Ολοκαύτωμα ως θέμα διδακτέας ύλης έχει ενταχθεί ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα πολλών χωρών.

Στην Ελλάδα, τα νέα σχολικά βιβλία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αναφέρονται ειδικά στο ολοκαύτωμα ως αποτρόπαιο κεφάλαιο της σύγχρονης ευρωπαϊκής ιστορίας. Ομάδα ελλήνων εκπαιδευτικών (Γ. Κόκκινος, Μ. Βλαχού, Β. Σακκά, Ε. Κουνέλη, Α. Κώστογλου, Σ. Παπαδόπουλος) έχουν ήδη καταθέσει σημαντικό ερευνητικό έργο σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να διδαχθεί αυτό το δύσκολο κεφάλαιο στα ελληνικά σχολεία. Στόχος της σύγχρονης διδακτικής μεθοδολογίας διεθνώς είναι η ενσυναίσθηματική και διερευνητική προσέγγιση του θέματος με στόχο η διδασκαλία να συμβάλλει τόσο στην καλλιέργεια ιστορικής συνείδησης όσο και στη συναισθηματική εμπλοκή που σταδιακά επιφέρει συνειδητές αλλαγές στον τρόπο πρόσληψης του κόσμου και του Άλλου.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Τα ιστορικά εγχειρίδια και κείμενα, τα παλιά και νέα ιστορικά αρχεία, οι αριθμοί και οι έρευνες, η κριτική θεώρηση και η τοποθέτηση του Ολοκαυτώματος στο ιστορικό του πλαίσιο είναι βέβαια απαραίτητη προϋπόθεση στην προσπάθεια κατανόησης του πιο σκοτεινού κεφαλαίου της σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας.

Ωστόσο δεν αρκεί.

Και εκεί αρχίζει ο ρόλος της τέχνης. Στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διαδικασίας η τέχνη κερδίζει συνεχώς έδαφος. Εξάλλου όπως επεσήμανε και ο Elliot Eisner , καθηγητής και πρόεδρος της Διεθνούς Ένωσης για την εκπαίδευση μέσω της τέχνης: « ποιος είναι ο στόχος της εκπαίδευσης αν δεν διευρύνει τους τρόπους μέσω των οποίων το άτομο προσλαμβάνει τον κόσμο αλλά ταυτόχρονα εκφράζει και μοιράζεται με τους άλλους την εμπειρία του από αυτόν »;

Αν η διδακτική μεθοδολογία επίμαχων ιστορικών προβλημάτων απαιτεί όπως προτείνουν τα διεθνή μοντέλα προσέγγιση μέσω: ενσυναίσθησης, διερεύνησης, αποστασιοποίησης και επανόρθωσης, τότε ο ρόλος της τέχνης είναι πρωταρχικός.

Το ερώτημα παραμένει πάντα το ίδιο: Τι είναι αυτό που θέλουμε να αποκομίσουν οι μαθητές μας; Αν η εκπαίδευση μέσω του ολοκαυτώματος επιζητά να συνδεθεί και με θέματα ηθικής τότε το συναίσθημα είναι κεντρικό ζητούμενο.

ΤΕΧΝΗ: Μουσική, εικαστικά, κίνηση-χορός, ποίηση, λογοτεχνία, φωτογραφία, θέατρο.

Η τέχνη ως: *Αρχαιακό υλικό*
Τρόπος γνώσης και κατανόησης
Πράξη δημιουργίας- επανόρθωσης

Η έκφραση μέσω της καλλιτεχνικής δημιουργίας αποτέλεσε το καταφύγιο πολλών θυμάτων του Ολοκαυτώματος.

Εκατοντάδες ποιήματα και πάνω από 4.000 ζωγραφιές έχουν βρεθεί για παράδειγμα, από τα 11.000 παιδιά και εφήβους που πέρασαν από το στρατόπεδο Terezin στη Βόρεια Βοημία. Στο Terezin, βιτρίνα προπαγάνδας των ναζί, τα παιδιά είχαν τη δυνατότητα καλλιτεχνικής δημιουργίας πριν μεταφερθούν σε άλλα στρατόπεδα εξόντωσης. Τα έργα, μαρτυρίες μιας ακατανόητης πραγματικότητας ήταν ταυτόχρονα και μοναδικός τρόπος συναισθηματικής επιβίωσης. Στο χαρτί και στους παιδικούς στίχους, ο τρόμος, η θλίψη, η ελπίδα, η απορία, παίρνουν χρώμα και μορφή, γίνονται πολύτιμο εργαλείο ψυχικής εκτόνωσης, γέφυρα σωτηρίας ανάμεσα στον εσωτερικό και τον εξωτερικό κόσμο.

Τα έργα από το Terezin αλλά και κρυφές απόπειρες συναισθηματικής επιβίωσης μέσω της τέχνης από άλλα στρατόπεδα, έργα από ερασιτέχνες ή επαγγελματίες καλλιτέχνες αποτελούν ένα σπάνιο **αρχαιακό υλικό** που προσφέρει πολύτιμη **γνώση** για τα γεγονότα. Ταυτόχρονα αποτελούν εργαλείο **κατανόησης** για τις σκέψεις, συναισθήματα και δράση των θυμάτων.

Μετά το τέλος του 2^{ου} παγκόσμιου πόλεμου, ο γνωστός Γερμανοεβραίος φιλόσοφος Theodor Adorno με τη γνωστή φράση του «*μετά το Άουσβιτς δεν μπορεί να υπάρξει ποίηση*» αμφισβήτησε τη δύναμη της τέχνης και ανέδειξε το ζήτημα του «περιγράψιμου», της δυνατότητας της λεκτικής αποτύπωσης οριακών γεγονότων, της αποτύπωσης του «αδιανόητου» ακόμα και μέσω της τέχνης.

Ωστόσο ο ίδιος τροποποίησε αργότερα τη θέση του: «*Ο ανθρώπινος πόνος ζητά τη συνεχή παρουσία της τέχνης.. μόνο στην τέχνη μπορεί ο πόνος να βρει τη φωνή του...*»

Σε παρόμοιο προβληματισμό, η καθηγήτρια Τζίνα Πολίτη στο δοκίμιό της «Το Γραπτό και το Άφραστο» επισημαίνει ότι γλώσσα και πάθος βρίσκονται σε αναντιστοιχία επισημαίνοντας ωστόσο ότι η γλώσσα συνεχίζει την προσπάθεια να εκφράσει το ανέκφραστο, και ότι κυρίως στην ποίηση η γλώσσα «*δηλώνει την ανημπόρια της να πει ενώ ταυτόχρονα λέει*».

Τελικά, τα έργα που δημιουργήθηκαν στη διάρκεια του Ολοκαυτώματος ή τα χιλιάδες έργα τέχνης που αναφέρονται σε αυτό είναι η μεγαλύτερη απόδειξη της καταλυτικής δύναμης της τέχνης. Μουσικές συνθέσεις, ποιήματα, χορογραφικά έργα, λογοτεχνικά κείμενα, εικαστικές δράσεις. Από άτομα που χάθηκαν στα στρατόπεδα, από άτομα που επέζησαν του εφιάλτη και αναζήτησαν το συμβολισμό της τέχνης για να εκφράσουν μια πραγματικότητα μπροστά στην οποία η καθημερινή γλώσσα χάνει το νόημά της.

Αλλά και από απλούς μελετητές της Ιστορίας ή απόγονους των θυμάτων του Ολοκαυτώματος οι οποίοι μέχρι σήμερα στρέφονται στο συμβολισμό της τέχνης για να εκφράσουν σκέψεις και συναισθήματα που δεν χωρούν στη γλώσσα της λογικής. Η τέχνη (όπως και τα όνειρα) αποτελεί ζωτική ανθρώπινη ανάγκη και ισχυρή δικλείδα ασφαλείας της συναισθηματικής μας ισορροπίας. Από καταβολής κόσμου ο άνθρωπος ζωγραφίζει στα σπήλαια, δημιουργεί σύμβολα για να εκφράσει σκέψεις, βρίσκει τρόπους να παράγει ήχους, και χορεύει τα πιο έντονα συναισθήματά του. Όπως είπε και ο Εντγκάρ Μορέν: «*Όποιος και να είναι ο πολιτισμός του, το ανθρώπινο ον παράγει δύο ομιλίες: η μία είναι ορθολογική και η άλλη είναι συμβολική*».

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ

Το ιστορικό γεγονός του Ολοκαυτώματος είναι τόσο ακραίο που αποτελεί ιδιαίτερη πρόκληση για τον εκπαιδευτικό που θα επιδιώξει να το προσεγγίσει στα πλαίσια της εκπαίδευσης.

Η τέχνη σε αυτήν ειδικά την περίπτωση γίνεται πολύτιμος αρωγός στην προσπάθεια της «ιστορικής ενσυναίσθησης».

Θα αναφερθώ σε δύο τρόπους προσέγγισης του συγκεκριμένου θέματος μέσω της τέχνης:

1. Αρχές της εκπαίδευσης μέσω της τέχνης (*Art education*):

επιδιώκεται η γνωριμία και εξοικείωση των μαθητών με έργα τέχνης που αποτύπωσαν το συγκεκριμένο γεγονός.

1.1 Καταρχήν μπορεί να χρησιμοποιηθεί η λεγόμενη «στρατοπεδική τέχνη». Ζωγραφιές, ποιήματα, σημειώσεις, ημερολόγια, μουσικές συνθέσεις που έγιναν μέσα στα στρατόπεδα από κρατούμενους παιδιά και ενήλικες. Μέσα από αυτά, οι μαθητές έρχονται σε επαφή με συγκεκριμένα πρόσωπα και τις εμπειρίες τους και όχι με στατιστικά μόνο στοιχεία ανθρώπινων απωλειών.

1.2 Έργα μεταγενέστερης περιόδου που αναφέρονται σε αυτό το γεγονός ή εμπνέονται από αυτό μπορούν να μελετηθούν και αναλυθούν.

2. Αρχές της θεραπείας μέσω των τεχνών (*Expressive arts therapies*):

επιδιώκεται η ελεύθερη έκφραση σκέψεων και συναισθημάτων, η σύνδεση με το ασυνείδητο και η σύνδεση εσωτερικού και εξωτερικού κόσμου.

Ο συνδυασμός των αρχών της εκπαίδευσης μέσω της τέχνης με τις αρχές της θεραπείας μέσω των τεχνών στοχεύει στη *βιωματική εμπειρία* και επιδιώκει τόσο την ενσυναίσθηση και την προσωπική **δημιουργία** όσο και την **επανόρθωση** ενώ αξιοποιεί στο έπακρο τις δυνατότητες της βιωματικής διδασκαλίας.

Η βιωματική διδασκαλία που αποβλέπει στην βιωματική εμπειρία μέσα από τις τέχνες προτείνει ένα εναλλακτικό μοντέλο προσέγγισης της ιστορίας όπου οι μαθητές καλούνται να εμπλακούν ταυτόχρονα στο νοητικό, συναισθηματικό και σωματικό επίπεδο. Η βιωματική διδασκαλία μέσω των τεχνών προσφέρει στους μαθητές ένα χώρο να σκεφτούν και να δημιουργήσουν ένα προσωπικό διάλογο με την πραγματικότητα του εξωτερικού κόσμου ώστε να μη μένουν απλοί αποδέκτες ιστορικών πληροφοριών.

Στον ασφαλή χώρο της καλλιτεχνικής διαδικασίας που στηρίζει την ατομική ή συλλογική δημιουργικότητα, μέσα από το συμβολισμό της τέχνης που επιτρέπει το ανείπωτο να έρθει στο φως, οι μαθητές ενθαρρύνονται να εξερευνήσουν και να εκφράσουν σκέψεις και συναισθήματα για έννοιες που δύσκολα μπαίνουν σε λόγια. Έννοιες που σφράγισαν τον 20^ο αιώνα αλλά αφορούν εξίσου το μέλλον μας. Έννοιες όπως ο ρατσισμός, η προκατάληψη, η απομόνωση και η ακραία βία, αλλά και ο σεβασμός του Άλλου, η αποδοχή της διαφορετικότητας, η προστασία, η διάσωση... Η τέχνη και η βιωματική εμπειρία ως μέσο βαθύτερης προσέγγισης αυτής της περιόδου άρχισε να χρησιμοποιείται στην Πολωνία από το μουσείο Άουσβιτς ήδη από τη δεκαετία του '70. Τότε, μαθητές γυμνασίων επισκέφτηκαν το μουσείο, άκουσαν ομιλίες, παρακολούθησαν φιλμ και μετά έπιασαν χαρτί και χρώματα. Τα έργα τους παρουσιάστηκαν σε ειδική έκθεση με τίτλο « Η μνήμη της ανθρώπινης τραγωδίας ».

ΜΕΡΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΩΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΩΡΑΣ

Καθώς οι έρευνες και η εμπειρία για τη χρήση των τεχνών στην εκπαίδευση διευρύνονται, οι καθηγητές μπορούν πλέον να επιλέξουν ανάμεσα σε πολλούς τρόπους με τους οποίους μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη λογοτεχνία, την ποίηση, τα εικαστικά, τη μουσική την κίνηση ή το θέατρο στα πλαίσια της προσέγγισης του Ολοκαυτώματος.

Στα πλαίσια της οικουμενικότητας που επιτυγχάνει η τέχνη καταργώντας τους φραγμούς της γλώσσας, της θρησκείας, των πολιτισμικών διαφορών, αλλά και του χρόνου προτείνω:

Τα έργα που θα προταθούν στους μαθητές να μην περιοριστούν στη στρατοπεδική τέχνη ή και στα έργα που αναφέρονται συγκεκριμένα στο Ολοκαύτωμα αλλά να περιλαμβάνουν και σύγχρονα έργα που εκφράζουν την αγωνία της ανθρώπινης ύπαρξης.

Οι επιλογές θα πρέπει να έχουν άμεση σχέση όχι μόνο με την ηλικία και την ψυχική ωριμότητα των μαθητών αλλά και με τα χρονικά περιθώρια: άλλες δυνατότητες υπάρχουν αν έχουμε μόνο δύο-τρεις ώρες με παιδιά της έκτης δημοτικού και άλλες αν έχουμε μια σειρά ωρών ή τη δυνατότητα ενός project με παιδιά του γυμνασίου ή λυκείου.

Γενικά ο τρόπος προσέγγισης επιλέγεται καταρχήν σε σχέση με το επίπεδο της νοητικής και συναισθηματικής ωριμότητας των μαθητών:

Επίπεδο 1 (ηλικίες 10-12)

Επίπεδο 2 (ηλικίες 13-15)

Επίπεδο 3 (ηλικίες 16-18)

ΕΠΙΠΕΔΟ 1 (10-12 ετών)

Όπως αναφέρθηκε, ημερολόγια, αυτοβιογραφίες, γράμματα, ποιήματα, εικαστικά έργα και μουσικές συνθέσεις ενηλίκων και παιδιών που δολοφονήθηκαν ή επέζησαν, αλλά και καλλιτεχνών που έζησαν αργότερα, και προσπαθούν να αποτυπώσουν αυτό το γεγονός μπορούν να αποτελέσουν ερέθισμα προσωπικής δημιουργίας.

Για παράδειγμα: Σε παιδιά της έκτης δημοτικού μπορούν να διαβαστούν αποσπάσματα από το διάσημο ημερολόγιο της Άννας Φράνκ της 13χρονης

Γερμανίδας που κρυβόταν με την οικογένειά της για 2 χρόνια στο διαμορφωμένο πατάρι ενός σπιτιού στην Ολλανδία μέχρι να τους συλλάβουν οι Γερμανοί το 1944.

Μπορεί μετά να ζητηθεί από τους μαθητές:

A) να γράψουν ένα **γράμμα** που θα απευθυνόταν στην Άννα Φρανκ ή

B) να **ζωγραφίσουν** σε ατομικό ή κοινό χαρτόνι ό,τι θέλουν σε σχέση με αυτή την ιστορία.

Μια άλλη ιδέα:

Στη μουσειοσκευή που δημιούργησε το Εβραϊκό Μουσείο για τα κρυμμένα παιδιά στην Ελλάδα της Κατοχής, αναφέρονται πραγματικές ιστορίες παιδιών που σώθηκαν προστατευμένα από οικογένειες Χριστιανών φίλων.

Μπορεί να εξερευνηθεί η προσωπική τους μαρτυρία...οι φωτογραφίες.. η διαδρομή τους στον ελληνικό χάρτη.

Για παράδειγμα, η μικρή Ροζίνα Πάρδο σώθηκε, κρυμμένη 548 ημέρες με το ψευδώνυμο Ρούλα σε σπίτι Χριστιανών φίλων. Μπορούμε να ζητήσουμε από μικρούς μαθητές **να φτιάξουν κάτι**, σαν ένα μικρό δώρο για ένα από τα παιδιά που σώθηκαν: Μια ζωγραφιά, ένα μικρό κολλάζ, κάτι με πλαστελίνη, πηλό, χάντρες.. Ή αν μπορούσαν να τους πουν κάτι, να τους γράψουν κάτι, έστω και μια φράση.. ποια θα ήταν αυτή;

Αν υπάρχει στο σχολείο χώρος για **κίνηση**, οι μικροί μαθητές μπορούν με την καθοδήγηση κάποιου να πειραματιστούν στον κινητικό αυτοσχεδιασμό πάνω σε συγκεκριμένες οδηγίες - έννοιες:

Πως κινούμαι όταν κινούμαι ελεύθερα και πως κινούμαι όταν φοβάμαι - κρύβομαι; Πως αλλάζει ο χώρος, η ποιότητα της κίνησης?

Πως μεταφράζεται η έννοια «προστατεύω κάποιον» σε κίνηση; Πως κινείται μια ομάδα παιδιών που αποφασίζει να προστατεύσει ένα μέλος της ομάδας;

Ή με τι κίνηση- κινήσεις- μικρό χορό, ατομικά ή σε ομάδα μπορώ να εκφράσω αυτό που σκέφτομαι ή νοιώθω όταν μαθαίνω τέτοιες ιστορίες;

Επίσης: Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μετέφεραν μαζί τους τον Σεφαραδίτικο πολιτισμό. Κυκλοφορούν πλέον πολλά δείγματα αυτής της μουσικής παράδοσης. Κάποιο από αυτά τα τραγούδια, νανούρισμα, ή τραγούδι νοσταλγίας θα μπορούσε να αποτελέσει αφορμή για συζήτηση, για κίνηση, για ζωγραφική.

ΕΠΙΠΕΔΟ 2 (13-15 ετών)

Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αντίστοιχα μπορούμε να προτείνουμε στους μαθητές να διαβάσουν ένα από τα δεκάδες βιβλία-μαρτυρίες που έχουν γράψει Έλληνες επιζώντες και μετά σε σχέση με αυτό να δημιουργήσουν ένα κείμενο- ποίημα- τραγούδι- εικαστικό έργο. Εδώ η νοητική και ψυχική ωριμότητα των μαθητών επιτρέπει πιο σύνθετη προσέγγιση: Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε έννοιες και στοχασμούς πάνω στην ανθρώπινη φύση και τη βία και να τα συνδέσουμε με έργα τέχνης ή και να ενθαρρύνουμε την παραγωγή ενός μικρού εικαστικού, ποιητικού, μουσικού ή θεατρικού έργου ανάλογα με τις επιθυμίες και τα ταλέντα των μαθητών.

ΕΠΙΠΕΔΟ 3 (16-18 ετών)

Ισχύουν αυτά που γράφονται και για το επίπεδο 2. Αλλά δεδομένης της ωριμότητας των μαθητών μπορούμε για παράδειγμα να προβάλλουμε στους μαθητές ένα ιστορικό ντοκιμαντέρ ή ένα φιλμ για εκείνη την περίοδο και μετά να τους ζητήσουμε να σκεφτούν τρόπους αντιμετώπισης του ρατσισμού **και** μέσω της καλλιτεχνικής δημιουργίας (μιας αφίσας για παράδειγμα).

Η σύγχρονη ξενοφοβία και ο αντισημιτισμός όπως προβάλλονται στον ελληνικό και ξένο τύπο ή στα διάφορα blogs μπορούν επίσης να αποτελέσουν σημείο εκκίνησης για καλλιτεχνική-δημιουργική έρευνα(κολλάζ επαναλαμβανόμενων στερεοτύπων-λέξεων π.χ)

Υπάρχουν δεκάδες ντοκιμαντέρ για την εποχή. Για παράδειγμα:

Το ντοκιμαντέρ του Γάλλου σκηνοθέτη Αλεν Ρενέ «Νύχτα και Καταχνιά», διαρκεί μισή μόνο ώρα, γυρίστηκε το 1955 στην Πολωνία, και αποτελεί μια ποιητική ματιά σε μια πολύ σκληρή πραγματικότητα.

Το φιλμ «Shoah» του Claude Lanzman (4DVD, 550 min.) βασίστηκε σε έρευνες 12 ετών σε όλο τον κόσμο με κρατούμενους στα στρατόπεδα, αξιωματικούς των SS και αυτόπτες μάρτυρες της τελικής λύσης. Κάποια μικρά αποσπάσματα θα μπορούσαν να αποτελέσουν υλικό εργασίας.

Το DVD «Europa-Europa» του Agniesta Holland, αναφέρεται στην πραγματική ιστορία ενός γερμανοεβραίου αγοριού που σώθηκε παριστάνοντας τον ναζί.

Υπάρχουν επίσης ελληνικά ντοκιμαντέρ για τους Έλληνες Εβραίους, πολλά βιβλία γραμμένα από Έλληνες επιζώντες και άφθονο βιβλιογραφικό και φωτογραφικό υλικό σχετικά με την παρουσία των Εβραίων στην Ελλάδα από τον 3^ο αιώνα π.Χ. μέχρι σήμερα.

Οι μαθητές θα μπορούσαν να επιλέξουν έναν Έλληνα Εβραίο από κάποια ιστορική περίοδο, από το χώρο της πολιτικής, των τεχνών ή των γραμμάτων και να κάνουν μια μικρή έρευνα-παρουσίαση βασισμένη και σε καλλιτεχνική δημιουργία.

Όταν αποφασίζουμε να ενσωματώσουμε την τέχνη στην εκπαιδευτική διαδικασία οι επιλογές είναι πάρα πολλές.

Ανάλογα με τον χρόνο που διαθέτουν αλλά και τις δικές τους γνώσεις και προτιμήσεις σε κάποιους τομείς τέχνης, οι καθηγητές μπορούν και αυτοί να « αυτοσχεδιάσουν » δημιουργικά έτσι ώστε να εμπλέξουν προσωπικά τον μαθητή στην διαδικασία της ιστορικής συνείδησης.

ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ

Καλημέρα σε όλους,

Ο τίτλος της δικής μου εισήγησης είναι «Ο αντισημιτισμός και το Ολοκαύτωμα». Ο εστιασμός θα γίνει κυρίως στον αντισημιτισμό στον ελληνικό χώρο. Θα μου επιτρέψετε πριν προχωρήσω στην εισήγηση, να την αφιερώσω στη μνήμη του παιδικού φίλου του πατέρα μου στη Σμύρνη, του Μωσέ, που κάθε Μεγάλη Βδομάδα δε μπορούσαν να συναντηθούν και αυτό τους πίκραινε πολύ και τους δύο...

Θα αρχίσω με ένα σχιζοφρενικό παράδοξο. Στην ελληνική επίσημη ιστορία, στην ελληνική αντίληψη, αυτό που λέμε αντισημιτισμός-αντιεβραϊσμός είναι κάτι που ξεκινά από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και δεν υπάρχει στον ελλαδικό χώρο. Και θεωρώ σχιζοφρενικό παράδοξο το γεγονός πως ένας λαός που διατείνεται πως είναι αρχαίος, όπως ο ελληνικός με 3.000 χρόνια ιστορία κι ο οποίος ζει στην ίδια γεωγραφική περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου με έναν άλλον αρχαίο λαό, όπως είναι ο εβραϊκός, συμπεριφέρεται σα να μην έχουν μεταξύ τους τίποτα που να συμπύπτει ή να αντιτίθεται. Χτες, ο πρέσβης κ. Φίλωνας, ανοίγοντας το συνέδριο, έθεσε ένα ερώτημα: Ποιοι μηχανισμοί γεννούν μια γενοκτονία. Για να δούμε λοιπόν τους μηχανισμούς αυτούς, πρέπει –ευτυχώς ή δυστυχώς– να πάμε πίσω στην ιστορία και να δούμε τη διαδρομή αυτών των δύο λαών στην πορεία εξέλιξης του χρόνου. Η χτεσινή εισήγηση της κ. Ευθυμίου μας μίλησε κυρίως για την πρώτη περίοδο, των κλασικών και των ελληνιστικών χρόνων, όπου είδαμε ότι όχι απλά υπήρχε μια κοινή πορεία αυτών των δυο ιστορικών λαών αλλά ότι εμφανίστηκε το φαινόμενο των Ρωμανιωτών Εβραίων –των ελληνόγλωσσων οι οποίοι και έκαναν τη μετάφραση της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης οι οποίες θεωρούνται οι κλασικές μεταφράσεις του χριστιανικού κόσμου όλων των κατηγοριών. Και πράγματι τότε, όχι μόνο δεν υπήρχαν αντιθέσεις αλλά οι Εβραίοι της ευρύτερης περιοχής συμμετείχαν στις αντιθέσεις και τις διαπλοκές που είχαν μεταξύ τους οι πληθυσμοί των περιοχών. Παραδείγματος χάρη, στην Αίγυπτο, με τις διαμάχες των Φαραώ συμμετείχαν στο πλευρό των διάφορων ανταγωνιστών ως κανονικός πληθυσμός μέσα σε μια πολυπολιτισμική, θα λέγαμε, κοινωνία, όπως ήταν εκείνη.

Τα προβλήματα του αντισημιτισμού παγκοσμίως ξεκινούν από τον τρόπο ανάγνωσης του Διατάγματος των Μεδιολάνων και την κυρίαρχη εκκλησία που ξεκίνησε από αυτό. Γιατί λέω «τρόπο ανάγνωσης»; Γιατί πρώτον, το Διάταγμα των Μεδιολάνων αναγνωρίζει την ανεξιθρησκία αλλά η πράξη του Διατάγματος και της επελεύσεως «εν Νικαία Συνόδω» οδηγεί στην κυριαρχία της χριστιανικής εκκλησίας στους υπόλοιπους πληθυσμούς της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Και ιδιαίτερα του ανατολικού τμήματος που μας ενδιαφέρει περισσότερο μιας και εστιάζει στη δική μας πορεία. Αρχίζουν λοιπόν μια σειρά μέτρα τα οποία στερούν από τους εβραϊκούς πληθυσμούς και τις κοινότητες που ήταν οργανωμένες σε πάρα πολλά σημεία της Ανατολικής Μεσογείου και της Ιταλίας την ισοπολιτεία. Ένα από αυτά τα μέτρα αφορά τον εορτασμό του Πάσχα: να μη συμπύπτει το χριστιανικό με το εβραϊκό, να είναι μετά και όχι πριν, να μη γίνεται το παζάρι το Σάββατο αλλά την Κυριακή και

άλλα μέτρα τα οποία ουσιαστικά αναιρούν τη βασική πολιτισμική ταυτότητα των Εβραίων σε αυτά τα φαινόμενα και κυριαρχεί η χριστιανική αντίληψη.

Τα προβλήματα μέσα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία άλλοτε εντείνονται κι άλλοτε μικραίνουν· δεν θα ασχοληθώ περισσότερο με αυτά, θα πω μόνο πως γενεσιουργός λόγος ενός, αρχαϊκού τύπου και όχι νεωτερικής μορφής, αντιεβραϊσμού διαχέεται και συνεχίζει να υπάρχει στο ανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Εκεί που τα προβλήματα παίρνουν άλλες διαστάσεις και μορφή και μας απασχολούν ιδιαίτερα είναι μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σύμφωνα με τη μουσουλμανική παράδοση, οι θρησκείες της Βίβλου –ας μην ξεχνάμε πως και η εβραϊκή και η μουσουλμανική και η χριστιανική είναι παιδιά του Αβραάμ και η Βίβλος κοινός τόπος– κάνουν τα δικά τους ανεξάρτητα Millet, τις δικές τους ανεξάρτητες μορφές οργάνωσης μέσα στην πολυεθνική κοινωνία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κάνουν τις δικές τους μορφές οργάνωσης αλλά η αντίθεση μεταξύ των Ελλήνων (η ελληνοφώνων) και των Εβραίων αρχίζει να εντείνεται στο βαθμό που και οι δύο επιχειρούν να διαχειριστούν το εμπόριο. Τη συμμετοχή στη διοίκηση διεκδικεί και έχει καταλάβει το millet των Ελλήνων. Αντίθετα, στο εβραϊκό millet δεν έχουμε κάτι αντίστοιχο με τον Πατριάρχη και τους Φαναριώτες που είναι τμήμα της διοίκησης της Αυτοκρατορίας. Τα προβλήματα της αντίθεσης και των δοξασιών που έχουν αρχίσει να γεννιούνται στον καιρό του Βυζαντίου και έχουν ήδη διαχυθεί ανάμεσα στον χριστιανικό πληθυσμό είναι τα κλασικά, υποδόρια στερεότυπα («Οι Εβραίοι σταύρωσαν το Χριστό, οι Γύφτοι έβαλαν τα καρφιά» κλπ) που αντιδιαστέλλουν τους Εβραίους και τους Ρομά ως εικόνα του «κακού» με το Θεό-Μεσσία (για τον οποίο λησμονούν πως ήταν Εβραίος). Έχουμε λοιπόν μια αντίθεση η οποία εμπλέκεται όσο προχωράει η Οθωμανική Αυτοκρατορία στα νεότερα χρόνια και με τις εμπορικές αντιθέσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων που ασχολούνται με το εμπόριο. Υπάρχει και μια τρίτη κοινότητα που ασχολείται με το εμπόριο αλλά είναι περισσότερο ενσωματωμένη με τους Έλληνες: οι Αρμένιοι. Έχουμε παράλληλα και ένα φαινόμενο ανεξιθρησκίας αλλά και ταυτόχρονα έντασης των αντιθέσεων από πλευράς της οθωμανικής διοίκησης –και είναι φυσικό. Ανάλογα την εποχή ενισχύει τον έναν ή τον άλλον για να διατηρεί τη δική της ενότητα. Η μεγάλη πράξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η οποία επιτρέπει στους κυνηγημένους από όλη την Ευρώπη Εβραίους της Ισπανίας να έρθουν και να εγκατασταθούν στην Θεσσαλονίκη. Είναι μια πράξη του Βαγιαζήτ η οποία είναι ενδιαφέρουσα και δείχνει μια ανεκτικότητα. Σε σχέση με το τελευταίο, υπάρχει άλλο ένα στερεότυπο, ότι σώνει και καλά η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ένα βάρβαρο και αυταρχικό πράγμα. Δεν είναι πάντα έτσι. Και πρέπει, όταν μιλάμε για βαρβαρότητα ή μη βαρβαρότητα, να πηγαίνουμε στον ιστορικό χρόνο που συντελείται ένα γεγονός και όχι να βλέπουμε το τότε με την οπτική του σήμερα.

Σε όλη αυτή την παράδοση είναι εντυπωσιακό το γεγονός, πως προπορεύεται η ελληνική χριστιανική παράδοση των αντίστοιχων αντιλήψεων στην Ευρώπη. Π.χ. τα Πρωτόκολλα της Σιών, το πλαστό έγγραφο που κατασκεύασε η Οχράνα του τσάρου λέγοντας «να πώς συνωμοτούν οι Εβραίοι» κλπ. Εδώ οι Εβραίοι γίνονται ένα ενιαίο όλο και αυτό είναι το βασικό που πρέπει να συγκρατήσουμε. Μιλάμε για τους Εβραίους εν γένει πλέον. Πριν από τα Πρωτόκολλα της Σιών, αντίστοιχα φαινόμενα έχουμε στον ελληνικό χώρο των οποίων την τυποποίηση, λίγο πριν την Επανάσταση, κάνει ο Κοσμάς ο Αιτωλός. Είναι ένα κείμενο εντυπωσιακά μνησικάκο, έντονα

αντιεβραϊκό. Εντείνεται το φαινόμενο στους χρόνους της Επανάστασης. Η συμμετοχή εβραϊκού όχλου στη διαπόμπευση και θανάτωση του Πατριάρχη στην Κωνσταντινούπολη λειτουργεί ως ενιαίο έρεισμα για τις πρώτες αντιεβραϊκές πράξεις. Βλέπετε χρησιμοποιώ ακόμα τον όριο αντιεβραϊσμός, θα πω αργότερα αντισιμιτισμός για να φτάσω στο σήμερα, με τον όρο αντισιωνισμός, ώστε να δείξω ότι το ίδιο πράγμα μπορεί να αλλάζει ταμπέλες ανάλογα με την εποχή και την περίοδο. Το πρώτο πογκρόμ γίνεται στην Οδησό της Ρωσίας όταν φτάνει το πτώμα – το σκήνωμα καλύτερα– του Πατριάρχη, όπου Χριστιανοί από κοινού Σλάβοι και Έλληνες κάνουν το πρώτο πογκρόμ εναντίον του εβραϊκού πληθυσμού της Οντέσσας. Την ίδια περίοδο ή λίγο μετά ή λίγο πριν, αρχίζει μες στην Επανάσταση ένα έντονο αντιεβραϊκό μένος το οποίο ξεσπά αρχικά στην πολιορκία και άλωση της Τρίπολης (της «Ντροπολιτσάς»), όπου σφάζεται ο εβραϊκός πληθυσμός της πόλης, κάτι που αναφέρει ο Τρικούπης στα απομνημονεύματά του αλλά που δεν το αναφέρει η επίσημη ιστορία ή το παραγνωρίζουμε. Αυτό, στη διάρκεια των χρόνων του ανεξάρτητου κράτους οδηγεί ουσιαστικά στη μείωση των Ρωμανιωτών που υπάρχουν στον ελληνικό χώρο. Θεωρείται π.χ. πως η Αθήνα είναι μια από τις πόλεις που δεν είχε εβραϊκό στοιχείο γιατί είχε το ειδικό προνόμιο από το σουλτάνο να μην επιτρέπει την εγκατάσταση Εβραίων. Το θεωρούσε προνόμιο. Αντίθετα, η Χαλκίδα δεν είχε αυτό το «προνόμιο». Η Χαλκίδα είναι κι η μόνη περιοχή στην οποία διασώζεται στο νέο ελληνικό κράτος μια κοινότητα εβραϊκού πληθυσμού. Οι υπόλοιποι Εβραίοι φεύγουν από την Ελλάδα και πάρα πολλοί οδηγούνται στην Θεσσαλονίκη όπου υπάρχει ήδη η μεγάλη σεφαρδίτικη κοινότητα, όχι πια μειονοτική αλλά πληθυσμιακά πρώτη στην πόλη όπου υπάρχουν και Σεφαρδίτες και Ρωμανιώτες και Ασκενάζι.

Όσο το ελλαδικό κράτος επεκτείνεται εδαφικά, έρχεται σε επαφή με πολύ πιο οργανωμένες κοινότητες Εβραίων. Η πρώτη επαφή γίνεται με την ενσωμάτωση των Επτανήσων στο ελληνικό κράτος το 1863/64. Εκεί παρουσιάζονται κοινότητες μεγάλες, όπως της Κέρκυρας. Υπάρχει μια αντίθεση των αστών της Κέρκυρας προς τον εβραϊκό πληθυσμό, αντίθεση που οδηγείται σε παροξυσμούς. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα βρίσκεται δολοφονημένη μια κόρη Εβραίου κάπου κοντά στην εβραϊκή συνοικία. Ο άνθρωπος κατήγγειλε προ ημερών την εξαφάνιση της κόρης του ενώ κυκλοφορούσε ήδη σα φήμη πως «δεν ήταν εβραία αλλά ελληνοπούλα, την είχε πάρει ο Εβραίος και μετά τη σκοτώσανε όταν το ανακαλύψανε...». Σημασία δεν έχει το ιστορικό, αλλά πως αυτό γίνεται αφορμή για ένα πογκρόμ κατά του εβραϊκού πληθυσμού της Κέρκυρας. Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε με πολλά τέτοια παραδείγματα και σε αντιστοιχίες με άλλα γεγονότα στην κεντρική Ευρώπη. Οι μηχανισμοί που γεννούν μια υποδόρια αντισιμιτική στάση –και αυτό προσπαθώ να πω– είναι μηχανισμοί αιώνων οι οποίοι δε βασίστηκαν ποτέ σε ένα ορθολογικό επιχείρημα αλλά σε μια φημολογία που άγγιζε τον τρόπο που οι χριστιανικοί πληθυσμοί βίωναν την ευθύνη των Εβραίων για την θανάτωση του Ιησού Χριστού. Τα φαινόμενα εντείνονται με την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας αλλά μετριάζονται από το γεγονός πως εκεί υπήρχαν και μουσουλμανικοί πληθυσμοί οπότε οι αντιεβραϊκές εκδηλώσεις δεν έχουν την ίδια ένταση.

Και το πρόβλημα προκύπτει μεγαλύτερο με την ενσωμάτωση των λεγόμενων «Νέων Χωρών», της Ηπείρου και της Μακεδονίας μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Η Θεσσαλονίκη, όπως προείπαμε, είναι μια πόλη με περίπου 55% εβραϊκό πληθυσμό. Αυτός έχει το κέντρο της πόλης, το εμπόριο στα χέρια του. Δε σημαίνει αυτό ότι όλοι οι Εβραίοι που ζούσαν στην Θεσσαλονίκη ήταν πλούσιοι: ταυτόχρονα οι περισσότεροι αχθοφόροι του λιμανιού είναι Εβραίοι. Άλλο ένα στερεότυπο, πώς όλοι

οι Εβραίοι είναι πλούσιοι. Στη μελέτη της κοινωνικής διαστρωμάτωσης του εβραϊκού στοιχείου, συναντούμε αριστοκράτες, αστούς, εργάτες αλλά δε συναντούμε αγροτικό πληθυσμό. Από τις διώξεις των Χριστιανών δε δινόταν γη στους Εβραίους. Συναντάμε βέβαια κτηνοτρόφους Εβραίους αλλά θα μας πήγαινε μακριά μια τέτοια υποδιαίρεση. Το κεντρικό σημείο είναι πως η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης έχει δύο βασικά χαρακτηριστικά –όπως και αρκετές πόλεις της βορείου Ελλάδος– που εντείνουν τη διαφοροποίηση με τις ρωμανιώτικες κοινότητες οι οποίες μέχρι τότε βρίσκονταν σε επαφή με τον ελληνικό πληθυσμό. Πρώτον, μιλάει άλλη γλώσσα. Δεύτερον, έχει στα χέρια της τον οικονομικό πλούτο της πόλης. Έτσι κι αλλιώς η απελευθέρωση των περιοχών αυτών γίνεται με όρους αποικιακούς από το κράτος της Αθήνας. Δηλαδή, η διοίκηση, η χωροφυλακή, η εφορία στελεχώνονται από παλαιοελλαδίτες αφού ούτως ή άλλως οι ντόπιοι μακεδονικοί πληθυσμοί θεωρούνται υποτελείς. Γι αυτό και οι μεγάλες αντιθέσεις μεταξύ αθηναϊκού κράτους και γηγενών. Απέναντι στους Εβραίους αυτό εντείνεται συν το ότι στο εβραϊκό στοιχείο υπάρχει μια μεγάλη οργάνωση εργατική, η «Φεντερασιόν» η οποία παίζει καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση οργανωμένου εργατικού κινήματος πανελλαδικά. Να σκεφτείτε ότι το πρώτο συνέδριο της ΓΣΕΕ ή του ΣΕΚΕ δε μπορούσε να οργανωθεί αν δεν υπήρχαν Εβραίοι. Και στα δύο ιδρυτικά συνέδρια προεδρεύουν άνθρωποι από τη Φεντερασιόν. Υπάρχει ένα ακόμα ενδιαφέρον στοιχείο που εντείνει την αντίθεση: Έχουμε αστούς που βλέπουν ένα εργατικό εβραϊκό κίνημα, δηλαδή την ίδια ώρα που πολεμούν το οικονομικό, έχουν από κάτω ένα αμφισβητησιακό-εργατικό.

Υπάρχει άλλο ένα σημείο, η ώρα του Διχασμού. Η ελληνική κοινωνία περνάει στον πρώτο εμφύλιο πόλεμό της για τον 20^ο αιώνα. Έχουμε τις εκλογές του 1915 όπου συγκρούεται η λογική του Βενιζέλου «βγαίνουμε στον πόλεμο με τους Συμμάχους» με τη λογική του θρόνου «κρατάμε ουδετερότητα». Δεν είναι προσωπική σύγκρουση· η μία στάση εκφράζει συμφέροντα του κεφαλαίου το οποίο αναζητά διέξοδο μέσα από τον πόλεμο το οποίο αναζητά διέξοδο διεύρυνσης της χώρας και άρα αξίας λόγου αγοράς –συνυφασμένο με το μύθο της Μεγάλης Ιδέας. Η στάση του θρόνου αντίστοιχα δεν είναι πείσμα του Κωνσταντίνου αλλά κουβαλάει και μια κοινωνική γείωση: τα στρώματα των αγροτών που πολέμησαν δεν είχαν καμία όρεξη να συνεχίσουν να πολεμούν. Το θέμα είναι πως την ίδια ώρα υπάρχει μια διάσπαση της Σοσιαλιστικής Διεθνούς γύρω από το χαρακτήρα του πολέμου –τι κάνουμε σ’ αυτό τον πόλεμο; Η μια άποψη είναι ότι εγκαταλείπουμε προς στιγμή το σοσιαλισμό και ως πατριώτες υπερασπίζεται ο καθένας τη χώρα του και η άλλη άποψη, ότι είμαστε εναντίον του πολέμου και, όπου χρειαστεί, κάνουμε ταξική επανάσταση μέσα στον πόλεμο. Η Φεντερασιόν είναι το μόνο οργανωμένο σχήμα στον ελλαδικό χώρο που είναι οργανικό τμήμα της Β’ Διεθνούς. Με βάση την ανάλυση αυτή, η Φεντερασιόν συμμαχεί με τους Βασιλικούς. Στη Βουλή του 1915 για πρώτη φορά εκλέγονται δύο Εβραίοι βουλευτές στο ελληνικό κράτος, εργάτες. Αυτό εντείνει την καταπίεση στην Θεσσαλονίκη όπου όλη η δομή του κράτους έχει στελεχωθεί από το βενιζελικό κόσμο που έφτασε εκεί το 1912 (π.χ. οι χωροφύλακες είναι Κρήτες στην πλειονότητά τους). Έχουμε ακόμα μια ένταση στους δύο πληθυσμούς.

Η πυρκαγιά του ’17 που καίει την Θεσσαλονίκη δημιουργεί το πρόσθετο πρόβλημα της μετεγκατάστασης των Εβραίων. Από τη μια μεριά δημιουργείται ένα κέντρο που βλέπουμε και σήμερα στην παραλία της πόλης με τους φαρδιούς και κάθετους δρόμους, τις πλατείες, ταυτόχρονα όμως και εν όψει του νέου πολεοδομικού σχεδίου, εξορίζεται όμως ο εβραϊκός πληθυσμός από το κέντρο της πόλης. Οδηγούνται στις περιφέρειες και οι φτωχότεροι σε παραγκουπόλεις-γκέττο. Ένα από

αυτά θα γίνει και η εστία της πρώτης ξεκάθαρα φασιστικής-αντιεβραϊκής εκδήλωσης. Είναι το Κάμπελ. Το 1931, πάλι από ένα μύθο ξεκινώντας –ότι ο πρόεδρος του σωματείου «Μακαμπή» έχει πάει στη Σόφια και έχει συνωμοτήσει με τους Σλάβους για την αφαίρεση της Μακεδονίας από την Ελλάδα (κάτι που αποδείχθηκε και στα πρακτικά της βουλής ότι ουδέποτε συνέβη) –αρχίζουν έντονες εκδηλώσεις στην Θεσσαλονίκη με την καθοδήγηση του πρώτου φασιστικού κόμματος –μιας μικρής οργάνωσης–, των Τριών Έψιλον (ΕΕΕ) η οποία αποδεδειγμένα χρηματοδοτούνταν από την πρεσβεία της φασιστικής Ιταλίας και αργότερα τη γερμανική και από το μεγάλο ελληνικό κεφάλαιο (ο κ. Μποδοσάκης εξειδικεύτηκε στη χρηματοδότηση τέτοιων μικρών οργανώσεων). Κυκλοφορεί μια ανακοίνωση μιας «Εθνικής Πамφοιτητικής Ένωσης» (η οποία είναι ανύπαρκτη στο φοιτητικό χώρο αλλά η ανακοίνωσή της γίνεται υπαρκτή παντού) που καταγγέλλει αυτή τη «συνωμοσία» του προέδρου της Μακαμπή με αποτέλεσμα να ξεχθούν στους δρόμους οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης, αντισημιτικών τάσεων, με προεξάρχοντα τα Τρία Έψιλον. Έχουμε δολοφονίες, ανθρώπους που τους κατεβάζουν από τα τραμ και τους σκοτώνουν και τελικά την πυρπόληση του Συνοικισμού Κάμπελ.

Η χωροφυλακή και το αστυνομικό κράτος στην Θεσσαλονίκη αδρανοποιούνται απέναντι σε αυτά τα γεγονότα. Φτάνουν στα γεγονότα στη Βουλή (από την αξιωματική αντιπολίτευση και όχι από την κυβέρνηση –ο Τσαλδάρης φέρνει το ζήτημα) και ο Βενιζέλος παραδέχεται τις ευθύνες του κράτους. Παράλληλα, επανέρχεται ο μύθος ότι οι Εβραίοι έχουν δικό τους εκλογικό σωματείο, δηλαδή ψηφίζουν χώρια από τους υπόλοιπους, όπως και οι άλλες μειονότητες στον ελληνικό χώρο. Αυτό επιτρέπει διάφορες αναγνώσεις από τους βενιζελογενείς. Υπάρχει μια πολύ ωραία δουλειά, του Δημοσθένη Δώδου, για την εκλογική συμπεριφορά των Εβραίων στην περίοδο της Ανεξαρτησίας μέχρι και το 1940 όπου αποδεικνύεται πως κάτι τέτοιο δεν ισχύει, αν κάνει κανείς εκλογική ανάλυση. Περνάει πάντως στην κοινή συνείδηση και εντείνει το κλίμα στον έναν από τους δύο διχασμένους αστικούς κόσμους, το κλίμα του αντιεβραϊσμού. Και το άλλο κομμάτι προσπαθεί να εκμεταλλευτεί αυτό το κλίμα για τη δική του εκλογική πελατεία και έτσι οι Εβραίοι, γίνονται ένα μπαλάκι στο παιχνίδι του Διχασμού. Ταυτόχρονα, με σειρά μέτρων γίνονται προσπάθειες να μειωθεί η οικονομική δύναμη των Εβραίων που έχει ήδη πληγεί από το σπάσιμο των παλιών οθωμανικών εμπορικών δικτύων με τις άλλες βαλκανικές χώρες. Ενισχύονται Έλληνες έμποροι, εμφανίζονται αντιθέσεις και μέσα στην Κοινότητα: Προχωράμε στην ενσωμάτωση ή σε μια ανεξάρτητη πορεία; Εμφανίζονται τα φαινόμενα του Σιωνισμού, ενός ιδεολογικού ρεύματος που θα μπορούσαμε να κατατάξουμε στην άκρα δεξιά του πολιτικού ριπιδίου και εμφανίζεται η τάση αναχώρησης και προσπάθεια εγκατάστασης στην Παλαιστίνη με αγορά κτημάτων και τις πρώτες «κομμούνες» στην περιοχή. Ο αντιεβραϊσμός περνάει στον αντισημιτισμό τη δεκαετία του '30, και στην Ευρώπη και στον ελληνικό χώρο. Όλα αυτά οδηγούν στον Πόλεμο και στο '40 και μετά, στο μπλέξιμο όλου του φαινομένου με την πολιτική των Αρείων για την εξόντωση των «μιασμένων» ανθρώπων. Βλέπετε ότι η γενοκτονία δεν είναι κάτι το οποίο εμφανίζεται ως παρόξυνση στο κεφάλι του Χίτλερ. Είναι κάτι που υπήρχε και θα υποστηρίξω ότι συνεχίζει να υπάρχει σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού και το οποίο, μέσα από την παρόξυνσή του, φτάνει σε ακραίες καταστάσεις. Αν το Κάμπελ γίνεται από μια μικρή ομάδα τριεμφελιτών «χαλυβδοκράνων» (από τα χαρακτηριστικά τους κράνη) και το κράτος αναγκάζεται να επέμβει, σκεφτείτε τι γίνεται όταν το ίδιο το κράτος γίνεται φορέας αυτής της φημολογίας, αυτής της ιδεολογίας. Αυτό ξεκινάει από ένα μύθευμα και εντείνεται μέσα από οικονομικούς και πολιτικούς λόγους ανάλογα με τις συνθήκες που

επικρατούν σε κάθε χώρα. Άρα είναι ένα φαινόμενο που μας αφορά ως ευρωπαϊκό κύκλο και δεν αφορά κάποιους άλλους. Οι ρατσιστικές θεωρίες υπογραμμίζουν πάντα ότι «κάποιοι άλλοι είναι ρατσιστές, εγώ δεν είμαι». Ακούμε και σήμερα τέτοιες θεωρίες, όπως για την ύπαρξη ενός εβραϊκού λόμπι, για 10 οικογένειες Εβραίων στη Νέα Υόρκη που απεργάζονται την καταστροφή του γένους των Ελλήνων. Είναι κάτι που, ας μη γελάμε, κυκλοφορεί.

Δείτε τις δηλώσεις του Μίκη Θεοδωράκη, ενός αγνού αριστερού ανθρώπου, πριν μερικά χρόνια. Θα δείτε πώς αυτό κυκλοφορεί ανάμεσά μας. Και δε μιλώ για τις πολιτικές εκφράσεις κάποιων που εκμεταλλεύονται τέτοια φαινόμενα για τις «πατριωτικές» αντιλήψεις. Αντιπατριωτικές είναι όλες αυτές οι αντιλήψεις. Όσοι ζουν σε μια χώρα, πρέπει να νιώθουν ασφαλείς και ισότιμοι πολίτες αλλιώς δεν προχωρά η χώρα σωστά στη δημοκρατία. Μια σειρά τέτοια φαινόμενα που επιβιώνουν μέχρι σήμερα είναι εστιασμένα λοιπόν στους Εβραίους και ας μην ξεχνάμε και τους Ρομά. Ας μην ξεχνάμε ότι τα στρατόπεδα του Γ' Ράιχ ξεκίνησαν για τους κομμουνιστές αντιφρονούντες, προχώρησαν στους ομοφυλόφιλους και μετά στους Εβραίους. Έχουμε μια πραγματικότητα η οποία οδηγεί στην παρόξυνση αυτού του ιστορικού βάρους που από το Διάταγμα των Μεδιολάνων διαχέεται στην Ευρώπη μέχρι και τον 20^ο αιώνα. Δε μ' αρέσει η λέξη Ολοκαύτωμα, χωρίς να μπορώ και να την αλλάξω. Θεωρώ ότι είναι μια προτεσταντική αντίληψη. Προτιμώ τη γενοκτονία και τη χρησιμοποιάω περισσότερο και αποδίδει καλύτερα το γεγονός. Δε μας απασχολεί αυτό όμως. Είναι εντυπωσιακό να σκεφτούμε πως στην Ελλάδα του '40, προτού αρχίσει η εφαρμογή της Τελικής Λύσης και ο θάνατος των εβραϊκών πληθυσμών, εκτελούνται από τους Γερμανούς μόνον δύο τέως Έλληνες βουλευτές. Και οι δύο ήταν Εβραίοι βουλευτές. Αυτό δεν αναγράφεται στην ιστορία.

Δεν είναι τυχαίο πως στη χώρα μας η έννοια του Ολοκαυτώματος σκεπάζεται κάτω από τη λογική ότι πάρα πολλοί Εβραίοι απέκτησαν ταυτότητες και ονόματα και σώθηκαν, ότι το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο φυγαδεύτηκε, ο ραββίνος Μπαρτζιλιάι φυγαδεύτηκε στην Ορεινή Δωρίδα κλπ. Όλα αυτά έχουν γίνει και δεν πρέπει να τα μηδενίζουμε. Αλλά ταυτόχρονα ξέρουμε ότι στις περιουσίες των Εβραίων στην Θεσσαλονίκη ορμήσανε κάποιοι και αρπάξανε. Γιατί είναι ανθρώπινα γεγονότα όλα αυτά. Και η ιστορία είναι αντιφατική. Δε σημαίνει ότι επειδή τόνισα τόση ώρα ζητήματα αντιεβραϊσμού, πως δεν υπήρχαν σημεία συνεργασίας ανάμεσα στις δύο κοινότητες. Τόνισα απλά εκείνα τα στοιχεία που παραλείπονται από την τρέχουσα ιστορική διήγηση. Και τα οποία υπάρχουν καταγραμμένα αλλά πρέπει να πας στην εξειδικευμένη βιβλιογραφία. Αναγκάζεσαι επομένως να τονίζεις κάποια πράγματα περισσότερο επειδή ακριβώς τα συσκοτίζουν περισσότερο.

Είναι τυχαίο πως είμαστε η μόνη χώρα που ενώ είχε τόσα θύματα στο Άουσβιτς και στα άλλα στρατόπεδα, δε μιλάμε για αυτό; Πώς η μέρα της απελευθέρωσης των κρατουμένων στο Άουσβιτς –ημέρα μνήμης του Ολοκαυτώματος– τελικά μπήκε στην ιστορία αλλά δεν την χρηματοδοτεί το ελληνικό κράτος. Δηλαδή «σας κάνουμε τελετή αλλά πληρώστε μας». Και αυτή η μέρα περνάει απαρατήρητη στην υπόλοιπη κοινωνία. Ξέρετε να γιορτάζεται τίποτα στις 27 Ιανουαρίου; Είμαστε η μόνη χώρα που δε γιορτάζει το τέλος του Πολέμου, λες και δε συμμετείχαμε στην Αντίσταση αυτού του Πολέμου. Γιορτάζουμε την έναρξη. Το τέλος δεν το συζητάμε και δε στέλνουμε αντιπροσωπεία ούτε καν τηλεοπτικά συνεργεία στους εορτασμούς, να μας δείξουν εικόνες ανθρώπων που επέζησαν από αυτή την τραγωδία. Και αυτό εξηγείται. Πώς να γιορτάσεις το τέλος του Πολέμου

όταν συμπίπτει με την έναρξη ενός εμφυλίου δικού σου; Πώς να γιορτάσεις το κλείσιμο στρατοπέδων όταν το πρώτο στρατόπεδο συγκέντρωσης μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου είναι η Μακρόνησος; Όλα αυτά δημιουργούν μία επιλεκτική μνήμη. Η επιλεκτική μνήμη είναι το χειρότερο στοιχείο στην ιστορική γνώση. Οδηγεί ουσιαστικά στην αμνησία. Κι η αμνησία οδηγεί σε κάτι που οι ψυχολόγοι ονομάζουν απόθνηση. Κι αυτό είναι το σχιζοφρενικό παράδοξο που έλεγα εξαρχής. Ενώ είμαστε ένας λαός που διατείνεται πως είναι περήφανος για την ιστορία του και «μόνιμης αδιαλείπτου παρουσίας» που ακούμε στα σχολεία ως ρητορείες, την ίδια ώρα ο παραμικρός κρωγμός από τον πιο ανυπόληπτο τύπο μας κάνει και τρομάζουμε. Για την ίδια μας την ταυτότητα γιατί δεν τη βιώνουμε ως ιστορική γνώση. Και η ιστορία είναι γεμάτη αντιφάσεις, όπως και η ζωή μας η ίδια άλλωστε. Με συγχωρείτε αλλά λίγο πιο δω είναι ο συνοικισμός του Μακρυγιάννη. Όλη η έκταση μέχρι το Μετς άνηκε στο Μακρυγιάννη. Πού τη βρήκε την ιδιοκτησία ο Μακρυγιάννης; Ένα ορφανό από την ορεινή Δωρίδα πώς βρέθηκε ιδιοκτήτης του κέντρου της Αθήνας; Αυτό αναιρεί ότι ο Μακρυγιάννης πολέμησε για το '21; Το ένα δεν αίρει το άλλο αλλά πρέπει να δεχτούμε και τα δύο για να κατανοήσουμε ότι η ιστορία είναι κάτι στο οποίο μετέχουμε οι ίδιοι. Δεν την κάνουν ήρωες ή άγιοι. Και αυτό το σχήμα των ηρώων και των αγίων που δεν έχουν αντιφάσεις μπορεί να βολεύει εξουσιαστικά, δε βολεύει όμως καθόλου αν θέλουμε ενεργούς πολίτες στην κοινωνία. Και προϋπόθεση είναι η ενεργή μνήμη με όλες τις αντιφάσεις που συγκροτούν το γίνεσθαι της ιστορίας.

Μια φράση για το νέο αντιεβραϊσμό και με αυτό κλείνω: Σήμερα έχουμε περάσει πια από τον αρχαϊκό αντιεβραϊσμό στον αντισημιτισμό και η κυρίαρχη ορολογία είναι «αντισιωνισμός». Πιάνουμε ένα ιδεολογικό ρεύμα, εντοπίζουμε ότι αυτό το ρεύμα κυριαρχεί στην επίσημη πολιτική του κράτους του Ισραήλ, έχουμε αντίθεση με αυτή την πολιτική και μέσα από αυτό ξεπηδά ένα νέο φαινόμενο που δε μπορεί πλέον να λέγεται αντισημιτισμός (γιατί σημίτες είναι και οι Άραβες) και πάμε στο «Αντισιωνισμός». Εντάσσουμε έτσι ομαλά και με τον ίδιο τρόπο ολόκληρο το Ισραήλ και όλη την εβραϊκή κοινωνία της διασποράς σε μια ενιαία ολότητα η οποία φέρει ευθύνη. Αν ανοίξετε σήμερα τις μαζικές εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας δεν θα δείτε την είδηση, σε κάποιες υπάρχει πολύ μικρή: Εβραίοι καταγγέλλουν πως 355 Παλαιστίνιοι βρίσκονται παράνομα κρατούμενοι του κράτους του Ισραήλ. Εβραίοι το καταγγέλλουν. Με ποιο δικαίωμα λοιπόν εγώ τους εντάσσω στην προσωποποίηση όλου του σιωνισμού; Στο Σαρόν (ο Σαρόν έγινε η αιχμή κάποτε όλου του φαινομένου). Όπως σε όλες τις κοινωνίες, υπάρχουν αντιφάσεις. Όταν μια κοινωνία νιώθει απειλή, συσπειρώνεται αλλά παρόλα αυτά υπάρχει ολόκληρο κίνημα εναντίον της πολιτικής του κράτους του Ισραήλ. Καμία καταδίκη δηλαδή της πολιτικής του κράτους του Ισραήλ δε μπορεί να λειτουργεί ως άλλοθι όπου να ενσωματώνει το σύνολο των Εβραίων όπου γης και να τον θεωρεί υπεύθυνο αυτής της πολιτικής. Με αυτή την έννοια πρέπει να βλέπουμε με κριτικό μάτι τα πράγματα, τουλάχιστον εμάς, ως επιστήμονες, αυτή είναι η δουλειά μας.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Οντέτ Βαρών-Βασάρ

Η εμπειρία της εκτόπισης και η στρατοπεδική λογοτεχνία: Πρίμο Λέβι-Χόρχε Σεμπρούν.

Τα έργα του Πρίμο Λέβι και του Χόρχε Σεμπρούν είναι δύο μείζονα έργα της στρατοπεδικής λογοτεχνίας, της σχετικής με τα ναζιστικά στρατόπεδα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το πρώτο θεωρείται εμβληματικό της μνήμης της γενοκτονίας των Εβραίων, ενώ το δεύτερο αφορά τη μνήμη των εκτοπισμένων αντιστασιακών και πολιτικών κρατουμένων, με αναφορές και στην εβραϊκή μνήμη.

Στη σημερινή μου παρουσίαση θα επιχειρήσω να φωτίσω παράλληλα τα δύο έργα, θέτοντας ερωτήματα γύρω από την επεξεργασία της μνήμης της εκτόπισης στο στρατόπεδο, που υπήρξε προσωπική εμπειρία και για τους δύο συγγραφείς (στο Άουσβιτς για τον Λέβι και στο Μπούχενβαλντ για τον Σεμπρούν), και πυρήνας ενός σημαντικού αυτοβιογραφικού-λογοτεχνικού έργου.

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ (στα ελληνικά)

ΠΡΙΜΟ ΛΕΒΙ

1. *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, μτφρ. Χ. Σαρλικιώτη, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1997.
2. *Η Ανακωχή*, μτφρ. Ζακ Σαμουήλ, εκδ. Σέλας, Αθήνα 1998.
3. *Αυτοί που βούλιαξαν κι αυτοί που σώθηκαν*, μτφρ. Χ. Σαρλικιώτη, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2000.
4. *Το καθήκον της μνήμης*, μτφρ. Χαρά Σαρλικιώτη, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1998.
5. *Το περιοδικό σύστημα*, μτφρ. Άμπυ Ράικου, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1990.

ΧΟΡΧΕ ΣΕΜΠΡΟΥΝ

1. *Το Μεγάλο ταξίδι*, μτφρ. Ά.Αλεξάνδρου, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, β' έκδ. 2001.
2. *Τι ωραία Κυριακή!*, μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1989.
3. *Γραφή ή ζωή*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1996.
4. *Ο νεκρός που μας χρειάζεται*, μτφρ.-σημ., επίμετρο Ο. Βαρών-Βασάρ, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 2003.

5. *Το Λευκό Όρος*, μτφρ. Βικτώρια Τράπαλη, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1987.
6. Χ. Σεμπρούν-Ελί Βηζέλ, *Η σιωπή είναι αβάσταχτη*, μτφρ. Β. Τομανάς, εκδ. Νησίδες, Σκόπελος 1997.
7. *Αντίο, φως της νιότης*, μτφρ. Μ. Παπαδήμα – Σ.Μπενβενίστε, εκδ. Εξάντας, 2001.

ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

- ΡΟΜΠΕΡ ΑΝΤΕΛΜ**, *Το ανθρώπινο είδος*, μτφρ. Σ. Μπενβενίστε – Γ. Βεκιαρέλλη, εκδ. Εστία, Αθήνα 2008.
- ΕΛΙ ΒΙΖΕΛ**, *Η νύχτα*, μτφρ. Γ. Ξενάριος, εκδ. Μεταίχιμο, Αθήνα 2008.
- ΟΜΗΡΟΣ ΠΕΛΛΑΣ**, *Στάλαγκ VI C*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2005.
- ΦΡΕΝΤ ΒΑΝΤΕΡ**, *Το έβδομο πηγάδι*, εκδ. Scripta, μτφρ. Γ. Καλλιφατίδης, 2010.
- ΖΑΝ ΑΜΕΡΥ**, *Πέρα από την ενοχή και την εξιλέωση*, μτφρ. Γ. Καλλιφατίδης, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2010.
- Α. ΑΠΕΛΦΕΛΝΤ**, *Ιστορία μιας ζωής*, μτφρ. Μάγκυ Κοέν, εκδ. Εστία, Αθήνα 2007.
- ΙΜΠΕ ΚΕΡΤΕΣ**, *Εγώ, ένας άλλος*, μτφρ. Γ.Λαγουδάκου, Καστανιώτης, Αθήνα 2002.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΕΞΟΝΤΩΣΗ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Έφη Αβδελά (επιμ.), Αφιέρωμα «Εβραίοι στην Ελλάδα», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τχ 52-53, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1994.

Κ.Ε. Fleming, *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2009.

Έ.Κούνιο-Αμαρίλιο-Α.Ναρ, *Προφορικές μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα*, επιμ. Φ. Αμπατζοπούλου, εκδ. Παρατηρητής –Ιδρυμα Ετς Αχαΐμ, Θεσσαλονίκη 1998.

Έρικα Κούνιο-Αμαρίλιο, *Πενήντα χρόνια μετά..., Αναμνήσεις μιας Σαλονικιάτισσας Εβραίας*, επιμ. Φ. Αμπατζοπούλου, εκδ. Ιανός, Θεσσαλονίκη 2006.

Οντέτ Βαρών-Βασάρ, *Η γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων (1943-1944) και η αποτύπωσή της: μαρτυρίες, λογοτεχνία και ιστοριογραφία*, στον τόμο *Η εποχή της σύγχυσης, Ιστοριογραφία της δεκαετίας του '40*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2008.

Ο. Βαρών-Βασάρ (επιμ.), *Εβραϊκή ιστορία και εβραϊκή μνήμη*, εκδ. Πόλις 1998.[Τ.Τodorov, J.Hassoun, Γ. Θανασέκος, Ρ. Μπενβενίστε, Α. Ασέρ, Ο. Βαρών]

Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η εμπειρία της Κατοχής*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994.

Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη, Η πόλη των φαντασμάτων. Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι, 1430-1950*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.495-520 (κεφ. «Γενοκτονία»)

Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, τόμ. 2, εκδ. Παπαζήσης Αθήνα 1995.(στον β' τόμο κεφ. για Shoah)

Χάγκεν Φλάισερ, *Οι πόλεμοι της Μνήμης*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2008.

Γιφτάχ Μείρι

Η καθημερινή ζωή στο Γκέττο της Βαρσοβίας / Εντυπώσεις Εβραίων που έζησαν στα Γκέττο

Είσοδος στο Γκέττο

17, 19 Νοεμβρίου 1940

“ Ό,τι φοβόμασταν περισσότερο, μας συνέβη. Είχαμε μια διαίσθηση ότι η ζωή του γκέττο μας περίμενε, μια ζωή θλίψης και ανέχειας, ντροπής και υποβάθμισης, αλλά κανείς δεν περίμενε ότι αυτή η μοιραία ώρα θα ερχόταν τόσο σύντομα [...]

“Αν έλεγε κανείς ότι ο ουρανός σκότεινιασε για μας, μέρα μεσημέρι, δεν θα ήταν μόνο μια αλληγορία. Θα μουχλιάσουμε και θα σαπίσουμε στα στενά δρομάκια και στις λοξές παρόδους, στις οποίες δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι περιπλανιούνται άσκοπα και γεμάτοι απόγνωση”.

Chaim A. Kaplan, *Scroll of Agony – The Warsaw Diary of Chaim A. Kaplan*, Νέα Υόρκη Μακμίλλαν, 1965, σελ. 225, 205

22 Νοεμβρίου 1940

“ Το γκέττο έχει απομονωθεί για μια ολόκληρη εβδομάδα. Οι τοίχοι με τα κόκκινα τούβλα στο τέλος των οδών του γκέττο έχουν υψωθεί σημαντικά. Ο εξαθλιωμένος οικισμός μας βούιζε σαν μελίτσι. Στα σπίτια και τις αυλές, εκεί όπου τα αυτιά της Γκεστάπο δεν φτάνουν, οι άνθρωποι συζητούν νευρικά τους πραγματικούς στόχους που επιδιώκουν οι Ναζί με την απομόνωση της εβραϊκής συνοικίας. Και πως θα προμηθευόμαστε τρόφιμα; Και ποιος θα διατηρεί την τάξη; Ίσως, πραγματικά, να είναι καλύτερα, ίσως να μας αφήσουν ήσυχους; [...]

Warsaw Ghetto – a diary of Mary Berg, S.L.Schneiderman (Επιμ.), Νέα Υόρκη, 1945

Συνωστισμός

17 Νοεμβρίου 1940

“ Η περιοχή του γκέττο είναι εξαιρετικά μικρή για μισό εκατομμύριο ανθρώπους, καθώς μερικοί μόνο δρόμοι έχουν οριστεί ως εβραϊκή συνοικία.

[...] Αν σταθείς σε ένα μπαλκόνι και κοιτάξεις κάτω τους δρόμους του γκέττο να απλώνονται μπροστά σου, δεν βλέπεις τίποτα παρά μόνο μια απέραντη θάλασσα ανθρώπινων κεφαλιών [...] Σχεδόν όλοι είναι ενδεδυμένοι με τον ίδιο τρόπο, τίποτα κομψό, και κάθε πρόσωπο φέρει την ίδια έκφραση εβραϊκής θλίψης, η οποία έχει αλλάξει ελάχιστα από τότε που μεταμορφωθήκαμε σε σκόνη.”

Η κυκλοφοριακή συμφόρηση και ο συνωστισμός στα πεζοδρόμια είναι πραγματικά εντυπωσιακά. Οι σπρωξιές και οι παραγκωνισμοί δεν προκαλούν οργισμένες αντιδράσεις, αλλά ούτε συνοδεύονται και από ένα απλό “συγγνώμη” [...] κανείς δεν έχει το δικαίωμα να πει στον συνάνθρωπό του: “Άφησέ μου λίγο χώρο”

Kaplan, Μετάφραση στα εβραϊκά, σελ. 392

Καπέλα

“Και μετά, αυτή η ιστορία με τα καπέλα! Ο Εβραίος πρέπει να βγάζει το καπέλο του μπροστά σε κάθε Γερμανό! Όσο για μένα, δεν έβγαλα ποτέ το καπέλο μου. Ο λόγος: Κυκλοφορώ χωρίς καπέλο, είτε είναι καλοκαίρι είτε είναι χειμώνας, με βροχή ή με ήλιο και σίγουρα δεν ήμουν ο μοναδικός.”

Yitzhak (Antek) Zuckerman, *Those Seven Years*, (Εβρ.), σελ. 109.

Θρησκευτική Ζωή

Στον πρόεδρο του Εβραϊκού Συμβουλίου, Χαΐμ Ρουμκόφσκυ, Λότζ, 23 Φεβρουαρίου 1941

Η ραββινεία αποφάσισε ποιος επιτρέπεται να φάει κρέας, το οποίο σύμφωνα με τον εβραϊκό νόμο θεωρείται ακατάλληλο (δεν είναι κασσέρ):

- 1) Οι έγκυες [...]
- 2) Οι πολύ αδύναμοι, οι οποίοι αισθάνονται εξάντληση
- 3) Σας παρακαλούμε, αξιότιμε πρόεδρε, να δώσετε οδηγίες στους γιατρούς να λάβουν σοβαρά υπόψη τους, ότι η απόφασή μας στηρίχτηκε αποκλειστικά και μόνο σε περιπτώσεις ζωής και θανάτου [...]

Ερωτήσεις που τέθηκαν στους ραββίνους:

Είναι σωστό να φέρει κανείς στον κόσμο παιδιά σε καιρό πολέμου;

Επιτρέπεται κάποιος να θέσει τον εαυτό του σε κίνδυνο κάνοντας δημόσια την προσευχή του;

Επιτρέπεται να ξυρίσει κάποιος την γενειάδα του σε επικίνδυνες περιόδους;

Επιτρέπεται να εργαστεί κάποιος το Σαμπάτ;

Πως να αντιμετωπίσει κανείς το κλάμα ενός μωρού που θέτει σε κίνδυνο τη ζωή ανθρώπων που κρύβονται;

Επιτρέπεται να μοιράζονται “πιστοποιητικά ζωής” μόνο σε ένα μέρος του πληθυσμού;

Πείνα

Βαρσοβία, 2 Ιουνίου 1942

“Δεν είμαι κλέφτης, είμαι άρπαγας”. Αυτό ισχυρίστηκε πριν από λίγες μέρες με αναφυλλητά ένα αγόρι, που έμενε σε οικοτροφείο, όταν πιάστηκε να παίρνει μια φέτα ψωμί από την τσέπη ενός άλλου αγοριού. Στο κάτω κάτω, “το σούφρωμα” είναι πιο σεβαστό από την συνηθισμένη κλοπή.

Rachel Auerbach, *In the Streets of Warsaw, 1939-1943* (Εβρ.), Τελ Αβίβ, 1954, σελ. 34.

Τα μαγειρεία που προσέφεραν σούπα αντιμετώπιζαν τεράστια πίεση, τόσο στο εσωτερικό τους, από τους υποσιτισμένους εργαζόμενους και τις οικογένειές τους, όσο και έξω από αυτές, από δεκάδες πρόσφυγες και άνεργους ντόπιους για τους οποίους ένα πιάτο σούπα ήταν το μόνο τους γεύμα. Προς λύπη μας, πολύ γρήγορα καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι προσφέραμε τη βοήθειά μας μόνο σε όσους ανθρώπους είχαν κάποιο συμπληρωματικό μέσο βιοπορισμού. Αυτοί που είχαν τη

μεγαλύτερη ανάγκη, οι άποροι, δεν θα μπορούσαν να σωθούν με ένα πιάτο σούπας – τα σώματά τους πρήζονταν από την πείνα, εξαφανίζονταν χωρίς ίχνος... Ολόκληρες οικογένειες, ολόκληρες κοινότητες, οι οποίες είχαν εκτοπιστεί στο γκέττο, πέρασαν από αυτά τα συσσίτια και έσβησαν μπροστά στα μάτια μας...”
Auerbach, *Warsaw Testaments*, (Εβρ.), Τελ Αβίβ, Γιαντ Βασσέμ, Moreshet, σελ. 66

Πολιτιστική Ζωή – Λότζ

Η Θεατρική Επιθεώρηση* της Αστυνομίας για την Τήρηση της Τάξης

Τετάρτη 9 Ιουνίου 1943

Η θεατρική επιθεώρηση της Αστυνομίας για την Τήρηση της Τάξης, έλαβε χώρα σήμερα στο Πολιτιστικό Κέντρο και ήταν το γεγονός της ημέρας. Πρώτα, λίγα λόγια για τις θεατρικές επιθεωρήσεις στο γκέττο. Οι μελλοντικοί αναγνώστες αυτού του κειμένου ίσως εκπλαγούν με τόσο συχνές ειδήσεις για τα διάφορου τύπου θεάματα και τις κοινωνικές εκδηλώσεις. Ίσως μάλιστα να ισχυριστούν, ότι η κατάσταση των κατοίκων του γκέττο δεν μπορεί να ήταν τόσο τραγική, εφόσον η πολιτιστική ζωή τους ήταν πλούσια και ανθηρή. Αποτελεί υποχρέωση του συγγραφέα να σχολιάσει αυτά τα παράξενα φαινόμενα. [...] οι λίγες παραστάσεις θεατρικών και μουσικών εκδηλώσεων ήταν αδύνατο να ικανοποιήσουν την πείνα των κατοίκων του γκέττο για πολιτιστικές δράσεις, καθώς η αίθουσα του Πολιτιστικού Κέντρου μπορούσε να φιλοξενήσει μόνο 500 άτομα περίπου.

[...] Μερικές από τις θεατρικές επιθεωρήσεις που έλαβαν χώρα στο γκέττο ήταν το ίδιο καλές με αντίστοιχες παραστάσεις, που πραγματοποιήθηκαν σε ένα δημοτικό θέατρο, όπως η επιθεώρηση του Ειδικού Τμήματος, της οποίας οι συμμετέχοντες ήταν πρώτης τάξεως επαγγελματίες μουσικοί, με αποτέλεσμα η τζαζ μουσική της επιθεώρησης να είναι πραγματικά εκπληκτική [...]

Οι διάδρομοι ήταν άδειοι και δεν υπήρχε χώρος ούτε για ορθίους. Η παράσταση ήταν εξαιρετική μέσα στη μεγαλοπρέπειά της. Ήταν μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία να απολαύσει κανείς αυτού του είδους τις επιθεωρήσεις, που ήταν πολύ δημοφιλείς κατά το παρελθόν [...]

[...] Στο γκέττο, υπάρχουν ασφαλώς, πολλοί άνθρωποι που κουνούν αποδοκιμαστικά τα κεφάλια τους και αρνούνται να συμμετάσχουν σε αυτή την εξαπάτηση, γιατί κατά τη γνώμη τους, η ζωή των Εβραίων στο γκέττο δεν επιτρέπει τη ρηχότητα της κοινωνικής ζωής. Παρόλ'αυτά, αυτό συνεπάγεται την καταπίεση της θεμελιώδους έκφρασης της επιθυμίας των βασανισμένων ανθρώπων για ζωή και τον αποκλεισμό της μοναδικής οδού που επιβεβαιώνει τη σημασία αυτής της ζωής. Το να ξαναβρεθεί κανείς στο θέατρο, μακριά από την μελαγχολική ατμόσφαιρα της φυλακής, να κουβεντιάσει στο λόμπυ του Πολιτιστικού Κέντρου κατά τη διάρκεια του διαλείμματος, να φλερτάρει, να κάνει επίδειξη ενός νέου φορέματος του ή ενός ωραίου κουρέματος – αυτά αποτελούν ανθρώπινες ανάγκες, που δεν μπορούν να καταπιεστούν. Αυτός ήταν ο τρόπος που ζούσαν οι άνθρωποι σε αυτό το μοναδικό πολιτιστικό κέντρο, όπως ακριβώς ήταν το Λίτςμανσταντ τα χρόνια, που προηγήθηκαν του πολέμου. Και σε όποιον διαβάσει αυτό το κείμενο στο μέλλον, ο συγγραφέας επιθυμεί να υπογραμμίσει, ότι από τη δική του οπτική, ο πόνος και τα δεινά του γκέττο δεν ανακουφίζονταν σε καμμία περίπτωση από αυτά τα θεάματα, ακόμη και αν προσέφεραν λίγες ώρες ευχαρίστησης.

Ben – Menachem, Rav, *The Lodz Ghetto Chronicles*, (Εβρ.), Τομ. 3, σελ. 305.

* Ένα θέαμα που συνδύαζε παραστάσεις από διαφορετικά πεδία, όπως η μουσική, το δράμα, ο χορός και το τραγούδι.

Θάνατος

Βαρσοβία, 30 Σεπτεμβρίου 1941

“ Την περασμένη Παρασκευή μάθαμε από υπαλλήλους στο μαγειρείο μας, ότι ο Αβραάμ Μπράκσμαιερ, ένας από τους παλιότερους πελάτες μας, πέθανε ξαφνικά. Γέννημα θρέμμα του Κάρλσμπαντ, είχε σωματική διάπλαση αθλητού. Κατά το παρελθόν είχε ασχοληθεί με τον αθλητισμό, ενώ διετέλεσε και υπάλληλος της Ομοσπονδίας [...]

Ο Μπράκσμαιερ ακολούθησε το δρόμο που ακολούθησαν και άλλοι πελάτες της του μαγειρείου μας [...] Για μένα το να του κάνω τον δικό του τάφο και να του προσφέρω μια αξιοπρεπή κηδεία ήταν μια μελαγχολική προσπάθεια να κάνω κάτι για τον άνθρωπο που δεν κατάφερα να κρατήσω ζωντανό.

[...] Ψάχναμε για τον Μπράκσμαιερ επίμονα.

[...] Δεν βρήκαμε τον δικό μας Μπράκσμαιερ.

Auerbach, *Warsaw Testaments*, (Εβρ.), Τελ Αβίβ, Γιάντ Βασσέμ, Moreshet, σελ. 25 - 28

Το δίλημμα ενός νεαρού γιατρού στο γκέττο της Βίλνα, στα τέλη του 1942

Ο Αβραάμ Βάινριμπ ήταν νεαρός γιατρός στη Βίλνα, όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν τη Λιθουανία. Τελικά, διορίστηκε διευθυντής του νοσοκομείου του γκέττο. Βρέθηκε αντιμέτωπος με μερικά διλήμματα, ένα εκ των οποίων ήταν η έλλειψη φαρμάκων.

Όταν η ινσουλίνη άρχισε να τελειώνει στο γκέττο, χωρίς καμιά πιθανότητα να προμηθευτούν άλλη, συμβουλευτήκε πέντε ανθρώπους στο γκέττο: 3 γιατρούς, ένα ραββίνο και έναν δικηγόρο. Η πρόταση του ήταν να δοθεί το φάρμακο σε εκείνους που είχαν καλύτερη φυσική κατάσταση, καθώς υπήρχε μεγαλύτερη πιθανότητα να επιζήσουν. Όλοι τους απέρριψαν την πρότασή του.

Ο Βάινριμπ, άπειρος γιατρός ακόμα, έπρεπε να αποφασίσει μόνος του. Αποφάσισε να χορηγήσει το φάρμακο μόνο σε όσους είχαν καλή φυσική κατάσταση. Πριν από 6 μήνες είχε αντιμετωπίσει παρόμοιο πρόβλημα, αποφασίζοντας τότε να χορηγήσει σε όλους τους ασθενείς φάρμακα, οι οποίοι όμως ασθενείς απεβίωσαν. Σε αυτήν την περίπτωση ενήργησε διαφορετικά.

“ Όταν η Ινσουλίνη τελείωσε και δεν υπήρχε άλλη για να χορηγηθεί και οι ασθενείς με διαβήτη πέθαναν ένας ένας, χωρίς καμιά ελπίδα να βοηθηθούν, τότε οι συνέπειες άρχισαν να μαθαίνονται. Τότε είπα ότι από ηθικής πλευράς η απόφασή μου ήταν λανθασμένη. Δεν ήξερα, όμως, αν υπήρχε άλλη, καλύτερη λύση. Η ηθικο-θεολογική προσέγγιση, η οποία λέει, ότι ένας άνθρωπος δεν έχει το δικαίωμα ούτε την άδεια να επεμβαίνει και να αποφασίζει «για το ποιος θα ζήσει και ποιος θα πεθάνει» στηρίζεται στην ακεραιότητα και τη δικαιοσύνη – σε έναν κόσμο όπου υπάρχει ακεραιότητα και δικαιοσύνη. Αλλά στην τρομακτική πραγματικότητα του γκέττο – αυτή η προσέγγιση μοιάζει σαν ένα αφηρημένο όραμα, μία εικόνα για κάτι που ήταν κάποτε υπαρκτό και τώρα ολότελα χαμένο και το οποίο δεν θα ξαναεμφανιστεί ούτε

σαν ονειροπόληση, ούτε καν σαν όνειρο, καθώς ακόμα και τα όνειρα ήταν τρομακτικά.”

Αβραάμ Βάινριμπ, “Τα Απομνημονεύματα ενός γιατρού από το Γκέττο της Βίλνα” (Εβραϊκά), *Yalkut Moreshet*, 27, Απρίλιος 1979, σελ. 7-60 (σελ. 53).

Απόσπασμα από το μακροσκελές γράμμα, το οποίο έγραψε ο Βάινριμπ στα τέλη της δεκαετίας του '70 από την οικία του στην Αυστραλία στον Άμπα Κόβνερ στο Ισραήλ. Ο Κόβνερ ήταν ο ηγέτης του αντιστασιακού κινήματος στη Βίλνα και διοικητής των ανταρτών στο δάσος της Ανατολικής Ευρώπης.

ΧΑΡΑ ΓΑΛΑΝΟΥ

Γενοκτονία, Ολοκαύτωμα και Εθνική Κάθαρση: Νομικοί Όροι - Χθες και Σήμερα

Ο Jean-Paul Sartre έγραψε ότι «η πραγματικότητα της γενοκτονίας είναι τόσο παλαιά όσο και η ανθρωπότητα». Ο νόμος, ωστόσο, που την προβλέπει και την τιμωρεί ως έγκλημα είναι σαφώς νεότερος. Η διαλεκτική γύρω από το παρελθόν του γεγονότος της γενοκτονίας και το σύγχρονο νομικό καθεστώς που την καταγράφει και την καθιστά πράξη ποινικά κολάσιμη σχετίζεται με τον ρεαλιστικό προβληματισμό ότι ιστορικά η γενοκτονία έχει υπάρξει έγκλημα, σύνολο γεγονότων, πρόκληση δεινών που έχουν μείνει ατιμώρητα. Είναι γνωστή η φράση του Αδόλφου Χίτλερ διατυπωμένη δημοσίως το 1939, την παραμονή της γερμανικής εισβολής στην Πολωνία: «Διέταξα τους στρατιώτες μου να επιδιώξουν άνευ οίκτου τον θάνατο ανδρών, γυναικών και παιδιών της πολωνικής φυλής ή γλώσσας. Ποιος θυμάται άλλωστε σήμερα τον αφανισμό των Αρμενίων?»

Είναι ανατριχιαστικό να αναλογιστεί κανείς ότι στα εκατό τελευταία χρόνια 16-17 εκατομμύρια αθώοι έχασαν τη ζωή τους σε γενοκτονίες. Ο όρος γενοκτονία διατυπώνεται για πρώτη φορά το 1944 από τον νομικό και πανεπιστημιακό καθηγητή Πολωνό εβραϊκής καταγωγής Raphael Lemkin (Ραφαήλ Λέμκιν) με αφορμή το εβραϊκό ολοκαύτωμα και πρωταίτιο την Ναζιστική Γερμανία. Η λέξη γενοκτονία είναι η σύνθεση του ουσιαστικού «γένος» δηλαδή έθνος, φυλή και του ρήματος «αποκτείνω», δηλαδή εξολοθρεύω. Η νομική έννοια της γενοκτονίας συμπεριλήφθηκε στο κατηγορητήριο της δίκης της Νυρεμβέργης και αποτέλεσε την πρώτη νομικά καταχωρημένη και κατοχυρωμένη διάπραξη αυτού του εγκλήματος, δηλαδή τη συστηματική και προμελετημένη εξόντωση ενός λαού λόγω της εθνικής, φυλετικής και θρησκευτικής ιδιαιτερότητάς του. Το 1948, η απάντηση των Ηνωμένων Εθνών στις δίκες της Νυρεμβέργης διατυπώθηκε στην Σύμβαση για την Πρόληψη και την Τιμωρία του εγκλήματος της γενοκτονίας του Ο.Η.Ε., η οποία τέθηκε σε ισχύ την 12 η Ιανουαρίου 1951, και όρισε ότι οι δράστες τέτοιου εγκλήματος (είτε είναι όργανα ενός κράτους, στρατιωτικοί ή πολιτικοί υπάλληλοι, είτε απλοί πολίτες είτε εμπλέκονται σε απόπειρα διάπραξης γενοκτονίας είτε σε συμμετοχή σε γενοκτονία») πρέπει να θεωρούνται προσωπικά και ατομικά υπεύθυνοι για το έγκλημα αυτό και να δικάζονται από τα δικαστήρια του τόπου όπου διαπράχθηκαν τα εγκλήματα ή από το (Διεθνές ΠΔ). Το άρθρο 1 της Σύμβασης ορίζει ότι «η γενοκτονία τελείται είτε εν καιρώ ειρήνης είτε εν καιρώ πολέμου και είναι ένα έγκλημα βάσει του διεθνούς δικαίου».

Πολύ πριν τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο, το 1915, οι σφαγές που εκτελέστηκαν από τις Οθωμανικές αρχές ενάντια στους Αρμένιους κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, ονομάστηκαν από τις Βρετανικές, Γαλλικές και Ρωσικές κυβερνήσεις, «εγκλήματα ενάντια στην ανθρωπότητα και τον πολιτισμό». Στο τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, οι νικηφόροι Σύμμαχοι συμφώνησαν ότι οι αγριότητες που πραγματοποιήθηκαν κατά ευρύτερα όλων των χριστιανικών μειονοτήτων υπό την Οθωμανική διοίκηση, συμπεριλαμβανομένων των Αρμενίων, Ελλήνων και των Ασσυρίων, πρέπει να ερευνηθούν και να τιμωρηθούν και ότι οι υλικές ζημιές πρέπει να αποζημιωθούν. Σχετική διατύπωση είναι το άρθρο 230 της Συνθήκης των Σεβρών, που όριζε την υποχρέωση τιμωρίας και το άρθρο 144 που όριζε την υποχρέωση να εξασφαλιστεί η αποκατάσταση και να χορηγηθούν

αποζημιώσεις. Ενώ όμως το 1915, οι κυβερνήσεις της Γαλλίας, της Βρετανίας και της Ρωσίας υποσχέθηκαν ότι θα τιμωρηθούν όσοι ευθύνονται για τα εγκλήματα των Τούρκων εναντίον των Αρμενίων με τη Συνθήκη των Σεβρών η Κοινωνία των Εθνών δεν κατάφερε να θεσμοθετήσει ένα ειδικό δικαστήριο για την υπόθεση αυτή. Το κείμενο της σχετικής συνθήκης για τη γενοκτονία δεν εφαρμόστηκε ποτέ και τα εγκλήματα έμειναν ατιμώρητα.

Ο πλήρης νομικός ορισμός του εγκλήματος της γενοκτονίας και το νομικό πλαίσιο για την τιμωρία της, όπως προαναφέρθηκε, μας παρέχεται από την Σύμβαση του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών του 1948 'για την πρόληψη και την τιμωρία του εγκλήματος της γενοκτονίας' η οποία θέτει ξεκάθαρα και με τρόπο σαφή τα συστατικά στοιχεία της έννοιας του εγκλήματος αυτού. Σύμφωνα με αυτή, τα στοιχεία που απαιτούνται είναι: α) η ύπαρξη της πρόθεσης της ομάδας των δραστών να εξολοθρέψει την ομάδα των θυμάτων, β) η ομάδα των θυμάτων να φέρει κοινά εθνικά, φυλετικά, θρησκευτικά χαρακτηριστικά γ) η ομάδα των θυμάτων να πλήττεται μερικά ή στο σύνολό της δ) η γενοκτονία να γίνεται με οποιαδήποτε από τις πράξεις που απαριθμούνται στην σύμβαση δηλαδή είτε με φόνο των μελών της ομάδας είτε με πρόκληση σοβαρής σωματικής ή διανοητικής βλάβης σε μέλη της, είτε με εσκεμμένη επιβολή στην ομάδα συνθηκών ζωής που αποσκοπούν στο να επιφέρουν τη φυσική καταστροφή της, εν όλω ή εν μέρει, είτε με επιβολή μέτρων με σκοπό την παρεμπόδιση των γεννήσεων μέσα στην ομάδα, είτε με βίαιη μετακίνηση παιδιών από την μία ομάδα στην άλλη. Έτσι, η γενοκτονία είναι έγκλημα τελούμενο και δια παραλείψεως ιδίως όταν εκφράζεται με την εσκεμμένη επιβολή στην ομάδα συνθηκών ζωής που αποσκοπούν στον αφανισμό της ομάδας των θυμάτων. Ως προς την έννοια της πρόθεσης, που σε κάθε περίπτωση τεκμηριώνει την ύπαρξη γενοκτονίας, αν φυσικά, υπάρχουν και τα αντικειμενικά στοιχεία που απαιτεί η σύμβαση (δηλαδή αν η ομάδα των θυμάτων φέρει συγκεκριμένα κοινά χαρακτηριστικά –εθνικά φυλετικά θρησκευτικά, αν η ομάδα αυτή εξολοθρεύθηκε εν όλω ή εν μέρει και αν η εξολόθρευση της έγινε με οποιαδήποτε από τις γενοκτόνες πράξεις και μεθόδους που αναφέρονται στην σύμβαση) αυτή πρέπει να είναι συγκεκριμένη, δεν αρκεί δηλαδή οι δράστες να επιδίδονται σε συγκεκριμένη συμπεριφορά αλλά πρέπει να έχουν συγκεκριμένη πρόθεση για την έλευση του αποτελέσματος δηλαδή την καταστροφή μιας εθνικής, φυλετικής, ή θρησκευτικής ομάδας, πρέπει δηλαδή να έχουν *dolus specialis*. Όπου δεν υπάρχει συγκεκριμένη πρόθεση η πράξη είναι τιμωρητή, αλλά όχι σαν γενοκτονία, ίσως αποτελεί έγκλημα κατά της ανθρωπότητας ίσως έγκλημα του κοινού ποινικού δικαίου (πχ ανθρωποκτονία).

Η γενοκτονία είναι έγκλημα προμελετημένο και προγραμματισμένο. Δεν είναι έγκλημα άτακτης βιαιότητας και ασυντόνιστης μανίας. Το σχέδιο συνεπώς διάπραξης της αποτελεί στοιχείο *sine qua non* για το έγκλημα της γενοκτονίας. Επίσης το έγκλημα αυτό δεν διαπράττεται από ένα υποκείμενο, είναι πρακτικά αδύνατο να έχουμε περίπτωση γενοκτονίας που να μην έχει οργανωθεί από το κράτος ή από κλίκα που να πρόσκειται στο τελευταίο χωρίς όμως να υπάρχει ρητή απαίτηση από την σύμβαση του Ο.Η.Ε. του 1948, οι δράστες του εγκλήματος της γενοκτονίας να αποτελούν ή να ανήκουν στην κυβέρνηση μιας χώρας. Ειδικότερα, η σύμβαση δεν προσδιορίζει καν τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του δράστη, ενώ περιγράφει διεξοδικά τα χαρακτηριστικά που πρέπει να φέρει η ομάδα των θυμάτων. Ορθότερα έτσι, πρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα στην ομάδα των δραστών και την ομάδα των θυμάτων, όπου δράστες μπορεί να είναι και η κυρίαρχη ομάδα μιας κοινωνίας, όπως ήταν οι Μουσουλμάνοι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας έναντι μιας μικρότερης

ομάδας -αυτής των θυμάτων- όπως ήταν οι χριστιανικές μειονότητες. Ωστόσο, είναι πρακτικά αδύνατο να έχουμε να κάνουμε με περίπτωση γενοκτονίας χωρίς να έχουμε κάποιο είδος κρατικής συνέργειας ή εμπλοκής. Σε κάθε περίπτωση, η Σύμβαση προβλέπει ότι το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο είναι αρμόδιο για την επίλυση και διευκρίνιση διαφορών σχετικών με την κρατική ευθύνη σε περιπτώσεις γενοκτονίας.

Πιο συγκεκριμένα, οι σφαγές κατά των αρμενικών πληθυσμών έγιναν στο πλαίσιο σύγκρουσης δύο ομάδων, αυτής των Νεοτούρκων και αυτής των Αρμενίων στην Οθωμανική αυτοκρατορία και διαπράχθηκαν μεταξύ άλλων: α) με πράξεις δολοφονίας μελών της ομάδας αυτής, που είχαν αρχικά ως στόχο τους προκρίτους και ιερείς για να εξαπλωθούν σύντομα εις βάρος όλου του αρμενικού πληθυσμού με την μορφή των συστηματικών αλλά σποραδικών δολοφονιών που υπήρξαν εύκολες για τις αρχές στο να τις αποκρύψουν β) με πράξεις που αποτέλεσαν σοβαρές προσβολές της φυσικής ή πνευματικής τους ακεραιότητας και υποβολής της ομάδας σε συνθήκες διαβίωσης που στόχευαν στο να επιφέρουν την καταστροφή της πχ με την μέθοδο των εκτοπίσεων που υπό το πρόσχημα ανύπαρκτων στρατιωτικών αναγκών και κατά την διάρκεια του χειμώνα, ανάγκαζαν ομάδες θυμάτων να περπατούν στα βουνά και σε περιοχές ξηρές κάτω από απάνθρωπες συνθήκες, συνθήκες πείνας, δίψας, ασθeneιών και βασανιστηρίων γ) με την εξαναγκαστική εργασία στα λεγόμενα Αμελέ Ταμπουρού (Τάγματα Εργασίας) που ως γενοκτόνος μέθοδος απευθυνόταν σε άρρενες ηλικίας 16-60 ετών και στερούσε από την ομάδα των θυμάτων την δυνατότητα αναπαραγωγής της φυλής. Οι γενοκτόνες πράξεις εις βάρος των Αρμενίων αποδεικνύουν μια διαμορφωμένη ιδεολογία και την συστηματική και προμελετημένη πολιτική εξολόθρευσης των χριστιανικών πληθυσμών με συγκεκριμένη πρόθεση όπως αυτή αναφέρεται στο άρθρο 2 της Σύμβασης της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1948. Ο άμεσος καταλογισμός της πολιτικής αυτής στις τουρκικές ή οθωμανικές αρχές δεν επιδέχεται αμφισβήτηση. Παράλληλα όμως εκτός από τις αγριότητες που διαπράχθηκαν από τις επίσημες αρχές, αυτές οι αρχές παρακίνησαν κατ' επανάληψη και μάλιστα με τη βοήθεια μιας επικίνδυνης προπαγάνδας, πληθυσμούς να εκτελέσουν πράξεις γενοκτονίας σε βάρος των χριστιανικών μειονοτήτων. Οι αρχές δεν επενέβησαν για να σταματήσουν τις σφαγές, αν και είχαν τα μέσα να εμποδίσουν τη συνέχισή τους και να τιμωρήσουν τους ενόχους. Σ' αυτό το σημείο υπάρχει παρότρυνση στη διάπραξη του εγκλήματος και μια ένοχη παθητικότητα, που πρέπει και αυτές να καταδικαστούν όπως η άμεση εκτέλεση των πράξεων που περιλαμβάνονται στην απαγόρευση της γενοκτονίας. Σε πολλές περιπτώσεις γενοκτονιών η κρατική μηχανή χρειάστηκε την ενεργό συμβολή μεγάλων πληθυσμιακών ομάδων στην προσπάθειά της για εξόντωση του «εχθρού». Στην περίπτωση της Ρουάντα και του Μπουρούντι, οι εκκλήσεις υψηλόβαθμων κυβερνητικών στελεχών προς τους πολίτες από το ραδιόφωνο ήταν αρκετές για να κάνουν την πλειονότητα των κατοίκων να εμπλακεί σε εγκληματικές πράξεις.

Στην Ρουάντα, είναι πλέον γνωστό ότι πολλοί Χούτου συνελάμβαναν συμπολίτες τους, που ανήκαν στη φυλή των Τούτσι και οι οποίοι έτρεχαν να σωθούν από τα αποσπάσματα του θανάτου και έτσι τους προλάβαιναν οι σφαγείς. Παράλληλα, πολίτες οργανώνονταν αυτοβούλως σε ομάδες περιφρούρησης και εξόντωναν κάθε Τούτσι (και πολύ συχνά Χούτου αντίζηλό τους). Με τον τρόπο αυτό, ολόκληρο το έθνος είχε μετατραπεί σε δράστη γενοκτονίας. Θύματα, πάνω από 700.000 μέλη της φυλής των Τούτσι κυρίως το 1994.

Κάτι ανάλογο συνέβη και στην Ινδονησία το 1965, όταν μισό εκατομμύριο μέλη του νόμιμου Κομμουνιστικού Κόμματος σφαγιαστήκαν από την αστυνομία, τον στρατό και όχλους «αγανακτισμένων πολιτών». Υπάκουοι στις εκκλήσεις μίσους των Αρχών και των Μουσουλμάνων ηγετών, απλοί πολίτες έγιναν δολοφόνοι. Η σφαγή

των κομμουνιστών της Ινδονησίας ήταν φαίνεται η «πρόβα τζενεράλε» μιας άλλης αποτρόπαιης πράξης που έγινε δέκα χρόνια αργότερα από τις Αρχές της Τζακάρτα. Περίπου 30.000 Ινδονήσιοι στρατιώτες συμμετείχαν τότε στην 'Επιχείρηση Κομόντο' που ξεκίνησε το Δεκέμβριο του 1975 εναντίον των κατοίκων του Ανατολικού Τιμόρ. Μέχρι να διαρρεύσουν τα πρώτα φριχτά νέα αυτού του βίαιου παραλογισμού, το 1979, πάνω από 200.000 Τιμορέζοι είχαν χάσει τη ζωή τους αβοήθητοι από τις σφαγές ή την πείνα.

Ήδη καθίσταται σαφές ότι η ομάδα των δραστών εξοντώνει ή κακοποιεί την ομάδα των θυμάτων όχι για κάτι που η τελευταία έκανε, αλλά για αυτό που πραγματικά είναι στο πλαίσιο έλλειψης ιδεολογικής, εθνικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ανεκτικότητας. Μέχρι σήμερα, η ακαδημαϊκή κοινότητα δεν έχει καταφέρει να συμφωνήσει στην αιτιολογία της γενοκτονίας. Υπάρχουν δύο προσεγγίσεις στην μελέτη του διεθνούς αυτού εγκλήματος που επικεντρώνεται στην έννοια της ομαδικής σύγκρουσης ή στην έννοια της κρατικά επιχορηγούμενης ομαδικής βίας. Έτσι, μέρος της ακαδημαϊκής κοινότητας θεωρεί την γενοκτονία ως προέκταση του κοινωνικού φαινομένου της σύγκρουσης μεταξύ ομάδων, μία από τις οποίες ορίζεται ως διαφορετική και ίσως επικίνδυνη από την άλλη ομάδα σε τέτοιο βαθμό ώστε να δικαιολογείται η κακομεταχείριση, η απομόνωση, η απανθρώπιση και τέλος η εξολόθρευσή της. Σε αυτήν την προσέγγιση δίνεται βάρος στις αλληλεπιδράσεις και τους ορισμούς των ομάδων. Αντίστοιχα, άλλοι ακαδημαϊκοί προσεγγίζουν το φαινόμενο της γενοκτονίας ως κρατικά επιχορηγούμενες μαζικές δολοφονίες σε περιόδους εθνικών, οικονομικών ή κοινωνικών κρίσεων, μελετώντας τις δομές, ρόλους και διάρθρωση του κράτους υπό διάφορους μανδύες και συνθήκες. Να τονίσουμε εδώ ότι η κατανόηση της διαμόρφωσης της συγκεκριμένης γενοκτόνου ιδεολογίας των δραστών σε φαινόμενα γενοκτονίας και η ύπαρξη ή μη πρόθεσης αφανισμού της ομάδας των θυμάτων, μας βοηθά να διακρίνουμε την έννοια της γενοκτονίας από άλλους όρους που συχνά ταυτίζονται με την πρώτη.

Ειδικότερα ο όρος 'εθνική εκκαθάριση' που συχνά ταυτίζεται με τον όρο γενοκτονία δεν εμπεριέχει κατ' ανάγκη την πρόθεση των δραστών της γενοκτονίας στην οποία ο πρωταρχικός σκοπός είναι η καταστροφή, ο αφανισμός μιας εθνικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ομάδας. Σε πράξεις εθνικής εκκαθάρισης ο κύριος στόχος είναι η διαμόρφωση ενός εθνικά ομοιόμορφου κράτους ο οποίος μπορεί να επιτευχθεί με σειρά μεθόδων και πράξεων που δυνητικά να περιλαμβάνουν την γενοκτονία. Για άλλους μελετητές, οι εθνικές εκκαθαρίσεις, αντίθετα με άλλες μορφές εκτοπίσεων, δεν είναι παρά το αποτέλεσμα εξελίξεων χαρακτηριστικών του 20^{ου} αιώνα, όπως η ανάπτυξη ισχυρών εθνών-κρατών διαποτισμένων από εθνικιστικές και ψευδοεπιστημονικές/ρατσιστικές ιδεολογίες σε συνδυασμό με εξελιγμένες καταστροφικές μεθόδους, τεχνολογίες και υποδομές. Εδώ εντάσσονται οι αναγκαστικές εκδιώξεις στην Πρώην Γιουγκοσλαβία και στην Ρουάντα την δεκαετία του 1990. Επίσης, να τονισθεί εδώ ότι η λέξη «ολοκαύτωμα» δεν αποτελεί νομικό όρο. Η λέξη *ολοκαύτωμα* προέρχεται από την αρχαία λέξη ολόκαυστον, που σημαίνει «πλήρως καμένη προσφορά θυσίας» στον Θεό. Η συνήθης σημασία της λέξης σχετίζεται με την ναζιστική γενοκτονία. Ο όρος χρησιμοποιείται στην βιβλιογραφία με μια πιο στενή και ειδική έννοια, για να περιγράψει την άνευ προηγουμένου καταστροφή του Εβραϊκού στοιχείου στην Ευρώπη.

Η λέξη *Σοά* (Shoah) με την σειρά της σημαίνει καταστροφή στα εβραϊκά και καθιερώθηκε ως όρος για να περιγράψει το Ολοκαύτωμα ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 40. Η λέξη καταστροφή χρησιμοποιείται και στην περίπτωση της μικρασιατικής εκστρατείας θέλοντας να αποδώσει την σύμπτωση του πολέμου με τον βίαιο εκπατρισμό 1,5 εκατομμυρίου Μικρασιατών από τις πατρογονικές ιωνικές τους

εστίες καθώς και τον αφανισμό χιλιάδων άλλων που εστάλησαν σε τάγματα εργασίας και σε πορείες στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Επίσης, ο όρος αυτός αποδίδει και την καταστροφή των ιστορικών και πολιτιστικών μνημείων, ιδρυμάτων, εκκλησιών και μοναστηριών, τον εμπρησμό αμέτρητων ελληνικών χωριών κτλ που ως εγκλήματα δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν γενοκτονία από μόνα τους αλλά πράξεις του κοινού ποινικού δικαίου.

Η ίδρυση των Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων ενίσχυσε την σχέση μεταξύ των πράξεων μαζικών δολοφονιών, εθνικών εκκαθαρίσεων, εγκλημάτων πολέμου (πχ εκτοπισμοί, εξαναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών) και εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας. Αυτά τα τελευταία, χαρακτηρίζονται ως πράξεις αντεκδίκησης ή ανταπόδοσης αλλά δεν ταυτίζονται με τις πράξεις γενοκτονίας λόγω της ανυπαρξίας πρόθεσης των ενόχων για εξολόθρευση των θυμάτων που όλα φέρουν τα κοινά χαρακτηριστικά που αναφέρει διεξοδικά η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. Ωστόσο, το Διεθνές Δικαστήριο Εγκλημάτων για την πρώην Γιουγκοσλαβία (ICTY) έχει ερμηνεύσει πρόσφατα τη Σύμβαση του Ο.Η.Ε. του 1948 με ευρύτητα και έχει επεκτείνει τις περιπτώσεις των παραβάσεων που μπορούν να ενταχθούν στην κατηγορία του εγκλήματος Γενοκτονίας. Σε δύο από τις αποφάσεις του, το Διεθνές Δικαστήριο για την Πρώην Γιουγκοσλαβία έχει καθορίσει ότι η «εθνοκάθαρση» μπορεί να αναγνωριστεί ως Γενοκτονία.

Ως εθνοκάθαρση που αποτέλεσε την μέθοδο και στρατηγική της γενοκτονίας, μπορεί να ιδωθεί και η εθνική εκκαθάριση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το μωσαϊκό των εθνοτήτων που ζούσαν εκεί και τοποθετείται χρονικά από το 1910 έως την μικρασιατική καταστροφή του 1922. Η γενοκτονία εδώ, είχε ως εργαλείο κινητοποίησής των πρωτεργατών της Νεότουρκων μια συγκεκριμένη ιδεολογία που ήταν αυτή του Παντουρκισμού η οποία υπογράμμιζε τη μοναδικότητα της τουρκικής ιστορίας και την ιδιαιτερότητα του τουρκικού μέλλοντος. Σύμφωνα με αυτήν, οι Μουσουλμάνοι θεωρούνταν ανώτεροι από τους Χριστιανούς και οι Τούρκοι είχαν δικαιωματικά μια ξεχωριστή θέση στην οθωμανική αυτοκρατορία έναντι όλων των άλλων εθνοτήτων. Επίσης η ιδεολογία εκπροσωπούσε μια 'ανώτερη ιδέα' μια ιερή αποστολή που ήταν όπως προαναφέρθηκε η καθαρότητα του Ισλάμ. Η προαναφερόμενη ιδεολογία υπογράμμιζε τη μοναδικότητα της τουρκικής ιστορίας και την ιδιαιτερότητα του τουρκικού μέλλοντος. Οι Μουσουλμάνοι θεωρούνταν ανώτεροι από τους Χριστιανούς και οι Τούρκοι δικαιούνταν μια ξεχωριστή θέση στην οθωμανική αυτοκρατορία έναντι όλων των άλλων εθνοτήτων. Επίσης η ιδεολογία εκπροσωπούσε μια 'ανώτερη ιδέα' μια ιερή αποστολή που ήταν η καθαρότητα του Ισλάμ. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να υπενθυμίσω την ιδεολογία της Ναζιστικής Γερμανίας που υπογράμμιζε την ανωτερότητα της Αρείας φυλής και παρουσίαζε τον εβραϊκό λαό ως απειλή και κίνδυνο ενάντια στο πρόγραμμα του χιτλερισμού επιτάσσοντας τον στιγματισμό του με λέξεις όπως 'βδέλλες', 'ψείρες' και 'παράσιτα'. Ανάλογος ήταν και ο στιγματισμός των ελλήνων μικρασιατών, Ιώνων και Ποντίων: η καταστρεπτική ιδεολογία χρησιμοποιούσε, απαιτούσε και δικαιολογούσε εξευτελισμό, κακομεταχείριση και απομόνωση των θυμάτων. οι Έλληνες της Μικράς Ασίας (αλλά και οι λοιποί χριστιανοί της οθωμανικής αυτοκρατορίας) παρουσιάζονταν ως συνωμότες εναντίον της ιερής αποστολής και ο στιγματισμός τους με χαρακτηρισμούς όπως οι λέξεις 'ραγιάς' και 'γκιαούρης' τους προσέδιδε την ρετσινιά του πολίτη δεύτερης κατηγορίας σε ένα μουσουλμανικό κράτος. Σύντομα οι προθέσεις των Νεοτούρκων αποτυπώθηκαν σε διατάγματα και νόμους και απέκτησαν **μια επίφαση νομιμότητας**, για να εξελιχθούν σε απροκάλυπτες βιαιοπραγίες, βιασμούς, φόνους, βασανισμούς, φυλακίσεις και άλλα. Κατά την περίοδο 1915-1922 οι Νεότουρκοι εισηγήθηκαν πληθώρα νόμων και διαταγμάτων: στο πλαίσιο αυτό

αφαιρέθηκαν όπλα από τον ελληνικό πληθυσμό, καταργήθηκαν εκκλησιαστικά και εκπαιδευτικά προνόμια των ελλήνων, η εκλογή δημογερόντων ανατέθηκε στην κυβέρνηση και όχι πια στις κοινότητες, τα ελληνικά σχολεία εξισώθηκαν με τα τουρκικά και υπήχθησαν εφεξής στον έλεγχο της τουρκικής κυβέρνησης, αμέσως εξαρτώμενα από το τουρκικό υπουργείο παιδείας. Την ίδια περίοδο (1915) επιβάλλεται δυσβάσταχτη φορολογία των περιουσιών των ελλήνων και αρχίζει η δήμευση της περιουσίας των ελληνικών μοναστηριών και των ελληνικών ιδρυμάτων, οι διωγμοί και οι φυλακίσεις ιερέων και δασκάλων, η καταστροφή των αρχαίων ελληνικών μνημείων και των ελληνικών εκκλησιών, με εκκένωση, λεηλασία και εμπρησμό των ελληνικών χωριών.

Η αναφορά στο παρελθόν αποτελεί δικαίωμα στην μνήμη που δεν παραγράφεται. Αποτελεί ωστόσο και υποχρέωση απέναντι στη μνήμη και στην αλήθεια. «Το φυλάξει τα αγαθά του κτήσασθαι χαλεπώτερον εστί» (Δημοσθένης). Το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα του Εβραϊκού Μουσείου επιτελεί μάθημα συλλογικής μνήμης. Σημαντική πρωτοβουλία στην χώρα μας θα αποτελούσε η ίδρυση πανεπιστημιακού κέντρου για την μελέτη του εγκλήματος της γενοκτονίας συνολικά το οποίο να έχει ως αντικείμενο έρευνας του τη συστηματική μελέτη του εγκλήματος της γενοκτονίας από ένα σύνολο επιστημόνων –ιστορικών, νομικών, κοινωνιολόγων, κοινωνικών ανθρωπολόγων, πολιτικών επιστημόνων- με κοινό στόχο την επιστημονική τεκμηρίωση των γενοκτονιών που έχουν διαπραχθεί μέχρι σήμερα καθώς και την απάντηση σε αρνήσεις και ιστοριογραφικές αναθεωρητικές τάσεις.

Μαρίζα Ντεκάστρο

Μια πρόταση για τη δημιουργική χρήση της λογοτεχνίας στην τάξη (Εργαστήριο)

1. Γιατί λογοτεχνία στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Μια ομάδα πανεπιστημιακών διατύπωσε το γιατί σε μια επιστολή που έστειλε στο Π Ι το 2006.

Στην επιστολή οι πανεπιστημιακοί συνοψίζουν τα καλά της λογοτεχνίας: «Η λογοτεχνία ευαισθητοποιεί αισθητικά, καλλιεργεί τη φαντασία και τη σκέψη, διευρύνει τον κόσμο των βιωμάτων, διευρύνει τον κοινωνικό και πολιτιστικό ορίζοντα» και είναι εκπαιδευτικό εργαλείο που ξεπερνά κατά πολύ το σχολικό πρόγραμμα αφού εμπλέκει όχι μόνο τις νοητικές λειτουργίες των μαθητών αλλά και το συναίσθημα και βοηθά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών. Με βάση λοιπόν τα παραπάνω, πρότειναν τη μετατόπιση του εκπαιδευτικού στόχου της λογοτεχνίας στο σχολείο με τη συστηματική αυτόνομη παρουσία της ως μάθημα ενταγμένο στο αναλυτικό πρόγραμμα και την αποδέσμευσή της από το μάθημα της γλώσσας, παρόλο που ένας από τους στόχους της ενασχόλησης με τη λογοτεχνία στο σχολείο είναι και η ανάπτυξη χρήσης του προφορικού και του γραπτού λόγου.

Η ενασχόληση με τη λογοτεχνία πρέπει να εισαχθεί ως μια ελεύθερη και δημιουργική δραστηριότητα, παιγνιώδης και πολύμορφη και το ζητούμενο είναι να βρεθούν τρόποι και τεχνικές προσέγγισης που να βοηθήσουν τους νέους να αγαπήσουν το βιβλίο.

Η λογοτεχνία δεν είναι μάθημα σαν τα άλλα, δεν έχει ύλη, δεν έχει στόχο να δώσει συγκεκριμένες γνώσεις, δεν είναι μετρήσιμη και τέμνει όλα τα αντικείμενα του αναλυτικού προγράμματος. Ταυτόχρονα μπορεί να μιλήσει στα βαθύτερα στρώματα της ψυχής του ατόμου.

2. Ο γενικός στόχος είναι

- Να απολαύσουν την ανάγνωση: διαβάζουμε γιατί ξέρουμε τι ψάχνουμε. Δεν διαβάζουμε γιατί κάποιος λέει ότι είναι καλό.
- Να καλλιεργηθεί η φιλαναγνωσία ώστε η σχέση με το βιβλίο να γίνει σταθερή και σε βάθος χρόνου.

ο γνωστικός

- Να ακολουθήσουν μια συγκεκριμένη μεθοδολογία επεξεργασίας του βιβλίου: οργάνωση της σκέψης των μαθητών.
- Καλούμε τα παιδιά να εμπλέξουν ολόκληρη την προσωπικότητά τους . Μόνον εμπλεκόμενα θα μπορέσουν εκφράσουν γραπτά ή προφορικά βαθύτερες σκέψεις ή ακόμα να εκφραστούν καλλιτεχνικά.
- Να εργαστούν διαθεματικά, να εξετάσουν το θέμα από πολλές πλευρές και να ερευνήσουν και να αναφερθούν σε άλλα κείμενα, εικόνες, κλπ.

- Να εργαστούν ομαδικά και να συνεργαστούν: όταν η επεξεργασία είναι ομαδική τα παιδιά μοιράζονται σκέψεις και απόψεις, αναπτύσσουν διάλογο και μπορούν να αξιοποιήσουν τα ταλέντα του καθενός.

3. Δηλαδή να γίνουν οι μαθητές ενεργητικοί αναγνώστες, δηλαδή να διαβάσουν δημιουργικά, να σκεφτούν πάνω σ' αυτό που διαβάζουν, να δώσουν προεκτάσεις, να διαβάσουν πίσω από τις γραμμές, να εμπλακούν συναισθηματικά και Να αναπτύξουν διάλογο με το κείμενο, δηλαδή με τους ήρωες και τα θέματα που πραγματεύεται κάθε βιβλίο.

4. Τι εννοούμε όταν λέμε εκπαιδευτικό πρόγραμμα λογοτεχνίας: είναι ένας τρόπος, μια μέθοδος για να διαβαστεί και να συζητηθεί ένα βιβλίο σε μια τάξη. Είναι μια μέθοδος που ζητά από τους αναγνώστες να έχουν ενεργητική συμμετοχή ώστε να δώσουν προεκτάσεις και να διευρύνουν το περιεχόμενο του βιβλίου αποκαλύπτοντας όλο του το εύρος. Ζητά και τον ενεργητικό ρόλο του δασκάλου που κατεβαίνει από την έδρα και γίνεται μέλος της ομάδας-συντονιστής

5. Στα πλαίσια του μαθήματος της λογοτεχνίας ασχολούμαστε και με βιβλία που δεν είναι αμιγώς λογοτεχνικά, όπως το βιβλίο Άννα Φρανκ. Το βιβλίο που προτείνουμε είναι μια εικονογραφημένη βιογραφία της γνωστής σε όλους κοπέλας που χάθηκε στο Ολοκαύτωμα.

Το βιβλίο διηγείται ρεαλιστικά τη ζωή της ΑΦ με άξονα τα συναισθήματά της και τα συναισθήματα των άλλων μελών της οικογένειας.

6. Γιατί να επιλέξουν οι εκπαιδευτικοί αυτό το βιβλίο:

Το συγκεκριμένο βιβλίο δίνει την ευκαιρία στους εκπαιδευτικούς να αναφερθούν σ' στο Ολοκαύτωμα συνδέοντάς το με τα κεφάλαια για το ΒΠΠ. Άλλες αφορμές είναι τα μαθήματα γύρω από τη διαπολιτισμική εκπαίδευση που εμφανίζονται στα σχολικά βιβλία της Γλώσσας όπου συζητιέται το θέμα της διαφορετικότητας. Ή ακόμα αυτό το θέμα να αποτελέσει προέκταση της επικαιρότητας όταν εμφανίζονται φαινόμενα ξενοφοβίας, ρατσισμού κι επιθετικότητας προς τις μειονότητες .

Δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να συζητήσει με μαθητές:

- πλευρές της ανθρώπινης φύσης: φόβο, αλαζονεία, κακία, αδιαφορία, συμπόνια
- τα ανθρώπινα δικαιώματα: ισότητα, καταπολέμηση των διακρίσεων και του αποκλεισμού
- την ηθική: προστασία της ανθρώπινης ζωής και της αξιοπρέπειας
- τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα και τον τρόπο με τον οποίο συγκροτούνται.

Το θέμα της ταύτισης: παλιά οι συγγραφείς επεδίωκαν την ταύτιση των αναγνωστών με τους ήρωες με απώτερο στόχο να κερδίσουν το ενδιαφέρον των παιδιών. Σήμερα αυτό αμφισβητείται ως άποψη καθώς επιδιώκεται η πολύπλευρη ανάγνωση των μυθιστορημάτων.

Συμφωνούμε κι επιδιώκουμε τη συναισθηματική εμπλοκή αλλά σε καμιά περίπτωση δεν ενθαρρύνουμε την ταύτιση με τους ήρωες και εξηγούμε γιατί αυτό δεν είναι δυνατόν.

Ας δούμε ποια θέματα μπορούν να επεξεργαστούν οι μαθητές στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που προτείνουμε

7 Πώς μπορούμε να γράψουμε ένα ιστορικό βιβλίο

Στο μάθημα της ιστορίας οι μαθητές μαθαίνουν για τις πηγές, για τα υλικά που έχουν οι ιστορικοί στη διάθεσή τους για να γράψουν την ιστορία. Οι πηγές είναι ποικίλες:

μη γραπτές πηγές, δηλαδή αντικείμενα, κτήρια, ρούχα, εργαλεία, καθετί υλικό **προφορικές πηγές**- αφηγήσεις, παραδόσεις

γραπτές πηγές, δηλαδή κείμενα – γράμματα, εφημερίδες, επιγραφές

εικαστικές πηγές- πίνακες ζωγραφικής, φωτογραφίες

ηχητικές πηγές- μουσική, τραγούδια

Με τη βοήθεια των πηγών οι ιστορικοί συνθέτουν την ιστορία χρονικών περιόδων, τόπων, κλπ. Οι συγγραφείς μπορούν επίσης να αναπλάσουν γεγονότα, όπως έκανε η Τζένιφερ Πουλ στο βιβλίο Άννα Φρανκ.

8 Τοποθέτηση της ιστορίας του βιβλίου στο χρόνο

Για να τοποθετήσουμε την ιστορία στο χρόνο χρειαζόμαστε ένα Χρονολόγιο. Στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου υπάρχει χρονικό του πολέμου και της ιστορίας της οικογένειας Φρανκ, δηλαδή η συγγραφέας παρουσιάζει τα πολιτικά γεγονότα όχι αφηρημένα αλλά σε σχέση με τους πραγματικούς ανθρώπους. Μπορεί να εμπλουτιστεί με θέματα τέχνης, επιστήμης, κ.α. Επισημαίνουμε στους μαθητές ότι πολλά από αυτά που περιγράφει το μυθιστόρημα έγιναν στην Ελλάδα, πολύ κοντά μας δηλαδή.

Μπορούν οι μαθητές να σχεδιάσουν ένα χρονολόγιο για την Ελλάδα του πολέμου, να κάνουν συγκρίσεις, τι γινόταν εκεί, τι γινόταν στην Ελλάδα.

9-10 Λεξιλόγιο: άσκηση συμπύκνωσης νοημάτων και ορισμών.

Το λεξιλόγιο είναι στοιχείο για την καλύτερη κατανόηση της εποχής. Οι μαθητές βρίσκουν σχετικές λέξεις-έννοιες στο λεξικό και οργανώνουν ένα προσωπικό λεξικό για την κατανόηση των θεμάτων που αναφέρονται στο βιβλίο και κατ' επέκταση στην ιστορική περίοδο. Συζητούν επίσης για το εάν επιβιώνουν κάποιες από αυτές τις έννοιες σήμερα.

11-12 Επεξεργασία της εικονογράφησης:

Οι πληροφορίες που παίρνουμε από τις εικόνες

- ο αγκυλωτός σταυρός, ο Χίτλερ

- ο χρόνος κατά τον οποίο διαδραματίζεται η ιστορία

13-14-15 Σύγκριση εικόνων και φωτογραφιών: οι φωτογραφίες της εποχής ως πηγή για την καλλιτεχνική αποτύπωση της ιστορίας.

16 Δραστηριότητες έκφρασης των μαθητών

17 Με αφορμή το βιβλίο οργανώνουμε μια μικρή έρευνα στο χώρο του σχολείου σχετική με θέματα που προέκυψαν από την ανάγνωσή του.

18 Ανάλογα με την ηλικία των μαθητών μπορούμε να προτείνουμε την παράλληλη ανάγνωση βιβλίων με παρόμοιο θέμα. Η τάξη μπορεί να χωριστεί σε ομάδες και κάθε ομάδα να διαβάσει και να παρουσιάσει το βιβλίο της. Οι μαθητές μπορούν να

συζητήσουν για τις ομοιότητες, τις διαφορές, την πλοκή, το κειμενικό είδος των βιβλίων που επεξεργάστηκε.

Παραδείγματα:

Ημερολόγιο Άννας Φρανκ: προσωπικό ημερολόγιο.

Το αγόρι με τη ριγέ πιτζάμα: μυθοπλασία, η ιστορία το πολέμου από την πλευρά του μικρού γερμανού.

Η βαλίτσα της Χάνα: ανασύνθεση της ζωής ενός κοριτσιού που χάθηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης.

Μάους: ένα κόμικ όπου οι εικόνες σηκώνουν το βάρος των νοημάτων.

Τα σπίτια με το αστέρι: η ζωή των Εβραίων κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Αναστασία Λουδάρου

Judaica Europeana – Ένα ψηφιακό εκπαιδευτικό εργαλείο Η Judaica Europeana

Η Judaica Europeana, είναι ένα πρωτοποριακό ψηφιακό έργο, χρηματοδοτούμενο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στα πλαίσια του προγράμματος eContentplus, με στόχο να παρέχει πολυγλωσσική διαδικτυακή πρόσβαση στις συλλογές Εβραϊκού Πολιτισμού μέσω της Europeana, σε αρχεία, βιβλιοθήκες και μουσεία της Ευρώπης. Αποτελεί ένα μόνο από τα δώδεκα στοχοθετημένα έργα τα οποία συγχρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Europeana. Η Europeana είναι ένα έργο υψίστης σημασίας για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το οποίο θα παρέχει ένα κοινό σημείο πρόσβασης στα εκατομμύρια των ψηφιακών αντικειμένων που «φιλοξενούνται» στα μουσεία, τις βιβλιοθήκες και τα αρχεία της Ευρώπης. Μια πολυγλωσσική μηχανή αναζήτησης θα επιτρέπει στους χρήστες να ανακαλύπτουν, να βλέπουν και να συγκρίνουν πολιτιστικές και επιστημονικές πηγές, που βρίσκονται διασκορπισμένες στη Γηραιά Ήπειρο. Ένα από τα υποέργα της Europeana είναι και το πρόγραμμα Judaica Europeana.

Η Judaica Europeana τεκμηριώνει την εβραϊκή συμβολή στις ευρωπαϊκές πόλεις.

Οι Εβραίοι αποτελούν την αρχαιότερη μειονότητα στην Ευρώπη με τις εβραϊκές επιγραφές της Ελλάδας να χρονολογούνται από τον 3ο αιώνα Π.Κ.Ε./π.Χ.. Η παρουσία των Εβραίων ανά τους αιώνες είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την ανάπτυξη των ευρωπαϊκών πόλεων. Στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα, οι συνοικίες Ιστ Εντ (East End) του Λονδίνου και Μπελβίλ (Belleville) του Παρισιού υπήρξαν ακμάζουσες εβραϊκές περιοχές με εβραϊκά καταστήματα, καφέ, σχολεία, βιβλιοθήκες και χώρους προσευχής. Στα 1939 το 1/3 του πληθυσμού της Βαρσοβίας ήταν Εβραίοι. Στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η οικονομική δραστηριότητα σταματούσε κατά τον εορτασμό της Ημέρας της Εξιλέωσης. Ο Τύπος – σε Γίντις και Ισπανο-ιουδαϊκή γλώσσα, ήκμαζε και ήταν ευρέως διαδεδομένος σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις. Η πολυμορφία της εβραϊκής πολιτισμικής έκφρασης καταγράφεται μέσα από εκατοντάδες χιλιάδες αντικείμενα που βρίσκονται διασκορπισμένα σε πολλές συλλογές: έγγραφα, βιβλία, χειρόγραφα, περιοδικά, αρχεία εγγραφής ήχου, πίνακες, φωτογραφίες, καρτ-ποστάλ, αφίσες, ταινίες, καθώς και μέσα από την αρχιτεκτονική, τα μνημεία και τα νεκροταφεία που εντοπίζονται σε όλη την Ευρώπη. Το πρώτο στάδιο του προγράμματος της Judaica Europeana περιλαμβάνει την ψηφιοποίηση εκατομμυρίων σελίδων και χιλιάδων άλλων αντικειμένων από τις συλλογές των συνεργαζόμενων με το έργο βιβλιοθηκών, αρχείων και μουσείων. Το επόμενο στάδιο αφορά στη συγκέντρωση και άλλων ψηφιακών συλλογών με θέμα «Οι Εβραίοι στις Ευρωπαϊκές Πόλεις», όπου και αν εντοπίζονται.

Στόχος της Judaica Europeana είναι η προσέλκυση ενός ευρύτερου κοινού στην Ευρώπη και πέρα από τα σύνορα αυτής. Το κοινό – στόχος για τη Judaica Europeana αποτελούν καθηγητές πανεπιστημίων και φοιτητές, σχολεία, επαγγελματίες του πολιτισμού, ταξιδιώτες όπως επίσης και το ευρύτερο κοινό και ειδικότερα όσοι ενδιαφέρονται για την ιστορία των Ευρωπαϊκών πόλεων ή την Εβραϊκή κουλτούρα. Η Judaica Europeana θα έρθει σε επαφή με πανεπιστήμια, προσφέροντας εργαστήρια και σεμινάρια με στόχο να τονωθεί η χρήση του αρχείου της. Παράλληλα, τα ιδρύματα – εταίροι, που συμμετέχουν στο πρόγραμμα, πρόκειται

να ενθαρρύνουν εκπαιδευτικούς και μαθητές να αναπτύξουν δραστηριότητες και μαθήματα, που σχετίζονται με το έργο της Judaica. Επιπλέον, θα επιμεληθούν εικονικές εκθέσεις βασισμένες σε πρωτογενές υλικό από τη βάση δεδομένων της Judaica.

Η Διδασκαλία του Ολοκαυτώματος μέσω του Διαδικτύου: Πηγές και Εργαλεία

Η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος είναι ένα σύνθετο ζήτημα, το οποίο επιτυγχάνεται επί τοις ουσίαις όχι μόνο με την παράδοση στους μαθητές της ιστορικής πληροφορίας, η οποία σε κάθε περίπτωση είναι πολύτιμη και αναντικατάστατη, αλλά μέσω μιας σειράς εργαλείων, ένα από τα οποία είναι και η χρήση του Διαδικτύου. Οι καινούργιες πηγές και ευκαιρίες μάθησης που έχει τη δυνατότητα να προσφέρει το διαδίκτυο συνίστανται στη πρόσβαση των χρηστών σε επικαιροποιημένες πληροφορίες, βιβλιοθήκες και αρχεία, μουσεία και εκθέσεις και απευθείας σύνδεση με εκπαιδευτικά ιδρύματα σε όλο τον κόσμο. Καθώς υπάρχει πρόσβαση σε ένα ευρύ φάσμα πληροφοριών, οι εκπαιδευτικοί καλούνται να ενθαρρύνουν τους μαθητές να επεξεργάζονται και να ασκούν κριτική στο υλικό, που βρίσκουν και να αναπτύσσουν το δικό τους τρόπο κατανόησης του θέματος. Το διαδίκτυο μπορεί να ειδοωθεί τόσο ως μέσο όσο και ως χώρος υλοποίησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων. Ένα παράδειγμα, όπου το διαδίκτυο λειτουργεί ως μέσο είναι και η ψηφιακή βιβλιοθήκη της Europeana με άμεση ή έμμεση αναφορά στο Ολοκαύτωμα. Σε αυτό το πλαίσιο, δημιουργήθηκε η ψηφιακή έκθεση του E.M.E. Εικόνες Ελλήνων Εβραίων Το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος με την ψηφιακή έκθεση «Εικόνες Ελλήνων Εβραίων» ανοίγει για το κοινό τις πύλες του Φωτογραφικού Αρχείου που διαθέτει, το οποίο περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό φωτογραφιών από όλο το φάσμα του εβραϊκού πολιτισμού στην Ελλάδα. Το φωτογραφικό υλικό του Μουσείου απαρτίζεται από πρωτότυπες Α/Μ φωτογραφίες και τα τυπωμένα αντίγραφα τους, από έγχρωμες φωτογραφίες και διαφάνειες, που χωρίζονται για εύκολη ταξινόμηση και πρόσβαση, σε εκατό περίπου θεματικές κατηγορίες. Η θεματολογία των φωτογραφιών είναι πλούσια και καλύπτει όλο το εύρος της ζωής των Εβραίων στην Ελλάδα από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι και σήμερα. Η ψηφιακή έκθεση του E.M.E. περιλαμβάνει επιλογή φωτογραφιών, με κοινό παρονομαστή την αισθητική αρτιότητα. Οι πολύτιμες ιστορικές πληροφορίες, που συνέλαβε ο φωτογραφικός φακός περνούν σε δεύτερο επίπεδο, καθώς υφέρπων στόχος της έκθεσης είναι η τέρψη των οφθαλμών και η μετάδοση του κλίματος και ύφους μιας εποχής. Οι ψηφιακές εκθέσεις αποτελούν ένα εργαλείο ενίσχυσης της διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος με έναν πιο άμεσο και σίγουρα πιο ελκυστικό τρόπο για τους μαθητές. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να χρησιμοποιήσει την ψηφιακή έκθεση τόσο στα πλαίσια του μαθήματος είτε πρόκειται για το μάθημα της Ιστορίας είτε για το μάθημα της Λογοτεχνίας ή μπορεί να αποτελέσει μέρος μιας εργασίας για το Ολοκαύτωμα - όσο και πέρα από αυτή με την ανάθεση ομαδικών εργασιών. Ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία του Ολοκαυτώματος είναι το κενό που άφησαν πίσω τους οι Εβραίοι που δολοφονήθηκαν. Κάθε φωτογραφία μπορεί να αποτελέσει ένα αυτόνομο θέμα συζήτησης ή ανάθεσης εργασίας εξετάζοντας τη κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή, τα ήθη και τα έθιμα των Ελλήνων Εβραίων πριν, αλλά και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Σε κάθε περίπτωση, στόχος της ψηφιακής έκθεσης εφόσον ειδοωθεί στα πλαίσια της Διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος είναι η γνωριμία με τον «Άλλον» και η ανίχνευση των πολιτισμικών ανταλλαγών μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων του αστικού πληθυσμού.

Οριέττα Τρέβεζα - Σούση

Προτεινόμενες εκπαιδευτικές δραστηριότητες στο πλαίσιο της περιοδικής έκθεσης «Σύλβια» του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος

Τίτλος: «Γνωριμία με τη Σύλβια»

Διάρκεια:

Οι εκπαιδευτικοί έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν το πρόγραμμα αυτό για όσο χρόνο θέλουν, είτε με μία εκπαιδευτική δράση με διάρκεια μιας διδακτικής ώρας είτε αφιερώνοντας μια ώρα την εβδομάδα για έναν περίπου μήνα.

Σχολικές ομάδες:

- Μαθητές Δημοτικού (με κατάλληλες προσαρμογές)
- Μαθητές Γυμνασίου
- Μαθητές Λυκείου (με κατάλληλες προσαρμογές)

Στόχος εκπαιδευτικής δραστηριότητας:

- Γνωριμία με την ιστορία της Θεσσαλονίκης
- Γνωριμία με τη Ιστορία του Ολοκαυτώματος.
- Γνωριμία με την Σύλβια.

Θέματα προς συζήτηση:

- Αξία μαρτυρίας -Ιστορική τεκμηρίωση της μαρτυρίας
- Συνέπειες σε τρεις γενιές
- προσωπικά αντικείμενα

Σύντομη περιγραφή της δράσης:

Εργαλεία:

Χρήση μαρτυρίας σε τρεις φάσεις

- Η ζωή στην Θεσσαλονίκη
- Άουσβιτς
- Η ζωή μετά

Εναλλακτικός τρόπος διδασκαλίας (μέσα στην τάξη):

Εκτύπωση επιλεγμένων φωτογραφιών

1^ο μέρος Δραστηριότητας:

Τα παιδιά χωρίζονται σε ομάδες και επιλέγουν φωτογραφίες από την έκθεση φωτογραφίας που τους τράβηξε το ενδιαφέρον αρχικά. Στην συνέχεια θα έχουν το χρόνο να ερευνήσουν πχ.:

- Τι ακριβώς δείχνει;

- Που έχει τραβηχτεί;
- Τι θέλει να δείξει ο φωτογράφος;
- Τι συναισθήματα μας προκαλεί;

2^ο μέρος Δραστηριότητας:

Ο εκπαιδευτικός θα προτείνει στις ομάδες και άλλες εναλλακτικές πηγές πληροφόρησης, όπως εκδόσεις, μαρτυρίες ιστοσελίδες ταινίες – ντοκιμαντέρ για να συνεχιστεί η έρευνα των μαθητών.

Θα ακολουθήσει παρουσίαση της έρευνας της κάθε ομάδας.

Άλλες προτάσεις για Δραστηριότητες:

- Να δημιουργηθεί μια έκθεση μέσα στην τάξη η μια έκδοση η cd-rom με όλες τις πληροφορίες που έχουν συλλέξει οι ομάδες.
- Τέχνη και Ολοκαύτωμα
- Έρευνα και χρήση και παρουσίαση μαρτυριών επιζησάντων για την ζωή πριν τον πόλεμο , στα στρατόπεδα, και μετά τον πόλεμο.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΟΜΙΛΗΤΩΝ ΕΚΤΟΥ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ ΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ

Ζανέτ Μπαττίνου

Η Ζανέτ Μπαττίνου γεννήθηκε και μεγάλωσε στα Γιάννενα. Σπούδασε Φιλολογία και Αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και συμμετείχε σε πανεπιστημιακές ανασκαφές και έρευνες. Εργάστηκε στο Πανεπιστήμιο του Κέιπ Τάουν, στη Νότιο Αφρική, ως βοηθός έρευνας στο Τμήμα Αρχαιολογίας του Χώρου και Αρχαιομετρίας, όπου δημιούργησε πρωτότυπη βάση δεδομένων για όλες τις αρχαιολογικές θέσεις της ευρύτερης περιοχής. Από το 1994 εργάζεται αρχικά ως Επιμελήτρια και κατόπιν ως Διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος. Παράλληλα, ολοκλήρωσε κύκλο σπουδών Μουσειολογίας. Έχει συμμετάσχει σε διεθνή συνέδρια εκπροσωπώντας το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος και συνεργάζεται σε πολλά ευρωπαϊκά προγράμματα με αντικείμενο θέματα μουσειογραφικά ή σχετικά με τον ελληνικό εβραϊσμό. Άρθρα της σχετικά με την ιστορία, τη θεωρητική προσέγγιση και το έργο του Μουσείου και την ελληνο-εβραϊκή τέχνη και παράδοση έχουν δημοσιευτεί σε σχετικά περιοδικά και βιβλία στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Πεδία ενασχόλησης αποτελούν η συνέχιση της αρχαιολογικής έρευνας και της αναζήτησης στοιχείων για την πρώιμη εγκατάσταση των Εβραίων στην Ελλάδα, η επέκταση των ερευνητικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του Μουσείου, κυρίως σε σχέση με θέματα πολυ-πολιτισμικότητας και κοινωνικής ισότητας, και ο μουσειογραφικός εκσυγχρονισμός του. Από το 2000 συμμετέχει στις τακτικές συναντήσεις του οργανισμού International Task Force for Holocaust Education, Remembrance and Research, στις οποίες μετέχει ενεργά ως μέλος της εθνικής αντιπροσωπείας, ενώ από το 2005 υπηρετεί ως εκπρόσωπος στο Museums and Memorials Working Group του παραπάνω οργανισμού.

Μαρία Ευθυμίου

Η Μαρία Ευθυμίου είναι πτυχιούχος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου D.E.A. και διδακτορικού διπλώματος από το Πανεπιστήμιο της Σορβόνης. Είναι επίκουρη Καθηγήτρια στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου

Αθηνών, στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Μιλά Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ιταλικά, Αλβανικά και Τουρκικά. Έχει εκδώσει δύο βιβλία, ενώ περισσότερες από 20 μελέτες και άρθρα της έχουν δημοσιευθεί σε ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά και εκδόσεις. Έχει συμμετάσχει με ανακοινώσεις σε περισσότερα από δώδεκα διεθνή συνέδρια.

Ιάσοντας Χανδρινός

Ο Ιάσοντας Χανδρινός γεννήθηκε στην Αθήνα το 1984. Αποφοίτησε με άριστα από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών το 2006 και πρόσφατα ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα της Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας με ειδίκευση στην ιστορία της Κατοχής και της Αντίστασης. Εργάζεται ως ιστορικός ερευνητής στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος ενώ διδάσκει ως βοηθός στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών σε προπτυχιακά σεμινάρια με θέμα την ιστορία και τη μνήμη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Ελένη Μπεζέ-Καμχή

Η Ελένη Μπεζέ-Καμχή γεννήθηκε το 1974 στο Μονπελλιέ της Γαλλίας και μεγάλωσε στην Αθήνα. Σπούδασε στο Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα (DEA) Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Σορβόνης (Universite Paris I – Panthéon-Sorbonne), με υποτροφία για σπουδές «Αισθητικής Φιλοσοφίας» του Ιδρύματος Μιχελή, και στο Μεταπτυχιακό Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, απ' όπου το 2002 έλαβε Δίπλωμα Ειδίκευσης στη Φιλοσοφία (MA) με άριστα. Η μεταπτυχιακή διπλωματική της εργασία με θέμα «Η κριτική της ποίησης στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα» δημοσιεύτηκε, επεξεργασμένη, υπό μορφή άρθρου στο περιοδικό *Υπόμνημα στη Φιλοσοφία* (τεύχ. 2, εκδόσεις Πόλις, σ. 87-104). Έχει παρακολουθήσει σεμινάρια Διδακτικής Ιστορίας, Νέων και Αρχαίων Ελληνικών. Γνωρίζει πολύ καλά γαλλικά και αγγλικά και έχει βασικές γνώσεις εβραϊκών.

Έχει εργαστεί ως φιλόλογος στην ιδιωτική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (Εκπαιδευτήρια Β. Καργάκου) και ως επιμελήτρια εκδόσεων (έχει συνεργαστεί κυρίως με τους εκδοτικούς οίκους Κέδρος, Αλεξάνδρεια, Μεταίχμιο, ενώ από το 2007 συνεργάζεται σταθερά με τις Εκδόσεις Πατάκη). Η εμπειρία της ως

εκπαιδευτικού, αλλά και η οικογενειακή της ιστορία, την οδήγησαν στη μελέτη της ιστορίας της Γενοκτονίας των Εβραίων της Ευρώπης και στην αναζήτηση τρόπων προσέγγισης του θέματος μέσα από την εκπαίδευση. Υπό δημοσίευση βρίσκεται το άρθρο της «Μαρτυρίες Ελλήνων Εβραίων επιζώντων της Γενοκτονίας: Με αφορμή την έκδοση *Νέοι στη δίνη της κατοχικής Ελλάδας. Ο διωγμός και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων 1943-1944*», όπου επιχειρείται να αναδειχθεί η αξία των προσωπικών μαρτυριών στη μελέτη της Γενοκτονίας των Εβραίων, καθώς και η συμβολή τους στην εκπαίδευση. Τέλος, υπό εξέλιξη βρίσκεται μια άλλη ερευνητική εργασία, επίσης με παιδαγωγικό προσανατολισμό, όπου επιχειρείται μια σύνοψη, για παιδιά και νέους, της αρχαίας ελληνικής τέχνης από τα προϊστορικά ως τα ελληνιστικά χρόνια.

Τώνης Λυκουρέσης

Σκηνοθέτης, σεναριογράφος και παραγωγός κινηματογράφου ζακυνθινής καταγωγής, ο Τώνης Λυκουρέσης σπούδασε οικονομικά στην ΑΣΟΕΕ, σκηνοθεσία κινηματογράφου και ζωγραφική στην ΑΣΚΤ με τον Νίκο Νικολάου. Ιδρυτικό μέλος και κινηματογραφικός κριτικός του περιοδικού *Σύγχρονος Κινηματογράφος*, με άρθρα και σε πολλά άλλα έντυπα. Από το 1986 συνεργάζεται με την κρατική τηλεόραση, με ντοκιμαντέρ που αφορούν κυρίως στο χώρο της Επτανήσου. Παράλληλα σκηνοθετεί για το θέατρο. Την τελευταία δεκαετία διδάσκει αισθητική κινηματογράφου και τεχνική σκηνοθεσίας σε ανώτερες σχολές Δραματικής Τέχνης και Κινηματογράφου και στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου-Τμήμα Θεατρικών Σπουδών. Από το 2004 είναι Γενικός Γραμματέας της Εταιρείας Ελλήνων Σκηνοθετών. Έχει συμμετάσχει και τιμηθεί σε πολλά φεστιβάλ ενώ η πλούσια φιλμογραφία του περιλαμβάνει τα εξής έργα:

Ταινίες Μικρού Μήκους (επιλεκτική)

ΤΟ ΚΟΥΝΟΥΠΙ, 1969

ΟΛΥΜΠΙΑ ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΟ, 1970

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ ΚΗΛΗΔΟΝΗΣ - ΑΠΛΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, 1973

ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ - Ν. ΜΑΝΤΖΑΡΟΣ, 1990

Ταινίες Μεγάλου Μήκους

Η ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΟΥΣΑ, 1978 (Δράμα)

ΤΟ ΑΙΜΑ ΤΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ, 1982 (Δράμα)

ΑΛΚΗΣΤΗ, 1986 (Δράμα)

ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΠΡΟΒΟΛΗ, 1987 (Τηλεταινία ET1)

ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟ ΣΤΟΝ ΣΕΖΑΝ, 1993 (ντοκιμαντέρ)

ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ, 2002 (Δραματοποιημένο ντοκιμαντέρ)

ΣΚΛΑΒΟΙ ΣΤΑ ΔΕΣΜΑ ΤΟΥΣ, 2008 (Δράμα Εποχής)

Νίνα Αλκαλάη

Η Νίνα Αλκαλάη είναι καθηγήτρια χορού, χοροθεραπεύτρια και θεωρητικός του χορού.

Έχει δίπλωμα Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίου Δικαίου από τη Νομική Σχολή Αθήνας, Σύγχρονου Χορού από το Deree College και Χοροθεραπείας από την Ένωση Χοροθεραπευτών Ελλάδας.

Από το 1989 ως το 1994 συνέχισε σπουδές χορού στο Ισραήλ, το Βέλγιο και τη Ν. Υόρκη και το 2000 πήρε μεταπτυχιακό δίπλωμα (M.A in Dance Studies) από το Laban Centre, City University, London, με ειδίκευση στην εκπαίδευση του χορού, τη χορογραφία και την ανάλυση κίνησης ως διαγνωστικού μέσου.

Από το 1986 ασχολείται συστηματικά με το χορό στην Ελλάδα ως δασκάλα σύγχρονου χορού, σύμβουλος σε θέματα χορευτικής εκπαίδευσης, κριτικός και αρθρογράφος ενώ από το 1999 εργάζεται και ως θεραπεύτρια μέσω των τεχνών.

Το 2002 εκδόθηκε από τις εκδόσεις Dian το βιβλίο της « Κρατική Σχολή Χορού: Παρελθόν- Παρόν- Μέλλον»

Έχει λάβει μέρος σε ελληνικά και διεθνή συνέδρια με διαλέξεις και workshops για το χορό, τη χορευτική εκπαίδευση και τη θεραπεία μέσω των τεχνών.

Από το 2008 -10 ήταν Τομεάρχης Χορού του Εθνικού Κέντρου Θεάτρου και Χορού. Πρόσφατα εξελέγη στο Διοικητικό Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Χοροθεραπείας.

Άλκης Ρήγος

Ο Άλκης Ρήγος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1946. Σπούδασε Πολιτική Επιστήμη στην Πάντειο Α.Σ.Π.Ε. και είμαι διδάκτορας της ίδιας σχολής από το 1987, με τίτλο διδακτορικής διατριβής *Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνης στη Β' Ελληνική*

Δημοκρατία (1924 -1935). Από το 1975 διδάσκει Πολιτική Επιστήμη, Ελληνική Πολιτική και Κοινωνικά Κινήματα στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Σήμερα υπηρετεί στη βαθμίδα του αναπληρωτή καθηγητή στο ίδιο τμήμα. Για τη διετία 2001- 2003 εκλέχτηκε Πρόεδρος του τμήματος και είναι μέλος της Συγκλήτου του Παντείου Πανεπιστημίου. Παράλληλα είναι μέλος της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης, της Συντακτικής Επιτροπής της Επιθεώρησης Πολιτικής Επιστήμης και άλλων σχετικών σωματείων. Έχει λάβει μέρος σε επιστημονικές και πολιτικές εκπομπές σε διάφορα ραδιοτηλεοπτικά μέσα ενώ ήταν επιστημονικός υπεύθυνος έρευνας του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για την Διαπολιτισμική προσέγγιση του γνωστικού αντικείμενου «Στοιχεία Δημοκρατικού Πολιτεύματος με έμφαση στα Κοινωνικά Δικαιώματα» . Τα αποτελέσματα της έρευνας (ερωτηματολόγιο για τις ρατσιστικές ή μη αντιλήψεις των μαθητών) καθώς και το εκπαιδευτικό υλικό (βίντεο - ταινίες, εκπαιδευτικά παιχνίδια, αφίσες, τρόποι διδασκαλίας κ.α.) έχουν κατατεθεί στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Τα κυριότερα έργα του είναι τα εξής: *Η Β΄ Ελληνική Δημοκρατία 1924- 1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*. Πρωτ. Νίκος Σβορώνος. (Ιστορική Βιβλιοθήκη / Θεμέλιο, Αθήνα 1988), *Προσεγγίσεις Νεοελληνικής Πολιτικής* (Παπαζήσης, Αθήνα 1990), *Τα Κρίσιμα Χρόνια* .Τομ. α΄ 1922- 1935. Τομ. β΄ 1935 - 1941 (Παπαζήσης, Αθήνα 1995), *Πανεπιστήμιο. Ιδεολογικός ρόλος και λόγος .Από τον Μεσαίωνα στη Νεωτερικότητα* .(Παπαζήσης, Αθήνα 2000). Το 2007 επιμελήθηκε μαζί με τη Βασιλική Γεωργιάδου το συλλογικό τόμο *Άουσβιτς. Το γεγονός και η μνήμη του. Ιστορικές, κοινωνικές, ψυχαναλυτικές και πολιτικές όψεις της γενοκτονίας*, που κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Καστανιώτη ενώ πλήθος άρθρων, δημοσιεύσεων και βιβλιοκριτικών του έχουν δημοσιευτεί σε συλλογικούς τόμους, επιστημονικά περιοδικά και στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο όλου του πολιτικού φάσματος. Ταυτόχρονα συμμετέχει ενεργά στα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα και ιδιαίτερα στα συνδικαλιστικά του Πανεπιστημιακού χώρου.

Οντέτ Βαρών-Βασάρ

Η Οντέτ Βαρών-Βασάρ γεννήθηκε στην Αθήνα το 1957. Σπούδασε ιστορία και αρχαιολογία στο Ιστορικό-Αρχαιολογικό Τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κι έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στη νεώτερη ιστορία στο

Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης. Σπούδασε επίσης λογοτεχνική μετάφραση στο Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης (Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών).

Έχει εκδώσει το βιβλίο *Ελληνικός Νεανικός Τύπος 1941-1945. Καταγραφή*, (τόμ. Α'Β', εκδ. Ιστορικού Αρχείου Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα 1987). Υποστήριξε τη διδακτορική της διατριβή στο Ιστορικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών (1995). Επεξεργασμένη της μορφή είναι η πρόσφατη έκδοση της Εστίας, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς Οι νέοι στην Κατοχή και στην Αντίσταση* (Αθήνα 2009).

Οι έρευνες της τη δεκαετία του '80 στράφηκαν γύρω από την Κατοχή και την Αντίσταση στην Ελλάδα. Τη δεκαετία του '90 στα ερευνητικά της ενδιαφέροντα προστέθηκε η γενοκτονία των Ευρωπαίων Εβραίων (βλ. «'Αουσβιτς, Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης», στον τόμο *Αουσβιτς*, εκδ. Καστανιώτης 2007). Έχει δημοσιεύσει σχετικά άρθρα στα περιοδικά *Μνήμων*, *Ο Πολίτης*, *Σύγχρονα Θέματα*, *Historiein* και στην εφημερίδα *Το Βήμα της Κυριακής*. Είναι μέλος της Εταιρείας Μελέτης Νέου Ελληνισμού *Μνήμων* (από το 1979) και υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (1990). Έχει συμμετάσχει σε διεθνή συνέδρια στην Ελλάδα, στη Γαλλία και στο Βέλγιο, όπου συνεργάζεται με το Ίδρυμα 'Αουσβιτς. Διδάσκει Ιστορία στο "Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο" (από το 2001).

Έχει δημοσιεύσει μεταφράσεις έργων γαλλικής λογοτεχνίας και ανθρωπιστικών επιστημών. Μετέφρασε και μελέτησε το έργο του ελληνοεβραϊκής καταγωγής γαλλόφωνου συγγραφέα Αλμπέρ Κοέν (*Σολάλ*, εκδ. Χατζηνικολή 1990, *Καρφοχάφτης*, εκδ. Ηριδανός 1994). Από το 1995 εκδίδει και διευθύνει το ετήσιο περιοδικό *Μετάφραση*. Το 2005 τιμήθηκε με τη διάκριση *Chevalier des Arts et des Lettres* (*Ιππότης των γραμμάτων και των τεχνών*) από τον Υπουργό Πολιτισμού της Γαλλίας, για το εν γένει έργο της και ιδιαίτερα για την προσφορά της στα γαλλικά γράμματα.

Γιφτάχ Μειρί

Ο Γιφτάχ Μειρί (Yiftah Meiri) γεννήθηκε το 1968 και μεγάλωσε στην Ιερουσαλήμ. Πήρε πτυχίο ιστορίας από το Hebrew University της Ιερουσαλήμ. Το 1999 ξεκίνησε να εργάζεται στο Yad Vashem ως ξεναγός, κυρίως σε Ισραηλινούς μαθητές. Επίσης εργάστηκε στο αρχείο του Yad Vashem και στη συνέχεια οργανώνοντας προγράμματα για μαθητές.

Τώρα ο Γιφτάχ παραδίδει σεμινάρια για εκπαιδευτικούς στο Ευρωπαϊκό Τμήμα του Διεθνούς Σχολείου για τη Διδασκαλία του Ολοκαυτώματος στο Yad Vashem. Σε αυτό το τμήμα υπάγονται τα αρμόδια γραφεία για το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Σκανδιναβία, την Ιρλανδία, την Ιταλία, την Φινλανδία και την Ελλάδα.

Επίσης υποστηρίζει τη νούμερο ένα ποδοσφαιρική ομάδα του Ισραήλ, την Χαποέλ Καταμόν Ιερουσαλήμ.

Χαρά Γαλανού

Η Χαρά Γαλανού σπούδασε νομικά στην Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Κατά την διάρκεια των σπουδών της και στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού προγράμματος Erasmus παρακολούθησε μαθήματα διεθνούς δικαίου στο Πανεπιστήμιο Stockholm University της Σουηδίας. Μετεκπαιδεύτηκε στην Εγκληματολογία στην Μεγάλη Βρετανία από όπου έλαβε τον τίτλο Master of Arts in Criminology. Επίσης, με υποτροφία του Ιδρύματος Αλέξανδρος Ωνάσης, μελέτησε το θέμα του εγκλήματος της γενοκτονίας στο Πανεπιστήμιο London School of Economics (LSE) της Μεγάλης Βρετανίας.

Η καταγωγή της είναι ποντιακή από την πλευρά του πατέρα της, ενώ από την πλευρά της μητέρας της κατάγεται από την Αμισσό του Πόντου και από την Σμύρνη.

Εντός και εκτός Ελλάδος, έχει συμμετάσχει σε πολλές ημερίδες και συνέδρια με θέμα το μικρασιατικό ολοκαύτωμα, την γενοκτονία του Ποντιακού ελληνισμού και τον αφανισμό των χριστιανικών μειονοτήτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Εργάζεται ως Επιμελήτρια Ανηλίκων, στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων του Δικαστηρίου Ανηλίκων Αθηνών του Υπουργείου Δικαιοσύνης όπου αναλαμβάνει την υποστήριξη ανηλίκων παραβατών στο Δικαστήριο Ανηλίκων και προτείνει τον τρόπο αναμορφωτικής τους μεταχείρισης μετά την διεξαγωγή της κατάλληλης κοινωνικής έρευνας σχετικά με την προσωπικότητα, την διαγωγή και τις συνθήκες διαβίωσης του εκάστοτε ανηλίκου.

Μαρίζα Ντεκάστρο

Η Μαρίζα Ντεκάστρο γεννήθηκε το 1953 στην Αθήνα. Από το 1973 μέχρι το 1982 έζησε στο Παρίσι όπου σπούδασε στη Σορβόννη Παιδαγωγικά και Λογοτεχνία για παιδιά και. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, άρχισε να διδάσκει ιστορία και λογοτεχνία από μια άλλη, ιδιαίτερη σκοπιά σε παιδιά του δημοτικού στην ιδιωτική εκπαίδευση. Η Μαρίζα Ντεκάστρο έχει γράψει 8 βιβλία για παιδιά, πάνω σε θέματα ιστορίας και τέχνης, κείμενα αρχαιολογικού περιεχομένου στις παιδικές σελίδες του περιοδικού ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ, καθώς και πολλά άρθρα και έχει μεταφράσει παιδικά μυθιστορήματα και παραμύθια. Από το 1998 γράφει κριτική παιδικού και εφηβικού βιβλίου στις εφημερίδες ΤΟ ΒΗΜΑ και ΤΑ ΝΕΑ.

Το 2006 τιμήθηκε με το Κρατικό Βραβείο Βιβλίου Γνώσεων για το βιβλίο που έγραψε με τον Π. Βαλαβάνη «Μικρές ιστορίες του μουσείου», εκδ. Κάστωρ.

Βιβλία:

- *Αρχαιολογία, ταξίδι στο παρελθόν*, εκδ. Κέδρος
- *Βυζαντινή τέχνη*, οδηγός για παιδιά, εκδ. Κέδρος
- *Λαϊκή τέχνη*, οδηγός για παιδιά, εκδ. Κέδρος
- *Διαβάζοντας τις βυζαντινές εικόνες [ελληνικά, αγγλικά]*, εκδ. ΑΚΡΙΤΑΣ, Ε' έκδοση, 2001.
- *Το τέλος του Βυζαντίου*, εκδ. ΑΚΡΙΤΑΣ, Γ' έκδοση 2000.
- *Η Αθήνα σε 7 διαδρομές*, εκδ. ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, Α' έκδοση 2001.
- *Στην Αγορά των αρχαίων Αθηναίων [με τον Κ. Βέτση]*, εκδ. Καλειδοσκόπιο, 2006.
- *Μικρές ιστορίες του μουσείου [με τον Π. Βαλαβάνη]*, εκδ. Κάστωρ, 2004
- *Μακρυγιάννης, ένα πρόσωπο μια εποχή*, Ερευνητές –ΙΜΕ
- *Τα χρόνια πέρασαν... οι σελίδες γέμισαν, Ημερολόγιο 1910*, εκδ. ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ
- *Στο μουσείο [ελληνικά-αγγλικά]*
- *Η πόλη μου*
- *Πάμε ταξίδι; Δελφοί, Ναύπλιο, Κρήτη*, εκδ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
- *Το Νέο Μουσείο της Ακρόπολης, τα μνημεία και τα έργα των ανθρώπων, Οδηγός για παιδιά και νέους [ελληνικά, αγγλικά]* εκδ. ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Αναστασία Λουδάρου

Η Αναστασία Λουδάρου γεννήθηκε στο Τορόντο του Καναδά. Σπούδασε Αρχαιολογία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, όπου και αποφοίτησε από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας το 2004. Πρόσφατα ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές σπουδές της στη Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων της Σχολής των Κοινωνικών Επιστημών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου Πατρών. Είναι ενεργό μέλος του Καναδικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Ελλάδα. Επί σειρά ετών συμμετείχε στην πανεπιστημιακή ανασκαφή της Μινώας – Αμοργού υπό τη διεύθυνση της Ομότιμης Καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Λίλας Μαραγκού. Από το 2007 συνεργάζεται με το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος στο ερευνητικό πρόγραμμα της σύνταξης ενός σώματος (corpus) εβραϊκών επιγραφών, ενώ από το 2009 είναι υπεύθυνη διαχείρισης του προγράμματος ψηφιοποίησης της συλλογής του Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος, στα πλαίσια της συμμετοχής του στο συγχρηματοδοτούμενο υποέργο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής υπό τον τίτλο Judaica Europeana.

Οριέττα Τρέβεζα-Σούση

Η Οριέττα Τρέβεζα-Σούση γεννήθηκε το 1971 και μεγάλωσε στην Αθήνα. Τελείωσε το Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο με ειδίκευση στην Διακόσμηση Εσωτερικών Χώρων. Συνέχισε τις σπουδές της στο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα (Τ.Ε.Ι.), στη Σχολή Γραφικών και Καλλιτεχνικών Σπουδών, Τμήμα Σχεδιασμού Εσωτερικών και Εξωτερικών Χώρων. Από το 1995 εργάζεται στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος ως Υπεύθυνη Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων, οργανώνοντας επισκέψεις σχολείων στο Μουσείο και τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά προγράμματα. Το 2003 ολοκλήρωσε τις σπουδές της στο Τμήμα Εκπαίδευσης Ερμηνευτών Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Παιδικού Μουσείου. Το 2005 παρουσίασε το θεατρικό δρώμενο του Ε.Μ.Ε. «Η Ιστορία του Αλβέρτου» του Ε.Μ.Ε., στο πλαίσιο του σεμιναρίου «Το θέατρο ως μέσον διαπολιτισμικής αγωγής» του Κέντρου Σχολικού και ερασιτεχνικού θεάτρου. Το 2006 επανέλαβε την παρουσίαση σε αντίστοιχο σεμινάριο του ICOM, ενώ συμμετείχε και στο επταήμερο σεμινάριο για Έλληνες εκπαιδευτικούς του Γιαντ Βασσέμ.

Έχει γράψει και εικονογράφησει δύο εκπαιδευτικά βιβλία για παιδιά, «Τα ξυλοπάπουτσα διηγούνται» και «Ο Φίλος μου ο Ααρόν», ενώ έχει δημιουργήσει και σειρά Μουσειοσκευών για το Ε.Μ.Ε.